

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRANDS HOLM:

FRA
BJERGE OG HATTING
HERREDER

FRA BJERGE OG HATTING HERREDER

HJEMSTAVNSBOG FOR HJEM OG SKOLE

VED

FRANDS HOLM

I KOMMISSION HOS C. HOLMS BOGHANDEL

HORSENS 1922

EXPRES-TRYKKERIET (J. A. KLOSTER)

*Det er de smaa Ting, der gør Historien
levende.*

H. Taine.

Tegningerne af PEDER HALD

Foreliggende lille Bog har til Øjemed at give Folk her i de to Herreder en Mundsmag af deres Hjemstavns Historie. Hvis den ogsaa samtidig kunde være de større Børn i Skolen til nogen Nytte, saa de kunde faa fat paa Historien fra den rigtige Ende, nemlig fra de nærliggende, de hjemlige Omgivelser, da vilde den regne Opgaven, den har sat sig, for løst. Her paa disse Steder blev vore Fædre lagt i Dysse, paa Marken her, hvor vi gaar og pløjer, blev Kristian d. Tredje hyldet af Jyderne, og i det her Hus lige udenfor vor Dør levede Leonora Kristines Moder 30 Aar af sit Liv. „Vi elsker vor egen Hjemstavns Historie,“ siger Professor Olrik, „fordi den er vor egen Slægts Historie, os selv“.

At det er bleven muligt for Bogen at se Lyset, skyldes for en stor Del det heldige Udfald af Friluftspillet ved Barrit Strand. I første Række vil jeg gerne her bringe Greve *Brockenhuus-Schack*, Barritskov, min bedste Tak. Dernæst skylder jeg at sige Tak til Friluftspillets Skaber og Leder, Ingeniør *Peder Hald*, Vrigsted, samt alle, der har medvirket ved Opførelsen. Endelig er der to Mænd, jeg er Tak skyldig: Overlæge *H. Thorborg*, Hornsyld, for redebon Hjælp og Vejledning ved Bogens Udgivelse, samt forhv. Seminarieforsøger *Martin Kristensen* (Gedved), Brunde, for velvillig Gennemsyn af Haandskriftet.

Klakring v. Skole i Oktober 1922.

Fr. H.

Nær Havets Kyster blev du lagt
min Hjemstavn her i Norden;
saa stolt og stot din Klint staar Vagt
og skuer over Fjorden.

Højt Skoven kroner Bakkens Top
og kranser grønne Agre,
mens Lærken gaar mod Himlen op
fra Markens Blomster fagre.

Det Folk, her bor, har ædel Rod
og ærer sine Fædre;
her findes intet blandet Blod,
det rene, det er bedre.

Her staar vi trygt paa Fædres Jord,
dens Minder vil vi frede.

Til Værn for denne Plet i Nord
hver Mand endnu staar rede.

Lad andre vinde Gods og Guld
og Magt i sjerne Lande,
vor Arveret til Jyllands Muld
staar skrevet paa vor Pande.

Naar jyske Drenge fylkes tæt,
for Ret og Frihed strider,
skal Jyllands Navn og Jydens Æt
bestaa til sene Tider.

Peder Hald.

Bjergelide (set fra Syd).

Naturen.

Det Stykke Jord af vort Fædreland, vi plejer at kalde Bjerger Herred, i snævrere Forstand Hjemstavn for os, der bygger og bor der, finder vi let paa vort Danmarkskort blandt de østjydske Halvøer. Det er omgivet af det aabne Hav, en Del af Kattegat, mod Øst, Horsens Fjord paa den nordlige Side og den landskendte skønne Vejle Fjord mod Syd. Mod Vest danner Hatting Herred Overgangen til det øvrige Land.

Hatting Herreds vestlige Skel er Gesager Aa, der udspringer i to Grene. Den ene opstaar paa Engom Præstegaardsmark, og den anden kommer fra Bjørnkær Mose paa Bredal Mark. Ved sit Udløb i Fjorden ved Horsens By har den faaet et nyt Navn og kaldes nu Bygholms Aa. I det sydvestlige Hjørne, hvor der intet naturligt Skel findes, støder Herredet op til det gamle Sysselskel mellem Jelling og Løver Sysler.

Halvøen Bjerger Herred løber hist og her ud i Odder og Næs med Bugter og Vige imellem. Den største Odde er Asnæs med Pynterne Gulstavn Hoved og Nabbet paa Nordsiden og Bøgehoved paa Sydsiden. Nord og syd for Asnæs skærer Asvig og Sandbjergvig sig ind. Asnæs er

dækket af Skov og ender i Ashoved, der falder brat af mod Havet i høje Lerskrænter. Herude finder vi en ejendommelig Natur, som det nok kan lønne sig at gæste. Næsset har givet Navn til et helt Sogn; Asnæs blev senere til Assens, og nu hedder det As Sogn.

Nord herfor i Glud Sogn har vi det gamle Inæs, der ender i Hundshage ud mod Hjarnøsund. Længere mod Vest paa den anden Side af Ladepladsen Snaptun støder vi paa en morsom lille Landtunge, der med Odde og Hage skyder sig ud i Horsens Fjord. Herude ligger ret ensomt Gaarden Borg, et godt Sted for en Røverborg i gamle Dage.

Det gamle Navn Inæs, der vistnok er glemt i Folkemunde, findes endnu levende i Jensgaard. Navnet har aabenbart ikke noget med Jens at gøre; men Inæs blev omdannet til Jens efter de samme Lydlove, som Asnæs blev til Assens. Her paa Inæs ejede det navnkundige Øm Kloster Jord paa Erik Plovpenning's Tid. Klosterkrøniken fortæller, at i Krigen mellem Kongen og hans Broder, Hertug Abel i Slesvig, plyndrede tyske Krigere Eggen i Aaret 1246. De røvede bl. a. Klosters Heste, og Abbed Jens, der satte efter Røverne, fik et alvorligt Hug i venstre Arm og blev tagen til Fange.

Mod Sydøst danner Bjørnsknudes Odde sammen med Kasserodde skraas overfor paa Treldenæs de yderste Mærker for Vejle Fjord. Længere inde støder vi paa Albæk Hoved i Klakring Sogn, Rosenvold Hage og Træskohage i Stouby Sogn. Bjørnsknude har i fordums Dage været en skovklædt Bakkeknude; men det meste er opslugt af Havet i Tidens Løb. I de sidste 50 Aar har det graadige Hav taget omtrent 7 Tdr. Land af Knudens Klint. Odden fortsættes som et Rev paa omtrent 100 Favne ud i Havet. Ved Lavvande kan vi vandre tørskoet helt ud paa Revet; men under Højvande med Storm vokser Bølgerne til vældige Braadsøer, og i strenge Vintre kan Isen skrues op i mægtige Former. Der strander ogsaa af og til Skibe her. I gamle Dage var Knuden skovklædt. I Svenskekrigens Tid stod der en „24 Svins Oldens Skov“ paa Knuden, d. v. s. en Skov, der kunde føde 24 Svin med Olden (Frug-

terne af Ege- og Bøgetræet, Agern og Bog). Endnu ses Træstubbe i Stranden, der aabenbart er Rester af den for-
dums Skov.

Ud mod Vejle Fjord falder Landet brat af paa en lang Strækning. De høje Skrænter dannes af det saakaldte plastiske Ler, nogen af de ældste Lag i Danmarks Jord. Naar Regnvandet trænger ned i Leret, blødgøres det, og de nederste Lag trykkes sammen af de øverstliggende. Paa en Skraaning glider Lagene ud, da Leret virker som en Glidebane. Paa den Maade skrider der stadig store Jordmasser, undertiden med hele Skovtræer paa Ryggen, ud i Havet. „Havet æder Land“. Ved Klakring Strand træder det plastiske Ler særlig frem i Dagen i forskellige mærkelige Former og Farver: rødt, blaat, gult og grønt.

Langs Kysten af Sandbjerg Vig øges derimod Landet Dag for Dag. Havet lægger Land til, idet Strømmen idelig skyller Sand op, og der dannes efterhaanden et lavt, fladt Kystland, der kaldes Ore. Paa den Maade kommer de forhenværende stejle Kystskrænter til at ligge inde i Landet, bl. a. Olsbjerg ved Juelsminde Færgesaar.

Ud mod Horsens Fjord fremtræder Landet derimod temmelig jævnt ned mod Stranden. En ejendommelig, enligtliggende Sandknode er Dysbjerg i Glud Sogn.

Fra Sandbjerg Vig skærer et lavvandet Nor sig ind under Asnæs, e How, som det kaldes i Folkemunde. En fjordlignende Indskæring af Horsens Fjord i Glud Sogn kaldes Glud How. Naar de skrivekyndige har ment, at e How vil sige Haabet og skrevet Navnet saaledes paa Kortet, da er det rent hen i Vejret. E How har ikke noget med Ordet *Haab* at gøre. I et Par islandske Sagaer bruges Ordet *hop* om et lidet stillestaende Vand. E How blev inddæmmet og udtørret 1883 af den daværende Ejer af Palsgaard, v. Oppen-Schilden.

As Sogn har sikkert dannet en Ø i forhistorisk Tid. Den store Lavning af Kær- og Engstrækninger, der naar fra Sandbjerg Vig til Asvig, var dengang et Sund, der skilte As Sogn fra det øvrige Land. I Tidens Løb har Havbunden hævet sig, og Sundet er udtørret. Noget lig-

nende har været Tilfældet med den østlige Del af Glud Sogn, som er skilt fra den vestlige ved en mægtig Dalsænkning, der naar fra Asvig til Horsens Fjord. Det er den nordlige Munding af denne Dal, der som en Vig skærer sig ind fra Fjorden og kaldes Glud How.

Ude i Skoven paa Asnæs ligger en mægtig Klippeblok, 8 m lang, 4 m bred og $2\frac{1}{2}$ m høj over Jorden. Den skal veje henved 2 Mill. Pund. Folk i gamle Dage kunde ikke faa i deres Hoved, hvorledes det var gaaet til, at saadan en Kæmpekarl af en Sten var kommen til at ligge paa det Sted. De kendte ikke til Nutidens Viden om Istiden med den store Bræ, der har hentet den paa sin Ryg fra Norges og Sverrigs Fjelde. De forklarede da Tingen paa deres Vis: Der var en Jætte ovre paa Endelave, der slyngede den i sit Strømpebaand for at ramme As Kirke; men den naaede ikke saa langt. Der fortælles endvidere, at to Piger, der blev forfulgt af en Tyr, reddede sig ved at kravle op paa Stenen. Smuk er den, den gamle graa Kæmpe, og et mægtigt Indtryk gør den, som den ligger der i sin mosgroede Dragt under de unge Bøge.

Bjerge Herred er et ægte østjydsk Land fra Naturens Haand. Højdedrag skifter med Dalstrøg med en Bæk eller en Aa i Bunden. Det største af disse Højdedrag er Bjergelide (Lide d. e. Bakkehæld), Bjerge Herreds Kendingsmærke, der hæver sin Knude skarpt fra det omliggende Land og kan ses langt ude fra Havet. Af den Grund har Søfolkene fra gammel Tid brugt det som Mærke. Dets højeste Top, Purhøj, en gammel Kæmpehøj, er 121 m over Havet (vort højeste Bjerg, Ejer Bavnehøj, er 157 m). Mod Øst løber Bjergelide ud i en lang Aas med Landsbyen Skjolde paa sin Ryg. Den næsthøjeste Bakkeknode hæver sig i Troldeposebakke med Generalstabsmærke til 110 m. Vest herfor breder et langt Højdedrag sig gennem Vrigsted Nebsager og Hornum Sogne og ender i Enehøj i Urlev Sogn (100 m). Tænkte vi os, at Jylland sank 300 Fod, vilde altsaa hele Bjerge Herred forsvinde under Vand, og kun de tre nævnte Toppe rage op. Fra disse Bakker udspringer alle de Vandløb, Egnen er saa rig paa.

Skjolde Aa har sit Udspring ved Bjerger, løber gennem Møgelkær (d. e. det store Kær) og falder ud i Asvig ved Ringstholm; Klejs Aa, der opstaar ved Kalsbøl i Raarup Sogn, faar som Tilløb Raarup Bæk, der kommer fra Senballe. De to Vandløb løber sammen i Engdraget „e Klew“ (d. e. Kloven, fordi den ligesom kløver Landet) ud i Raarup Kær og udmunder i Asvig. Til Vejle Fjord løber Ørum Aa, der dannes af flere Bækløb omkring Hornsyld og Braa, kaldes derefter Urlev Aa og finder sin Vej gennem den naturskønne Dal mellem Ørum og Daugaard Sogne og falder ved Roden ud i Vejle Fjord. Staksrode Aa udspringer i det store Kær Søkær paa Barrit Mark og løber forbi Smedskær, hvor den optager en Tværbæk fra Vrigsted Mark. Aaen gør Skel mellem Barrit og Stouby Sogne og udmunder ved Aarhusene i Vejle Fjord.

I Modsæt til Bjerger Herred er dets Nabo Hatting Herred mindre rigt paa Afveksling. Landskabet er her fladere. Det mærkes straks ved Udfærden fra Horsens. Det koster Hjulrytterne Møje at kravle op ad Bakkerne til Tyrsted og Torsted; men de har jævne Veje gennem Hatting, Løsning og Hedensted Sogne. I Hedensted er Landskabet særlig bart, og Jorden mager; men naar vi kommer til Daugaard, støder vi atter paa det udprægede østjydske Bakkeland. Vi behøver kun at køre en Tur med Toget, saa fanges vort Øje snart af de største Gennemskæringer, man har maattet foretage i hele vort Land for at føre Jernvejen igennem.

I den nordlige Del af Herredet er det flade Land gennemfuret af Ølsted Aa, der falder ud i Bygholms Aa.

Ligesom andre Steder rundt om i vort Land har der i gamle Dage været langt større Skovstrækninger i Bjerger Herred end nu om Stunder. Vidnesbyrd herom finder vi dels i Stednavne, der tyder hen paa Skov, hvor den nu ikke mere findes; saaledes Navne med Endelsen „ved“, „with“ (ofte afkortet til „it“), f. Eks. Lindved, Barrit (oprindelig Barwith, Barskov, d. e. Naaletræskov); endvidere i Navne, der ender paa Lund, Holt (d. e. lille Skov). Desuden har man ved Tørvegravning i Moserne af og til stødt paa vældige Egestammer, umiskendelige Levninger fra For-

tidens Skove. Ogsaa er der i Mands Minde ryddet en hel Del Skov, saa det maa siges, at selv om Bjerge Herred hører til de skovrigeste Egne i vort Land, saa præger Skovene her dog ikke Egnen som Helhed. Kun pletvis findes der endnu større sammenhængende Skovstrækninger, saaledes især langs Vejle Fjord i Barrit og Stouby Sogne, (Stouby Sogn har omtrent 1600 Tdr. Land Skov). Halvøen Asnæs er helt overgroet af Skov; endvidere findes der af større Skovstykker Klejs og Lottrup Skove og Skovene ved Møgelkær og Bjerge samt Jensgaard og Boller Skove.

Hatting Herred er endnu skovfattigere. Her kan nævnes Kjærsholm Skov, Ussinggaards Skov samt Skovene ved Tirsbæk.

Der er smukt i Bjerge Herred. De fleste Steder øjnes Havet fra den nærmeste Bakketop, „mit kære mørkeblaa Kattegat“, som det hedder i Sangen. Bjergelide, Bjerge Herreds Vartegn, er Drot i Landskabet. Fra Egnene ved Daugaard, Hedensted og Korning tager Bjerget sig omtrent ud som en vældig Skanse i det omliggende Land. Næsten helt omkranset af Skov frembyder Bjergelide mange henrivende Naturskønheder. Det har vor navnkundige Landskabsmaler Kyhn ogsaa vidst af at sige, da han malede sit store Lærred: Udsigt over det flade Land fra Bjergelide.

Nogen af de smukkeste Partier findes omkring Klejs Bakker, et Navn, der er ved at indgaa som et kendt Led i Rækken af de Steder, der søges af Turisterne. Gaar vi gennem Bakker og Skov, opdager vi saa bratte og ejendommelige Styrtninger, at Synet af dem fik Maleren Hans Fischer til at udbryde: „Er jeg i Svejts eller i Danmark?“ — Fra Troldeposebakke har vi det herligste Kringskue over en Del af Vejle Fjord, Trelde-næs, hele Nordfyn med den to Mil brede Havarm imellem. Længere fjernt i Syd hæver Højskamling sin brede Ryg. Mod Øst ser vi den lille skovklædte højtliggende Æbelø, endvidere Hindsholm, Endelave og Samsø, og i klart Vejr skimtes Refsnæs. Mod Nord har vi hele As Sogn udbredt under os som paa et Landkort, hele den nordlige Del af Herredet, omrandet af Horsens Fjords Sølvstriben, hinsides Gyllingnæs og Uldrup-

bakkerne i Hads Herred, indtil Udsynet lukkes af Ejer Bavnehøj. I Barrit Sogn findes Steder af meget stor Skønhed. Noget af det ejendommeligste er Vejen fra Staksrode til Stouby, Bakke op og Bakke ned i bratte Styrtninger med skiftende Skov og Mark og Vejle Fjord blinkende imellem. Fortryllende er Egnen ved Fakkegrav og Tirsbæk, dejlige Steder findes ved Snaptun, Brunde og Sejet, herlig er Udsigten fra Skjolde, og det største Vidskue blandt dem alle har vi fra selve Kongen blandt Højderne: Bjergelide.

Fra gammel Tid har Bjerge Herred haft Ord for at være en af Østjyllands frugtbarste Egne. Naar Hads Herred undtages, findes vel ogsaa de fedeste Jorder her; især støder vi paa første Klasses Muldjord i Glud, Skjolde, i Vrigsted og Stouby Sogne. „Er du fra Bjerge Herred? og: „Han bor i Bjerge Herred!“ — lød det fra andre Egne af Landet med en vis Undren. Man holdt Bjerge Herreds Jord for noget af det allerbedste paa den jyske Halvø.

Dysse ved Ringstholm.

Fortidsminder.

Er Bjerger Herred saaledes rigt udstyret fra Naturens Haand, frugtbart, skovrigt og smilende, savner det i højt Mon Fortidsminder fra Oldtiden. Der findes nu næppe nok een eneste Dysse fra Stenalderen i oprindelig Stand. Kun nogen enkelte sørgelige Levninger staar endnu hist og her ligesom og venter paa, at deres sidste Time skal slaas. Men det har ikke altid været saaledes. For kun 50 Aar siden fandtes der i Bjerger Herred omkring ved 255 faste Oltidsminder, hyppigst optrædende i Sognene langs Vejle Fjord; men de fleste var dog mere eller mindre ødelagte. Af Jættestuer (Lang- og Runddysser, Dyssekamre eller Høje med Stenaldergrave) forefandtes henved 75, Resten var Gravhøje. I Stouby Sogn fandtes 20, i Barrit 15, i Klakring 12 og i Raarup 11; men ingen var fredlyst. Ved en Langdysse ved Ørum Kirke holdtes Bystævne i gamle Dage. I en Jættestue ved Engom er der gjort et stort Fund af Stensager, Økser og Mejsler, et af de betydeligste i sin Art i det sydlige Jylland. Af Kæmpehøje er der nu kun ganske enkelte tilbage, saaledes Holger Danskes Høj ved Bygholm, Purhøj paa Bjergelide og et Par Høje paa Aastrup Mark. Af fredlyste Høje findes 3 ved Hedensted, en Kæmpe-

høj paa Stouby Præstegaardsmark, samt Loddenhøj i Hornum Sogn. Paa Kristiansminde Mark under Boller findes en Dysse med Overligger i nogenlunde god Stand. Paa Barritskovs Mark findes flere; men de er delvis forstyrrede og ødelagte. Den smukkeste af Bjerge Herreds genstaaende Dysser møder vi paa Ringstholms Mark under Palsgaard. Den vældige Overligger er dog revnet midt igennem; men den kan ligge tusinde Aar endnu, hvis den faar Lov til at ligge i Fred, og det maa vi haabe.*) Disse Gravkamre, der har tjent som Gravsted for Stenalderfolkets højststaaende Mænd og Kvinder, er der heldigvis andre Steder i vort Land mange af endnu, og vi bør holde dem højt i Ære. „De hører til de mest tiltrækkende Minder, vort Land ejer, ved den Alvor, der præger dem“ (Sophus Müller). Desværre er der ikke blevet gjort ret meget for at frede om de sidste Rester af en fjern Fortids svundne Kultur her paa Eggen.

Paa Øen Hjarnø ved Indløbet til Horsens Fjord har der fordmum staaet et straalende Minde fra Fortiden, de saakaldte Kalvesten. De fandtes paa den inderste Del af den lange smalle Odde, der skyder sig ud paa Øens Sydside. Kalvestenene udgjorde henved en Snes Skibssætninger, som de kaldtes; d. v. s. Stensætninger i Form af Vikingskibe, der har tjent som Gravminder over nordiske Vikinger. Skibssætningerne var aabenbart rejst for at efterligne Gravlægning af Vikinger i virkelige Fartøjer, saaledes som det er sket andre Steder. De syv af dem var 5—8 m lange med Længderetning i Vest—Øst. En saadan Form for Gravlægning er meget sjælden her i Landet. Desværre er de nu saa godt som forsvundne alle sammen. En Trøst er det, at vi har Afbildninger af dem. Men et saa enestaaende kosteligt Minde fra Fortiden, der maaske vilde have trukket rejselystne i Tusindvis til Øen, har en uforstaaende Eftertid ødelagt og tilintetgjort.**)

*) Endnu minder mange Navne rundt om paa Markerne om gamle forsvundne Høje og Dysser, saaledes Stenovn i Skjolde Sogn, Fars-høj og Didriks Sten i Raarup Sogn og Jynovn i Daugaard Sogn.

**) En Mand fra Vrigsted har fortalt, at han opløjede en lignende Skibssætning af Sten paa sin Mark.

Saxe fortæller, at Sagnskjalden Hjarne, der lagde det bedste Mindekvad over Frode Fredegod, flygtede over paa Øen, der fik Navn efter ham; og Sagnet siger det samme. Da Kong Hjarne blev forjaget fra Sjælland, søgte han Skjul paa Hjarnø. Forklædt som Saltkoger og dækket af Snavs, for at ingen skulde kende ham, kom han til Kongens Gaard, hvor han satte sig nederst ved Bordet uden at mæle et Ord. Kongen bød, at han skulde to (vaske) sig, og nu blev han kendt paa de mange Ar, han havde paa Kroppen. Da lod Kongen ham dræbe, og han blev lagt i Høj paa Øen, der siden fik Navn efter ham. Det siges, han ligger jordet i en af de lange Stensætninger, der endnu i 1840 fandtes paa Øen („Hjarnes Grav“).

Et andet Sagn fortæller, at de store Skibssætninger skal være rejst af Vikinger, der var faldne i Slag mod Kongen af Vestborg og Brattingsborg paa Samsø, Fynshoved og Hjelm. Kongen paa Hjelm hed Maserine (Marsk Stig), og en anden hed Gelante (Grev [Jacob af Hal]land). Folkesagnet har altsaa givet sig af med at forklare Skibssætningernes Oprindelse. Men Sagnet tumler vilkaarligt med Tiden; det væver en langt senere Tids Søkonger, de fredløse Kongemordere, sammen med Oltidsminderne ind i sit Væv.

Paa Bjergelide er der fundet en Gravplads, fyldt med rigt Gravgoods, fra den ældre Jernalder. En Kæmpehøj, Purhøj, kroner meget smukt Bjergets Top. I Nærheden har man stødt paa Minder fra Fortiden af lignende Art, et mindre Sidestykke til vore store Mosefund fra Torsbjerg og Vimose. I Dallerup Sø har man opfisket en Del Vaaben og Ridetøj (Bidsel og Stigbøjle) fra Folkevandringstiden (omtr. fra Aar 4—500 e. Kr.). Vi maa ikke glemme at tage Sagerne i Øjesyn paa Nationalmusæet, naar vi kommer til Hovedstaden. Oldsagerne mener man er Krigsgods, der efter en Sejr er nedlagt som Offergave til Guderne. Hvilke Guder det var, man viede Gaverne til, er ikke godt at vide; men da Asatroen holdt sit Indtog i Norden paa den Tid, ligger det nær at tænke paa Asa-Treheden: Odin, Thor og Frøj (Tyr), som de tre Landsbynavne lige

i Nærheden, Trekanten Oens, Torsted og Tyrsted, bærer Vidne om.

Om dette Dallerup-Fund minder maaske følgende Sagn:

Ved Dallerup Sø laa i gamle Dage Herregaarden Dalum. Her boede en ond og ugudelig Herremand ved Navn Hr. Torben, der ødte sin Tid med Svir og Sværm. Vel gik Munken til ham og foreholdt ham hans syndige Levned, men til ingen Nytte. Da hændte det en Nat, som Hr. Torben drak og svirede sammen med sine to Brødre, at Borgen lige med eet sank dybt i Jorden, og paa Stedet, hvor den havde staaet, fremstod der en Sø, der nu hedder Dallerup Sø. Endnu kan Folk stundom skimte de røde Tage under Vandet. Engang fiskede man en jernbunden Port op af Søen, der blev hængt for en Gaard i Tyrsted. Ligeledes har man fisket en Del Tintallerkener op af Søen.

Til vore Fortidsminder hører jo ogsaa Voldstederne, de sparsomme Levninger af Fortidens Borge. Om Oprindelsen til de nuværende Herregaarde minder en Del saadanne Voldsteder: ved Palsgaard, Møgelkær, Rosenvold (Staksevold) og flere, som vi ikke ved noget om. I Ølsted Sogn er der en Voldbanke, hvor der i gamle Dage skal have staaet en Borg, Dueholm eller Kærsholm. Paa Torsted Mark har man opgravet en Mængde Skeletter, i hvis Hovedskaller der sad nogen kernesunde Tænder. Et af Hovederne var kløvet midt igennem, et Vidnesbyrd om, at der rimeligvis har staaet et Slag her. Ved Torsted blev Kristian den Tredje hyldet af Jyderne (d. 15. Aug. 1534). Man viser endnu nogen Sten, hvor han skal have staaet, mens Hyldningen stod paa.

Vore Landsbynavne er nogen af vore ældste Fortidsminder; men de er af den Grund vanskelige at tyde, da Meningen af de oprindelige Ord i Stednavnet meget ofte er gaaet tabt. Landsbynavnene er opstaaet til forskellig Tid og paa forskellig Vis. Af Navnet paa Landsbyen kan vi i mange Tilfælde se, hvor gammel den er. De fleste Landsbynavne er toleddede: Thor-sted, Stou-by, Hat-ting

osv. Forleddet er gerne et Mands- eller et Naturnavn. Byer, der ender paa ing, sted, lev og um hører til de ældste i vort Land. Den mest gængse Endelse paa Landsbynavne i Danmark er lev el. løv, som man mener skal sige: det efterladte, Arvegods. Af Stednavne paa lev, hvis Forled er et Mandsnavn, findes kun eet eneste i Bjerger- og Hatting Herred, nemlig Urlev. Navnet forklares altsaa som Manden Uris efterladte Arv. I den nordlige Del af Hatting Herred findes en lille Flok Byer med Navne, der alle ender paa ing, tillige de eneste Stednavne i begge Herreder, der ender paa ing: Hatting, Løsning, Korning, Ussing(gaard), Merring og Fejring (Skrivemaaden Klakring er forvandsket).

De Landsbynavne, der ender paa by, er lettest at tyde. Forleddet er gerne Navn paa et Naturforhold: Dalby, Sønderby, Nørby, Vesterby, Overby, Hosby (d. e. Byen ved det lille Nor e How). Gammelby skal have faaet sit Navn af, at en Del af Byen Stouby, der efter en Brand blev flyttet et Stykke længere mod Syd, beholdt det oprindelige Navn Stouby, medens den Del, der skaanedes, fik Navn af Gammelby. Engom, d. e. i Engene, og Bjerger d. e. ved Bjerget. Skjolde (udtales skjol-l med lang Tone og ikke skjol'd med Stød) skal vel sige: paa Skjoldet, fordi Byen ligger paa en Bakkeryg, der minder om Ryggen af et hvælvet Skjold. Lindved vil sige Lindeskov, af Ved, ældre Dansk with, der betød Skov; nu er Ved jo Navn paa skovet Træ. Af with er som sagt ogsaa Barrit opstaaet, ældre Barwith, d. e. Naaleskov. Maaske skjuler der sig et with i de dunkle Navne Ut, Sejet og Glud.

Af senere Oprindelse er Navne med Endelserne strup, drup, rup osv., opr. Torp, en lille Udflytter- eller Aflæggerby fra Hovedbyen. Forleddet er for det meste et Mandsnavn; men mange af dem er vanskelige at tyde. Torup, d. e. Thor-torp, Lottrup, ældre: Loptrup, Manden Lofts Torp. Skrivemaaden Ørnstrup er forvandsket. Navnet udtales i Folkemunde Unstrup eller Onstrup, d. e. Oenstorp, Aflæggerby fra Oens.

Sønden for e Klew i Raarup Sogn ligger en lille fremstaaende Banke, Brohoved kaldet. Skulde dette Navn

monstro være et mere end tusindaarigt Minde om, at der i gamle Dage skete Færgesfart mellem Raarup og As Sogne?

Til Fortidsminderne kan vi vel ogsaa regne de „hellige“ Kilder. I Ølsted findes en hellig Kilde, hvor Folk i gamle Dage søgte Helsebod for allehaande Sygdomme. Ligeledes findes en hellig Kilde i Kirkedalen ved Raarup Kirke, helliget St. Anna, Jomfru Maries Moder. Hun maa have været Raarup Sogns Helgeninde i den katolske Tid, for Kirken var ogsaa indviet til hende. Ogsaa i Dagnæs fandtes der fordum en hellig Kilde.

Sproget.

Det er ingenlunde nogen let Sag at klarlægge Sproget for et saa snævert Omraade som det, Bjerge og Hatting Herreder indtager blandt de jyske Landsmaal. De forskellige Egnes Maal deler sig sjældent efter store Linjer. Den jyske Maalblanding frembyder et stærkt broget Billede, en hel babelsk Forvirring. Det vil derfor være umuligt at gøre nogenlunde Rede for vor Egns Folkemaal paa et Par Sider; her skal der kun gives nogen enkelte Prøver paa de mest fremtrædende Ejendommeligheder.

Efter Kendeordets Brug deler de jyske Maal sig i to temmelig skarpt adskilte Grene: Øst- og Vestjysk. Skellet gaar ad en Linje, vi kan tænke os dragen fra Horsens Fjord over Gangsted, Grumstrup, Skanderborg og Silkeborg gennem Limfjorden til Bolbjerg. Syd og Vest for denne Linje siger Folk e Mand og e Hus, Nord og Øst for den siges Mand-en, Hus-et, ligesom i Rigsmaalet. I Brugen af det bestemte Kendeord er Bjerge Herred altsaa vestjysk. Vi kan ogsaa kende Vestjysken paa, at den kun har eet Køn baade i Navneordenes bestemte og ubestemte Form: e Mand og e Hus og: en Mand og en Hus, ligesom i Engelsk. I Brugen af det ubestemte Kendeord afviger Bjerge Herred fra den rent vestjyske Gren; man gaar vel med Vestjysk i Navneordenes bestemte Form: e Mand og e Hus, men følger Østjysk og Rigsmaalet i den ubestemte Form: en Mand og et Hus. Skellet mellem de Egne, der bruger

to Køn og dem, der kun bruger eet, gaar langs ned gennem Hatting Herred i en Linje, der tænkes dragen fra Horsens By til Daugaard. Vest for dette Skel følger Folk Vestjysken og siger udelukkende *en* til alle Ting i Navneordenes ubestemte Form, men østfor følger man Rigsmaalet i det Stykke.

Udtalen af Nægtelsen *ikke* deler sig omtrent ad samme Linje, fra Horsens Fjord over Urlev til Daugaard. Øst for denne Linje siger man it eller et (uden Stød), vestfor siger man æ', æ't (med Stød).

Den samme Linje sætter ogsaa Skel mellem Stød i visse Ord i Vestjysken, hvor Østjysk ikke bruger det; saaledes udtales f. Eks.: Lærke, sparke, Kirke, Ærter, den rette, i Bjerge Herred fortrinsvis uden Stød: Lærk, spark, Kjerk, Ate, den ræt, men i Hatting Herred overvejende med Stød: Lær'k, spar'k, Kje'rk, A'te, den ræt osv.

Udenfor ovennævnte store Delingslinje er de forskellige Egenes Ejendommeligheder ligesom kastet om mellem hverandre, hulter til bulter. Bjerge og Hatting Herreder følger snart en Egn, snart en anden, snart gaar de med Syden, snart med Norden og snart med Vesten.

Tvelyden av udtales med en a-Lyd, der klinger henad å, omtrent som i Engelsk crawl (udt. crål), klage, plage, Tavle, kravle, gnave udt.: klåw, plåw, Tåwl, kråwl og gnåw.

Jern, Kværn, Kerne, Stjerne og gerne udt. paa Trekanten: Horsens Fjord—Silkeborg—Kongea: Ja'n, Kwa'n, Kjan, Stjan og gjan.

Sælger, tjener, mener, fryser, læser, spiser, spørger, hører og lærer bortkaster er efter n, s, l og r og udtales: se'l, ti'n, mi'n, fry's, lø's, spi's, spø'r, hø'r og læ'r.

Indenfor Trekanten: Silkeborg—Grenaa—Daugaard findes Personbøjning i Ordene: gaar og staar. A go'er, a sto'er, men: han gjæ'æ, han stæ'æ.

I et smalt Bælte fra Horsens Fjord til Aabenraa Fjord udtales: Ko, Sko, sno o. fl. med en ejendommelig svag ø-Lyd: K^{ow}, Sk^{ow} og sn^{ow}. I Ordene: Hus, Mus, Due, Urt o. fl. høres en lignende svag ø-Lyd: H^{ows}, M^{ows}, D^{ow}, ^{ow}t.

Det ser ud, som følgende Ejendommelighed kun findes indenfor Bjerger og Hatting Herreders Grænse. I Ordene: anden, spunden, Onnen (Middagsmad), buden og staaet udtales d'et som en Mellemting mellem j og d: a^den, spo^den, O^den, bo^den og sta^den. Paa lignende Maade forholder det sig ogsaa med Ordet „noget“, der udtales „nued“ i Bjerger Herred, men mere vestlig „newej“.

Af gamle Datidsformer høres endnu grov for: gravede. Vi grov Kjæld. E Kok gåld (Hanen galede), a dap få dyft, d. e. jeg dyppede. Han hjøw, d. e. huggede (oldn. hjo); men de er desværre vistnok viede til Undergang. Flere gamle Ord holder sig endnu, saaledes: Må, som man plejer at skrive Made (Engelsk meadow); Fuet (Forte) Indkørsel til en Gaard; glom, mørk, skummel (Engelsk gloom). Det gamle Ord Ævl (oldn. afl, Kraft, Styrke) bruges meget: Der er ingen Ævl (d. e. Drift) i ham.

Et morsomt Ord, e Skralde, bruges undertiden om Kørne. I gamle Dage havde Hyrden en Skralde til at drive Kvæget sammen med. Udtrykket er da efterhaanden gaaet over til at sige: Kørne.

Af Talemaader kan nævnes: at være ba't mej, d. e. tjent med. Lig godt, d. e. ønskeligt (de wa lig godt, vi ku fo no Ræ'n). De woldt (det kom af); han ladt, d. e. mente, holdt for.

Med Hensyn til Tonefald og Klangfarve staar Bjerger Herreds-Maalet paa Overgangen mellem Jysk og Fynsk. Det afviger fra nordligere Egnens Maal ved sin friskere Klang og lysere Tone. Randers-Egnens Jyde, der taler drævende og tonløst, tykkes straks ved sit Komme her til Egnen, at Folk „synger“ stærkt i deres Tale. Dette er rigtigt nok. Ved sin høje Tone paa Endeord i Sætningen nærmer -vort Maal sig det nordfynske, som det jo kun er fjernet fra ved et 2 Mil bredt Vand.

Vi hører ikke saa sjældent, Folk er af den Mening, det jyske Maal er en Slags vantrent Dansk, som man bør se at faa lagt af jo før jo hellere. Det ægte jyske Maal holdes for „bredt, plat og bondsk“, og hvad værre Ting Folk nu kan falde paa at sige. Dette Syn paa Lands-

maalet som vantreven, skamskændet Tale bør imødegaas paa det kraftigste; det er nemlig ravgalt og stiller næsten Sagen saa at sige paa Hovedet; det er Landsmaalet, der er det oprindelige, det tilgrundliggende, som det mere udviklede fællesdanske, Rigsmaalet, har sin Rod i og er bygget op af. Vi bør derfor holde fast paa det jyske som ligesaa „rigtigt“ som Rigsdansken. Det lyder ikke godt for en Jyde at aflægge det kraftige, selvbevidste „a“ ved den første den bedste Lejlighed og give sig til at „ride paa jeg'et“, at „sej je' te sæ siel“. Det er jo især Ungdommen, der gerne vil være „fine“ paa det, som falder for den Fristelse. I det Stykke maa vi se op til Tyskerne. Bajerne taler helt igennem — ogsaa fine Folk — det hjemlige bajrerske til daglig, og Nordtyskerne stifter højfornemme Foreninger til Fremme og Støtte af Plattysken. Imidlertid ser det ud til, der er ved at ske en Vending henimod det bedre. Da den danske Bonde sank ned til at blive Træl, sank Ordet „Bonde“ med ham. Nu da han er bleven ligestillet med andre Stænder, er Ordet ved at vinde sin gamle Hædersklang tilbage. Bonde, d. e. selvstændig boende. Der gives jyske Rigsdagsmænd, der holder sejgt ved det selvbevidste „a“. Den ægte Jyde skammer sig ikke ved, hvad han er; han vil kendes som Jyde og staa ved, han er Jyde. Han vil altid blive ved at udtale Leg og Steg, Bøg og Løg, som disse Ord skrives. Han vil vedblivende holde fast ved Udtalen af h'et forved j i: Hjem, hjælpe, Hjælm osv. og forved v i: Hvem, hvad, hvor m. fl., ligesom Engelskmanden. Udtalen af hv og hj hører til det jyske Maals ejendommeligste Kendemærker; den fremhæver det, giver det Rygrad. Hwa! En Lærer fra Østrig, der hørte dette Ord, bed Mærke i det. „Det er et Ord med Klang i“, sagde han. Hvor kraftigt lyder ikke: a tække, og a têt, for det tyskladne „synes“; hvor nordisk klinger det norrøne „ræd“ i den jyske Bondes Mund for det „fine“, men erketyrke „bange“, som Folk lægger sig efter, fordi de „fine“ Byfolk bruger det. Kunde det bare gaa op for Folk, at det jyske er ligesaa „fint“ som Rigsmaalet, saa vilde meget være vundet. Øboen, Digteren Aarestrup, der

som Læge gjorde Tjeneste i Trearskrigen, siger, han glædede sig oprigtigt over at høre de saarede jyske Soldaters Maal; det lød i hans Ører som Islandsk.

Vi skal ikke bryde os om, at Folk gør Nar ad den ejendommelige jyske Talebrug: Flere Grød, Vælling, Kaal, Sup, og spørger: Hvor mange? Det er falsk Visdom. Det er gængs Talebrug, og derfor er det rigtigt. Hvor mange Jyder vil være i Stand til at lægge deres Hjemmemaal saa fuldstændigt af, at det ikke kan høres, hvor de stammer fra? Hvor „fin“ Jyden end bliver i sin Tale, saa vil han dog ligesom Engelskmanden blive ved med at sige: Kør og rid, læs og skriv for Rigsmaalets: køre, ride, læse, skrive. Dette Ende-e, som Øboen er saa glad ved, har Jyden forlængst kastet bort som unødigt Paahæng.

Hvorfor er nu dette trohjertede, lunerige, jyske Maal, som den indfødte Jyde kun kan sige sin Hjertens Mening paa, saaledes bleven lagt for Had og holdt som Skumpel-skud? For en Del fordi det var Bondens Mærke. Saa snart Bondens Maal optraadte i Bøger, blev der gjort Grin med hans ligefremme, ofte grovskaarne Udtryk. Men det var kun de middelmaadige jyske Bogskrivere, der gik den Vej. Mesteren, den jyske Skjald, han magtede at bruge det jyske som fuldgyldigt Udtryk for det ægte og dybe i Jydens Sind. St. Blicher har vist, at det jyske dur til andet og mere end til at gøre Løjer med, ja, egentlig slet ikke er til at gøre Løjer med, men et Sprog, hvor Alvor og Gammen kan saa inderlig godt sammen. Sandere Menneskeskildring end den, der møder os i „E Bindstouw“, findes ikke paa dansk Rigsmaal. Den er med Nødvendighed skreven paa Jysk, fordi den ikke kunde skrives paa noget andet menneskeligt Maal. Jydens Færd og Tankegang maa gengives i hans eget Maal, hvis Billedet skal være ægte. Er Bonden nu ved at blive stolt af sin Stand, saa bør han ogsaa være stolt af „E Bindstouw“, stolt af sin egen Tale.

Lad os derfor holde vort jyske Maal i Ære, og hvis det paa Grund af boglig Syssel eller anden Virksomhed skulde blive nødvendigt for os at gaa over til Rigsmaalet

i Tale, der jo falder os saa naturligt i Skrift, lad os da holde fast ved de jyske Ejendommeligheder; thi her har vi fast Bund under Fødder. Jeg har faaet hyppet mine Kartoffler, siger Sjællandsfar og Fynbo; men Jyden bliver ved sit: A haa fot min Kartoffle hyppet. Læ wos aalti blyw ve de, Faaer si Baaen ka kinnes ve.

Galgebakken paa Bjergelide.

Herredsstyret.

Herredssinddelingen er mulig den ældste Landsdeling, vi har. Hæreth er et Stykke Land, der skal udrede en vis Hærstyrke. Herredssinddelingen er ældre end Sogneinddelingen, der vel først er opstaaet med Kristendommens Indførelse. Sogn afledes af at *søge*, fordi Sognefolket søgte til samme Kirke. Hjemmel for den Paastand, at Herredssinddelingen er ældst, har vi her paa Egnen i den Omstændighed, at Urlev Sogn gennemskæres af en Aa, saaledes at den ene Del af Sognet ligger i Bjerger Herred, den anden i Hatting Herred. Thi det vilde jo være ret unaturligt at drage et Herredsskel midt igennem et Sogn.

I gamle Dage udøvedes Retsplejen i Herredet alene af Tingmænd, der alle var Dommere. Til Formand, der svarede til Islændingenes Lovsigemand, udpegedes gerne en af de ældste og lovfarneste Tingmænd. Men efterhaanden gik det her, som i saa mange andre Forhold, Dommerhvervet gled fra den almene Mand over til en højere styrende. Lensmanden, Kongens Ombudsmand, udnævnte en Fuldmægtig til Dommer, der kom til at hedde Herredsfoged. Denne Brug opstod i 1400rne.

Lensmanden tog sædvanlig en Selvejerbonde (jordegen Bonde) til Herredsfoged. Hvis der kun var faa Selvejerbønder i et Herred — og det kunde meget let hænde — førte dette gerne til, at Værdigheden gik i Arv fra Fader til Søn eller Svigersøn. Først hen i 1700rne blev Herredsfogderne tillige Politimestre og fik med andet end Retssager at gøre. Hvervet som Herredsfoged var oprindeligt et Hædershverv, der kun lønnedes med Fritagelse for Landgilde (Grundskat). Undertiden kunde denne ringe Løn ikke slaa til til at dække Udgifterne, som vi vil faa at se under Om-talen af Mads Sommer.

Til at føre Tingbøgerne havde man en Tingskriver, der skulde udtages blandt „gode, gudfrygtige og lofvarne Mænd“ (1557). Der var heller ikke ret mange at vælge imellem til Tingskriverhvervet, for Skrivekunsten var der jo ikke ret mange, der var drevne i i de Tider, og bedre blev det ikke, da det 1621 blev forbudt Degnene at være Tingskrivere.

Hen i 1700rne blev det de større Jordejere, der blev udtagne til Herredsfogder og Tingskrivere. Den Slags Folk havde nemlig tit Kendinge blandt Kongens Embedsmænd (Kancelliet), der kunde lægge et godt Ord ind for dem paa allerhøjeste Sted.

Tinget holdtes i ældgammel Tid under aaben Himmel. I ondt Vejr tyede Tingmændene til en nærliggende Gaard eller til Kirkens Vaabenhus eller Tiendelade. Tingstedet var indrettet saaledes, at der var sat fire Pæle eller Sten i Firkant, og derover blev der lagt fire Tingstokke, Planker, hvor Meddommerne (Stokkemændene) sad med Ryggen ud mod det menige Folk.

Hatting Herreds Ting holdtes oprindeligt i Hatting, og Bjerge Herreds Ting ved Tinghusene, der har bevaret Navnet. Tingdagen var fra først af Torsdag (til Minde om den folkelige Gud Tor); men da de to Herreder blev slaaede sammen 1688, blev Tingdagen sat til Mandag.

Herredets Galge stod vel paa Galgebakken ved Bjerge-lide, hvor der var Henrettelsessted langt ned i Tiden. Maaske har der ogsaa været Galgebakke ved Gaarden af samme

Navn paa Lindved Mark. Kun Tyve og andre uærlige Folk blev hængte, Tyvene med Kosterne paa Ryggen; andre Ugerningsmænd blev halshuggede med Sværd.*)

Bjerge Kirke var aabenbart Herredskirken for Bjerge Herred, hvor vigtige kirkelige Sager indenfor Herredet blev drøftede. Da saaledes Provsten for Bjerge Herred, Peder Jensen i Assens (nu As Sogn), døde 1632, samledes Herredets Præster i Bjerge Kirke for at vælge hans Eftermand.

I Bjerge boede Herredsfogden fra 1854; da de to Herreder blev skilte 1918, ophævedes Herredsfogedhvervet ved den ny Retsplejelov, og Herredernes Dommer kom til at bo i Horsens. Her i Bjerge ligger ogsaa det gamle Ting- og Arresthus endnu. „En Bjergetur“ var jo det gængse Udtryk for, at man maatte møde i Retten. I Ting-salen hænger bl. a. Billedet af Herredsfoged With (1826—54), der blev malet paa Bekostning af hans Venner og politiske Tilhængere.

Skellet mellem de to Herreder gik noget anderledes end nu om Stunder. Ørum Aa dannede et naturligt Skel paa en lang Strækning. Mod Nord var Skellet Klokkedals Bæk, der løber ud i Horsens Fjord ved Boller. Alt, hvad der laa Øst for Ut, Ørum og det halve Urlev Sogne, hørte til Bjerge Herred. Disse tre Sogne hører nu siden Delingen af 1854 til Hatting Herred. Fra gammel Tid var de to Landsdele altsaa adskilte og havde hver sin Herredsfoged; men 23.—8.—1688 blev de ved kongelig Skrivelse slaaede sammen til eet Tingdistrikt. Tinget holdtes ved Tinghusene (deraf Navnet), indtil 31.—7.—1782, da det flyttedes til Bjerge. Men Herredsfogderne blev dog endnu stadig ved at bo rundt om paa deres egne Gaarde indtil 1854, da Herrederne, som alt fortalt, igen blev delt i to Retskredse, hver med sin Herredsfoged.

*) Der er fundet flere Skeletter af Forbrydere, der har maattet lade Livet paa Galgebakken; ældre Folk husker endnu Morderen Bundgaard, der blev henrettet paa Bjergelide 1856. I en Vise, der blev gjort ved denne Lejlighed, hedder det:

Om du vil Stedet vide, hvor han sin Aand udgav;
det var paa Bjergelide, der findes og hans Grav.

Bjerge Herred (1200 skrevet Biarghæreth, 1597 Biererherred og 1610 Bierigherret) og Hatting Herred (1200 skrevet Hattynghæreth), der saaledes har delt godt og ondt med hinanden i 166 Aar, hørte i gammel Tid sammen med Nim Herred i Aarhus Amt under Bygholms Len. Fra 1616 kaldtes det Stjernholms Len, fordi Lensmanden efter Bygholms Brand tog Bolig paa Stjernholm Slot, der laa i Nærheden af Horsens Havn. Fra 1660 hed det Stjernholms Amt, der oprindeligt hørte ind under Aarhus Amt og styredes af Stiftamtmanden i Aarhus; men 1794 blev de to Herreder lagt under Vejle Amt.

Som vi ser, er der tumlet en Del om med Styret af de to Herreder. Amtshovedstaden er Vejle, men kun en mindre Del af Beboerne, nemlig Ørum, Daugaard, Engom og til Dels Hedensted Sognes Folk søger til Vejle. Bjerge Herreds egentlige Købstad er Horsens, der ligger i Skanderborg Amt.

Om den første Herredsfoged i Bjerge og Hatting Herreders Retskreds, Folmer Thomæsen (1687—1700), faar vi at vide, at han havde en bitter Strid med sin egen Svoger, Præsten i Urlev og Stenderup, Jens Høstmark. Folmer Thomæsen boede først i Gramrode, men i Aaret 1700 flyttede han til Urlev.

En Aften i Sommeren 1700, da Præstens Bæster (Heste) blev vandet, red en af hans Folk med 4 Heste frem og tilbage paa en Eng, kaldet Røgholm, der tilhørte Herredsfogden. Han havde advaret Præsten i Forvejen, og derfor mente han nu, det var gjort for at trodse ham; „men“, skriver han i et Brev til Præsten, „man kan undertiden taale ringe Skade, men ganske ingen Spot“, og derfor paaminde han sin „hulde Svoger, at han vil entholde sig fra slig utilbørlig Gerning“.

En anden Hændelse, der gjorde sit til ikke at stemme Præsten blidere overfor hans „hulde Svoger“, var følgende: Høstmark gjorde sig skyldig i den uhørte Forseelse, at han Søndagen d. 17. Oktbr. 1700 i Stenderup Kirke rakte Maren Thomædatter i Sønder Aldum Vinen før Brødet, da hun

gik til Alters. Det maatte han i Vidners Paahør samme Dag tilstaa for Herredsfogden i sin egen Præstegaard.

Det blev Hr. Jens nu gram i Hu over, som jo ikke var saa sært; men han kunde ikke holde sin Vrede ved sig selv; thi da han d. 5. Decbr. samme Aar prækede i Urlev Kirke brugte han haarde Ord mod Svogeren. „Du Øvrighedsmand“, sagde han, „rejser omkring for at oplægge Raad mod Guds Tjener og tager syv onde Aander med dig“.

Derefter var det Herredsfogdens Tur at blive vred, og han klagede til Biskoppen, Braëm, i Aarhus. Den 1. Marts 1701 maatte Høstmark møde hos Bispen, og i Overværelse af Herredsfogden og Peder Nielsen som Vidne fik Præsten Tilhold og Paalæg om at afholde sig fra Skændepækener, ellers vilde det blive ham forbudt at gaa paa Prækestolen.

Saa hører vi ikke mere om de to Svogre.

Folmer Thomæsens Eftermands Eftermand, Mads Sommer, Herredsfoged og Tingskriver, havde ogsaa sit at slaas med. I Aaret 1744 havde nogen Skarnsfolk afbrændt en Gaard i Dagnæs og en i Glud. Der blev paagrebet en Del Personer, som blev sat i Fangehullet i Horsens. Herredsfogden klager ynkelig til Stiftamtmand Løvenørn i Aarhus over, at han ikke kan blive ved med at underholde de paagrebne for egen Regning; han har allerede haft en Udgift paa dem paa 60 Rigsdaler, og det kan jo da heller ikke gaa an at lade dem løbe. Nogen af dem blev saa sendt til Rasphuset i København (hvor de skulde raspe Træ, et meget haardt Arbejde, som kun bomstærke Folk kunde taale). En af dem, en Italiener, blev sat i Viborg Tugthus, hvor han sad paa tredje Aar, da han blev løsladt af Mangel paa Bevis.

Længere ned i Tiden hører vi atter om en Herredsfoged og en Præst, men rene Modsætninger til de ovennævnte. Jesper Peter With var født paa Christianshavn 1791. Han studere Retsvidenskab og blev Herredsfoged over Bjerger og Hatting Herreder 1826. Næste Aar købte han Daugaarden, flyttede i 1843 til Stjernholm ved Horsens og boede sine sidste Aar i Ørum, hvor han døde 1854.

Han blev valgt ind i Stænderforsamlingen, hvor han sluttede sig til de frisindede (liberale), og det var ham, der første Gang fremsatte Tanken om Slesvigs Deling efter Sprog og Sindelag. Han gik saa vidt i sit frisindede Syn og i sin Iver for Danskhedens Sag i Sønderjylland, at det gjorde Kristian d. Ottende urolig. Da Kongen var paa Boller 1845, kaldte han With for sig og truede ham med at afskedige ham fra Embedet, hvis han blev ved at gaa frem ad den Vej, han var slaaet ind paa. With forsvarede sig med stor Dygtighed og mente nok, at Kongen og han skiltes som „nogenlunde gode Venner“. Det var aabenbart ved den Lejlighed, der fortælles følgende Historie:

Samme Dag With blev kaldt for Kongen, var der ogsaa flere af Egnens „store“ tilsagt til Foretræde hos Maje-stæten. Da Foretrædet var endt, og Deltagerne kom ud, viste en af dem en smuk Snustobaksdaase frem, som Kongen havde givet ham. „Ja“, sagde With, idet han satte et meget forstaaende Ansigt op, „De fik Daasen, men jeg fik“ — saa bandte han — „Snusen“.

With var Fjerdemand i det L'hombreparti, der dengang var saa vel kendt over hele Egnen. De tre øvrige Herrer var Grev C. T. Rantzau, Rosenvold, fhv. Birkedommer Christensen i Hornsyld og Præsten i Stouby Ole Peter Momme (1825—1852). De fire Herrer spillede undertiden Kort i flere Dage i Træk og Nætterne med, ofte til den lyse Morgen. Det kunde da hænde, at Præsten glemte, det var Søndag, og han skulde i Kirken. En Søndag Formiddag, da han saaledes kørte hjem og saa, at Folk stævnedes til Kirke, spurgte han Kusken om, hvad der var paa Færde. „Men Hr. Pastor, det er jo Søndag i Dag“. „Kør til“, sagde Præsten, og til Folk, der kørte forbi, raabte han: „Jeg kommer straks, Børn“. Snart var han i Kirken og holdt en udmærket Prædiken.

Engang væddede Momme med sine Medspillere om, at han var i Stand til at nævne de fire Arter Kort i sin Prædiken og komme godt fra det. Den paafølgende Søndag siger da Præsten omtrent saaledes: „Dersom den onde nu kom ind af disse Ruder og slog sine Kløer i eders Hjerter,

da vilde jeg inderlig bede: Spar dem, Herre“. Om Præsten vandt Væddemaalet vides ikke; thi Historien kom jo ud blandt Folk. (Den samme Historie med at nævne Kortene i Prækenen fortælles ogsaa om andre Præster.)

Herredsfoged With og den Stouby Præst var særdeles gode Venner. Naar de kom sammen, fik de først de lange Piber tændte, der altid forud maatte holdes færdigstoppede af den, der optraadte som Vært. Indhyllede i tykke Røgskyer sad de saa eller skridtede op og ned ad Gulvet og drøftede Dagens mest brændende Spørgsmaal. De var ikke altid enige, men alligevel stadig lige gode Venner for det. Naar nu Momme kørte til Vejle, tog han gerne ind hos With. Engang i Foraarstiden bad With Præsten om at købe sig noget Gulerodsfrø i Vejle. Momme lovede det, men glemte Frøet, indtil han var godt paa Vej hjemad; da randt det ham i Sinde. Da han i det samme kom forbi et Sted, hvor der stod nogen Faar tøjrede, bad han Kusken staa af og samle nogen af de tørre Gnallinger op, der laa paa Marken. Dem smuldrede nu Præsten ind i et Kræmmerhus, og da han kommer til Ørum, lægger han det paa Herredsfogdens Tobaksbord med de Ord: „Her har du Gulerodsfrøet“. With lod som ingenting. Da Præsten senere gæstede sin Ven i Ørum, og han havde faaet godt Ild paa den Pibe, With havde rakt ham, tog han med et til at harke og spytte paa det gruligste: „For al Landsens Ulykker“, raabte han, „hvad har du kommet i Piben?“ „Aa“, sagde With med et lunt Smil, „det er vist Gulerodsfrøet, der er ved at komme op“.

With var en af Grundlovens Fædre og blev Folketingsmand for Bjergekredsen; men som Rigsdagsmand kom han ikke til at udrette stort. Efterhaanden gled han over til Højre, idet han følte, Tiden var ved at løbe fra ham. Han var en munter og livsglad Mand, uundværlig som Selskabsmand blandt Egnens adelige og storbondelige Familier. Han elskede den dejlige Ørum Aadal paa det varmeste; i Ørum vilde han helst bo, og her kom han ogsaa til at lægge sine Ben.

Vrigsted Kirke.

Kirkerne.

Den ærværdigste Bygning i Landsbyen er Kirken, dels ved sin Ælde, dels ved sin Størrelse. Ved sine høje, hvide Mure, ofte ved sit svære Taarn, er Kirken Landsbyens Mærke og Vartegn. Den er det Hus, Byens aandelige Liv har samlet sig om gennem Tiderne. Her har Fædrene søgt hen, Slægt efter Slægt, for at hente Trøst og Opbyggelse i Hverdagslivets Slid, indtil de lagde deres trætte Ben til Hvile i Gaarden eller Haven deromkring for at samles til deres Fædre.

De første Kirker her i Landet var aabenbart byggede af Træ, som man jo havde fuldt op af i gamle Dage; men en 2—300 Aar senere opførte man Kirker af et mere holdbart Emne, Granit eller Kildekalksten, der har holdt sig lige ned til vore Dage. Kirken blev sikkert nok lagt paa det Sted, hvor Folk fra Hedenold var vant til at søge hen for at dyrke deres Guder. De fleste Kirker ligger paa en Forhøjning, solret med Enderne mod Vest og Øst. Mod Øst vender Kirkefolkene deres Ansigter, naar de sidder i Kirken, og naar de døde lægges ned i den Jord, der er

vor fælles Moder, vaages der omhyggeligt over, at det afsjælede Legeme bliver stedet til Hvile med Hovedet mod Vest.

Vi ved kun tilnærmelsesvis Tiden for de fleste Kirkers Opførelse. Kun een eneste bærer Aarstal, nemlig Gjellerup Kirke ved Herning, der er bygget 1140. Omkring ved den Tid er de fleste Stenkirker opførte; thi den Kunst at brænde Mursten kendtes ikke her i Landet før omkr. Aar 1200. Deraf ved vi, at Murstenskirkerne er yngre.

De fleste Landsbykirker var fra først af taarnløse (kullede). Taarnet, der i de fleste Tilfælde er bygget til Kirkens Langhus i Vest, blev opført langt senere, for det meste af brændte Sten. Bjerge Herreds Kirker har oprindeligt alle været taarnløse paa Vrigsted Kirke nær. Endnu findes der her en Del taarnløse Kirker, nemlig Glud, Skjolde, Raarup, Urlev, Ørum, Hornum og St. Dalby Kirke.

Paa Kirkens Langhus var der oprindeligt to Døre, en paa Sydsiden, der var forbeholdt Mændene, og Kvindedøren paa den nordlige Side. Det faldt vore Fædre helt naturligt, at Mænd og Kvinder havde hver sin Indgangsdør i Kirken, ligesom den gamle Skik har holdt sig de fleste Steder paa Landet, at Mænd og Kvinder sidder adskilte, Mændene i Syd og Kvinderne i Nord. Gennem de smaa, rundbuede, højtsiddende Vinduer kunde der ikke trænge ret meget Dagslys ind; men det var heller ikke Meningen. Den katolske Gudstjeneste brugte helst kunstig Lys, der tjente til at gøre Indtryk paa Menigheden og sætte den i Stemning. I mange af vore Kirker ses endnu Norddøren og nogen af de gamle Vinduer tilmurede.

Loftet i Kirkerne var fra først af fladt Bjælkeloft; men henimod Slutningen af Middelalderen, sidst i 1400rne, indførtes en ny Kirkestil her til Landet. Dens Særkende er de spidse Buer over Døre og Vinduer. Under Aarhusbispen Jens Iversen Lange (1449—1482) fik mangfoldige Kirker høje Krydshvælvinger. Til Minde om ham er hans Vaabenskjold — 3 Roser — malet hist og her i Kirkerne, saaledes i As Kirke. I denne Kirke støder vi paa en Mærkværdighed, der skal være enestaaende i Landet: tidsfæstede Kalkmalerier fra 1515.

En senere Tilbygning til Kirkerne er ogsaa Vaabenhuset, som Folk her paa Egnen kalder „æ Skrøwtes“, d. e. Skriftehuset, fordi Folk her skriftede for Præsten. Vaabenhuset kaldtes det, fordi Mændene satte deres Vaaben fra sig, mens Gudstjenesten stod paa.*)

Af Kirkens Indbo skal kun nævnes Døbefonten. Det er ingen Tilfældighed, at det just er Fonten og tit den alene, der har trodset Tidens Tand. Udhugget af en eneste Granitblok har den alene staaet sig mod Plyndring og anden Overlast, som Kirkens øvrige Prydelser har ligget under for i ældre, lovløse Tider.

Lad os holde vore gamle Gudshuse i Ære. Selv om de undertiden kan være tarvelige nok, saa er de dog et ærværdigt Minde fra de svundne Tider. Her søger vi hen som vore Fædre før hos, og i Haven deromkring vil vi engang komme til at sove den sidste Søvn.

Kirkerne i Ut og Vrigsted er de ejendommeligste i Herredet; dem vil vi omtale lidt nærmere. Ut Kirke er tillige en af de mærkeligste og stateligste blandt vore Landsbykirker. Oprindelig er den opført af Granitkvadre i den romanske Tid, men den maa allerede tidlig være bleven brøstfældig; thi 1575 opbyggede Fru Karen Gyldenstjerne til Boller Kirken af ny røde Munkesten som et treskibet Langhus med rundbuede Hvælvinger i Midtskibet og spidsbuede i Sideskibene. I 1869 blev Kirken istandsat og til Dels omdannet. Hovedskibet højnedes stærkt og fik nu fladt Bjælkeloft, og dette og Sideskibene, der før var under eet Tag, fik nu særskilte Tage. Over Indgangen i Taarnets Vestmur blev sat en halvrund Granitsten fra den oprindelige Kirkebygning (en Tympanon) med et indhugget Billede af Livets Træ. Altertavlen blev opsat af Karen Gyldenstjerne 1577, samme Aar Kirken blev indviet; den blev istandsat 1724 af Storkansler, Grev Holstein, der var gift med Grev Niels Frijses Enke, en Halvsøster til Kongens Gemalinde, Anna Sophie Reventlow. Granitdøbefonten fra

---

*) Vaabnene svandt efterhaanden ind til en mindre Økse, senere en Hammer med langt Skaft, der tjente som Stok.

den romanske Tid er en af de smukkeste i Landet, rigt udhugget med Dyreskikkelser og Blomsterslyng.

I Kapellet findes et pragtfuldt Gravminde af sort Marmor over Holger Rosenkrantz og hans to Hustruer. Paa Væggen lige over for hænger en Trætavle med et oljemalet Portræt af samme Hr. Holger og hans anden Hustru, Karen Gyldenstjerne, samt deres fire Børn. I Kapellet staar endvidere tre Marmorkister med de jordiske Rester af tre af Ætten Krag-Juel-Vind-Frijs. Den ene af dem, Jens Krag-Juel-Vind, Justitiarius (Formand) i Højesteret, var med til at dømme Struensee til Døden. I Koret hænger en Tavle med Navnene paa Førerne i Ditmarskertoget 1500, affattet i en Blanding af Plattysk og Gammeldansk. I Koret fandtes forhen en Stol, hvor Fru Kirsten Munk paa Boller skal have haft sin Plads under Gudstjenesten.

Der er det mærkelige ved Vrigsted Kirke, som hører til de allerældste, opført af Fraadstenskvadre omkring ved Aar 1150, at den er udført i een Støbning. I Modsæt til de fleste andre Kirker i vort Land, hvor Taarnet er en senere Tilbygning, er Vrigsted Kirkes Taarn opført paa samme Tid som Langhuset og bygget sammen med det.

Ind mod selve Kirken var Taarnet oprindeligt aabent med tre runde Søjlebuer, der hvilede paa to firkantede Piller. Paa disse Piller og den vestre Mur hviler Taarnets Overdel. Vistnok enestaaende i Landet er den mærkelige murede Taarntrappe, der deler sig i fem Løb langs Taarnets fire Sider, omtrent tyve Tommer brede, der for største Delen gaar ind i Murene. Øverst oppe har Taarnet to Gange to smaa rundbuede Vinduer og ender i et firesidet Spir. I Skib og Kor ses flere tilmurede, rundbuede Vinduer og den ligeledes tilmurede Norddør.

I Ølsted er der et Stykke Jord, der hedder Bønneland. Der, fortæller Sagnet, skulde Ølsted Kirken bygges; men alt det, der muredes op om Dagen, rev Trolde ned igen om Natten (et kendt Sagntræk). Saa maatte man se at finde en anden Plads til Kirken. Sognets Mænd holdt Bystævne i Oens, og der tog man følgende Raad: Man bandt tre Stude sammen og lod dem gaa, hvorhen de vilde. Paa

det Sted, hvor de saa fandtes om Morgen, skulde Kirken opføres. Næste Morgen laa Studene paa den høje Bakke i den store Eng Bredmaa, og der blev Kirken saa endelig rejst.

Engom har forhen været Udsogn til Ørum. Kirkens Indre er meget smukt udstyret af Jørgen Hvass til Tirsbæk. Paa Stolestadernes Døre staar malede Tankesprog med billedlige Fremstillinger af Indholdet. Paa Altertavlen findes en latinsk Indskrift, der lovpriser Jørgen Hvass som den „berømmelige Helt“ og sammenligner ham med den vise Salomo, og der udtales det Ønske, at hans Æt maa vedblive at være Kirkens Værneherrer til evig Tid. Lisbeth Bryske og hendes Søn Steen Bille skænkede 1667 Kirken kostbare Alterduge og Messeklæder, der dog nu helt er forsvundne. Datteren Gertrud gav Kirken det Messing-Døbebækken, der nu findes i Hedensted Kirke. 1669 blev Kirken prydet med et forgyldt „Sejerværk“ (Ur) med Klokke og Frederik d. Tredjes Navnetræk og Krone paa; det skulde altid være i Præstens Gemme. I Midten af 1700 var det endnu i Degnens Værge, men er forlængst forsvunden. Saaledes forgaar Verdens Herlighed!

I Engom findes et Hospital, der stiftedes 1626 af Henrik Bille og Lisbeth Bryske. Her skulde fire gamle og fattige have Husly og Næring. Til deres Underhold henlagdes en Gaard i Engom, „som Niels Vintersen paa-boede“.

Hedensted Kirke er opført af tilhugne Kampesten. Enkelte af dem er prydede med udhugne Billeder. Et af disse Billeder forestiller tydelig nok Erkeenglen Michael, der strides med den onde om en Sjæl ved at veje den paa en Vægtskaal. Samme Træk findes i et Kalkmaleri i Aarhus Domkirke.

Torsted skal forhen have været Udsogn til Ølsted, men 1569 blev det lagt til Horsens Hospital, saa at Hospitalspræsten var Sognepræst i Torsted.

Skjolde Præsteembede hørte i den katolske Tid under Erkedegnet i Aarhus (Erkedegnet kaldtes en af Præsterne ved Domkirkens Styre, Domkapitlet). I den første Tid efter Kirkerensningen forrettede Præsterne i Raarup og

Glud Tjenesten i Skjolde, indtil Sognet 1581 fik sin egen Præst.

Glud Kirke har en smuk Altertavle (i Renæssancestil*) fra 1654. Prækestolen i rig Billedskærerkunst fra 1637. Døbefonten er ejendommelig, støbt i Malm i Glückstadt 1702.

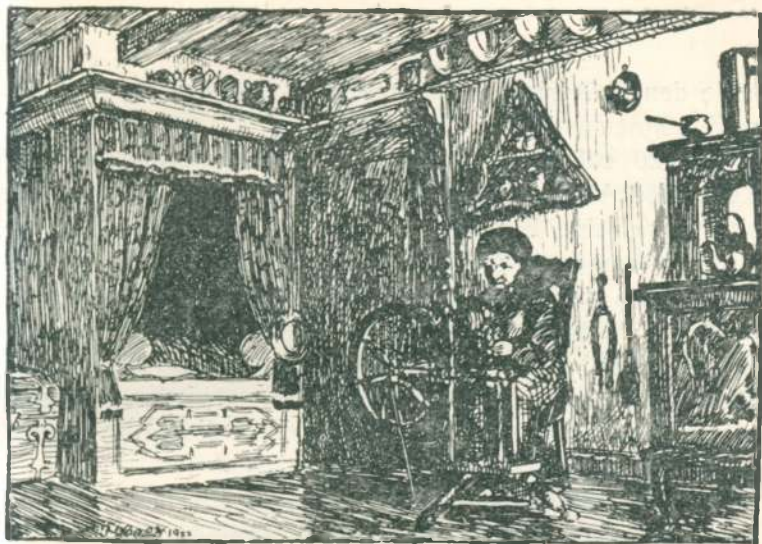
I den katolske Tid fandtes der flere Smaakirker, der blev brudt ned ved Reformationen. I Sejet og Eriknaur har der været Kirker.

Klakring Kirkeklokke har en latinsk Indskrift, der fortæller en hel lille Historie. Indskriften lyder paa Dansk: Til den treenige og almægtige Guds Ære og til Troens Vækkelse i Klakring Menighed støbte Laurs Johansen i Odense 1654 denne Klokke paa Kirkens Regning og ved Sognefolkets Tilskud.

Kirkeklokken i Hatting, støbt af R. Melchior 1692, bærer følgende Indskrift: Min Mund er viid, min Tunge lang, jeg kalder Folk til Kirkegang.

---

*) Renæssancestil kaldes den Stil i Kunsten, der raadede i 14—1500rne. Den gik ud paa at efterligne den gamle, græske Mønsterstil, der saaledes ligesom genfødtes. Deraf Navnet Renæssance, d. e. Genfødelse.

En Bondestue (Museet i Glud).

Bønderne og deres Liv i Fortiden.

Hvorledes Oldtidsfolket levede her i Danmark, ser vi af det Gravgoods, det har efterladt sig. Vi finder Økser og Sværd i Gravene og slutter deraf, at Folkene har været Krigere. Vi finder Halskæder, Armbaad og Kamme, Vidnesbyrd om, at Kvinderne har holdt af at smykke sig. De første skriftlige Meddelelser fremkommer først langt senere. Om vore Fædres Liv gennem Middelalderen her paa Egnen faar vi Oplysninger ved retslige Breve og Skrivelser, Ting- og Pantebøger. De ældste skriver sig fra 13—1400rne og drejer sig om Retstrætter, om Jord og Ejendom, Skøder og Skifter, et Vidnesbyrd om, at den Tids Mennesker har kæmpet og stridt med hinanden, som de gør det den Dag i Dag, om det kære, jordiske Gods.

Noget af det ældste, vi faar at høre om, er Kirkerne. Hedensted Kirke i Hatting Herred nævnes allerede i Aaret 1297, da den daværende Aarhusbisp, Jens Assersen, skæn-

kede den til Aarhus Domkapitel*) til evig Arv og Eje, dog med Sognemændenes Samtykke.

1420 stiftede Aarhusbispen Bo Magnussen Porse et Kapel ved Aarhus Domkirke med et Alter til „Sonebod for sine egne, sine Forældres og Slægtninges samt alle tro Kristnes Synder“. Til Underhold for den Præst, der skulde læse Messe ved dette Alter, henlagdes en Del Jordegods rundt om i Stiftet, deriblandt „en Gaard i Bregedal (Bredal), Engom Sogn ved Vetlæ (Vejle), hvor Gravers bor, og en Gaard i Dalby, hvor Nis Jensen bor“. Gaarden i Engom havde Biskoppen købt af Arvingerne efter Erkedegnen Peder Gylling i Aarhus.

I vor Tid er de fleste Bønder Selvejere, der hver har sit eget Stykke Jord at raade over; i gamle Dage var det ikke saaledes. Hele Bymarken tilhørte Bymændene i Fællesskab, og den enkelte kunde saaledes ikke handle paa egen Haand ved Jordens Dyrkning. Fællesjorden var ind delt i Vange eller Løkker, hver til sin særlige Brug, hvor den enkelte Bonde hver havde sin Ager, der laa paa mange forskellige Steder rundt om i Fællesmarken, „Ager om Ager“, som det hed. Af den Grund maatte derfor alt Markarbejde, Pløjning, Saaning, Høstning og Indkøring foregaa i Fællesskab paa een Gang. Fra Aaret 1597 har vi et Skøde paa Gaarden Brandstub i Raarup Sogn, der oplyser os om, hvor spredt en saadan Gaards Jordtilliggende var i Fællesskabets Tid. „Et Stykke af Marken ligger paa Bret Mark og kaldes Louballe Løkke, 4 Agre ligger paa Gram Mark og kaldes Vesterskifte, to Agre paa Gramrode Mark, 4 Agre ligger paa Aastrup Mark ved Skjolde Aa“ osv.

Til at styre et Bylav, som det kaldtes, havde man en Formand, Oldermænden (den ældste), der førte Forsædet paa Grandestævnet (Bylavets Møde). Paa en Kreds af Sten sad Granderne med Oldermænden i Midten og raad slog om, hvad Arbejder der skulde foretages til enhver given

*) Ved enhver Domkirke var der et Hovedstyre (Domkapitel). Til de øverste Kapitelherrer hørte Provsten, Erkediakonen, Diakonen, Kantoren; de andre Præster kaldtes Kanniker.

Tid. Bylavet havde en skreven Lov, Videbrevet, som Oldermændene skulde gaa frem efter. I Ørum, i Skjolde, Stenderup, Hyrup o. fl. St. hører vi om Bystævnet. Men de fleste Videbreve er bortkomne. Vi er saa heldige, at der er bevaret et fuldstændigt Videbrev fra Skerrildgaard, Nebsager Sogn, der i Hovedtrækkene lyder som følger:

Vi efterskrevne Skerrildgaards Bønder og Tjenere bekender hermed, at vores Viide og Vedtægt, som hidtildags haver været holden og efterfulgt, ville vi og herefterdags holde og efterkomme udi vores Slettemændslaug, naar vi er samlede paa Husbondens, Velbaarne Knud Billes Vegne til at slaa hans Velbaarenheds Enge og Græs til Skerrildgaard.

Naar som helst Bønderne er tilsagte at samles paa Husbondens Vegne, skal enhver møde paa Stedet, saa tidlig Solen opgaar, tvende Karle af hver Helgaard og ligesaa een Karl af hver Halvgaard. Hvo som ikke kommer i rette Tid, skal bøde 2 Skilling, hvo som bliver borte en ganske Dag, skal give 20 Skilling dansk. Hvis de ikke dennem vil betale med det gode, skal den modvillige pantes.

Dersom nogen ikke vil slaa sit Skaar af Husbondens Græs, skal Formanden sætte, hvad Vide (Bøde) der skal gives for den Skaar.

Hvo som udi vores Samlings-Laug enten udi Ord eller Gerning begaar nogen Laster, som Gud kan fortørnes ved, og der kan følge Skade paa, saasom Banden, Sværgen, Klammeri at stifte eller give Øgenavne, andre med lastelige Ord at tiltale, han skal bøde til Straf herfor.

Penge, der er falden til Bøde efter Videns Vedtægt, skal straks afgives, naar vores Formand forlanger, og der skal ingen Undskyldning gælde, uden saa er, at de have Husbondens Ordre, at de maa være fri. Denne Viide og Vedtægt vedstaar vi ej alene at have holden, den Stund vi have været Velb. Knud Billes Tjenere, men ogsaa forpligtet os at efterkomme

samme Vide, indtil den os ved Dom og Rettergang afvindes formedelst dens Nytte og Gavn for Husbond og os, der gør Hovgerning. Saa skal den holdes udi alt, som foreskreven er, og som vi med egne Hænder har underskreven.

Datum Hyllerød d. 8. Juli Anno 1674.

(28 Underskrifter.)

Skerrildgaard tilhørte dengang, som vi ser, Knud Bille, en Søn af Lisbeth Bryske paa Tirsbæk, en af de Jorddrotter, der var en Pryd for den danske Adelstand. Han optraadte som en virkelig Adelsmand over for sine Bønder, men han vilde dog ikke lade sig byde alting. Da Bønderne et Aar skulde i Gang med Høsletten paa Gaarden, gav Herremanden af en eller anden Grund en af dem fri for at slaa Hø og skrev et Brev til Ladefogden for at lade ham det vide. Men Oldermænden for Høslættelavet paastod, at Bonden skulde møde, ellers blev han pantet, for saaledes stod der i Videbrevet. Da Bonden nu alligevel ikke mødte, fratog de ham hans Le og det halve af en Vogn, saa den ikke kunde bruges. Det kom til en Retssag; men Udfaldet blev, at Herremanden, der efter Videbrevet var i sin Ret til at frigive, hvem han vilde, blev aldeles frifunden.

Billerne sad inde med Skerrildgaard i over 100 Aar. Efter Henrik Billes Død blev Gaarden solgt 1712 til Justitsraad Søren de Hofman. Han havde flere Sønner, der voksede op til fremragende Mænd. Hans de Hofman, der fødtes paa Skerrildgaard 1713, blev opdraget i sin Mormoders Hus i København. Efter endt Studering rejste han i flere Aar i Udlandet og bosatte sig ved sin Hjemkomst paa Skerrildgaard, som han købte af Faderen 1744. Her boede han i en Aarrække, indtil han 1760 blev Præsident i Fredericia og 1773 Amtmand over Koldinghus Amt med Bopæl i Fredericia, en Stilling han høstede sig megen Lov af ved sit dygtige Styre. Især tog han sig af Bønderne; han var ivrig i at faa Jorderne udskiftede og tilskyndede Bønderne

til at flytte ud. Folkevennen Chr. Colbjørnsen siger om ham: „Bønderne der i Amtet havde i den ædle og redelige Hofman en trofast Ledsager, Ven og Fader“. Ved hans Jordefærd samlede Bønderne i Skarer for at følge ham til Graven, og Præsten Hvass ved Michaels Kirke i Fredericia talte de smukke Ord over ham: „Slægt efter Slægt skal hædre hans Minde som den, der lagde Grunden til deres Fædres Velstand“. Kun Vinkelskrivere og Lovtrækkere havde Grund til at beklage sig over Hofmans store Uegennyttighed. Han udgav et stort Værk i elleve Bind over Foundationer og Gavebreve og var Medarbejder ved Pontoppidans Danske Atlas.

Hans de Hofmans yngre Broder, Tycho de Hofman, Assessor (Meddommer) i Højesteret, har skrevet et udmærket Værk om velfortjente danske Adelsmænd. Der siges om ham: „Medens han lærte Verden at kende, forglemte han ej at kende Gud og sig selv“. Han døde 1754, 40 Aar gl., af Blodstyrtning og ligger jordet ved Nebsager Kirkes nordre Mur. Et smukt Marmorgravmæle over ham er opstillet i Kirken.

Baade Hans de Hofman og begge hans udmærkede Sønner oprettede Gavemidler (Legater) til Fordel for „vanvittige og vanføre Mennesker paa Skerrildgaard Gods, der ikke kan fortjene noget til deres Ophold, og til Gavn for gamle Mænd og fattige Enker over 60 Aar“.

Allerede Knud Bille oprettede ved Gavebrev 1711 en dansk Skole i Nebsager, som hans Efterfølgere, begge Hofman'erne, fortsatte og støttede ved Gavemidler. I et Gavebrev hedder det: „Skolemester skal være pligtig til at undervise 6 Børn aarlig i at læse, skrive og regne, der udvælges af de allerfattigste blandt Skerrildgaards Bønders Børn. Det skal være Skolemester tilladt foruden ommeldte seks Børn at antage til Information (Undervisning) for Betaling saa mange Børn, som han vil og forsvarlig kan regere og forestaa. Skolebørnene skal sidde oppe i Koret udi midlertidig Gudstjeneste (d. e. saalænge G. staar paa), og Skolemester bør hos dennem at staa for desbedre at have Opsyn med Børnene. I aarlig Løn skal Skolemester

foruden Husværelse og Kaal-Have oppebære 18 Rigsdaler“ (36 Kr.).

I 1700rne skriver Hans de Hofman, at „Bjerge Herred har god, fed Jord og avler skønt Korn af alle Slags. Det er artig at se, hvorledes en liden Dreng paa 12—14 Aar kan bringe 10—12 Stykker Hornkvæg, sammenkoblet ved en lang Stang med Jernkroge udi, ud og ind i Byerne til og fra Tøjringen. Med Studehandelen har det ellers i nogen Aar været maadeligt. Naar Bonden har givet sin Kalv sød Mælk i 3 Uger, sur Mælk i 3 Uger, Korn, Foder, Græs i 4 Aar og har det Held, at den er bleven en køn Stud, faar han allerhøjest 9—10 Rigsdaler for den; det er virkelig ikkun en slet Betaling for 4 Aars anvendte Omkostninger og Opvartning.

Med Væversker er næsten hver By meget vel forsynet; hos dem lader Bønderne af hjemmegroet og fremmed Hør og Hamp samt deres egen Uld forfærdige den Vadmel, Lærred og Dynevaar, Sække og andet hjemmegjort Tøj, som de selv bruger, men ikkun lidet til at sælge. Spindingen forrettes mest om Vinteren af Bondekonerne tillige med Børn og Piger.

Af Selvejerbønder har der i gamle Dage været en Mængde; men i Slutningen af 1600rne maatte de fleste enten godvilligen eller ved Dom for henstaaende kongelige Afgifter aftræde deres Ejendomsret til vedkommende Herskaber, og nu (omtr. 1750) er der kun faa af den Slags tilbage. Fæstebønder paa hele, halve eller Fjerdedels Gaarde er enten frie Bønder, der alene svarer Penge, gør nogle Rejser, men ingen Hoveri, og derved slipper de nogenlunde igennem, eller de er Hoveribønder, som foruden Landgilde (Grundafgifter i Form af Korn, Smør, o. s. v.) maa gøre Arbejdet ved Hovgaardene i Hø- og Kornavlingen samt al Pligtgerning, og kan paa de Steder, hvor de er faa om Gerningen og have et strængt Husbondhold (Herremanden) og ikkun skarp Ejendom, aldrig komme paa Fode, men maa drages med Haardhed deres Livstid“.

Men der var ogsaa Bønder, der ikke var saa helt lette at komme til Rette med. En Bonde var engang røm-

met fra sin Fæstegaard under Barritskov Gods, og Straffen var Arbejde i Jern paa Bremerholm. Fruen paa Gaarden fritog ham ikke alene for Straf, men tilbød ham, hvis han vilde overtage Gaarden igen, 4 Heste, som man havde sluppet for „Vild og Vove“, samt det Rug og Hø, der var avlet ind til Gaarden, hun vilde fly ham Sædekorn og fornødent Bygningstømmer. Men Bonden svarede stædigt: „Nej, ikke med den Middel“.

Videre skriver Hofman:

„Tjenestefolkene tjener gerne Bønderne i Aarevis. Der er fattige Bønder, som det er umuligt til Fardag eller Flyttedag at udrede Lønnen til Svende (Karle) eller Møer (Piger) og Drengene i rede Penge. Derfor faar de tit Lønnen i Korn. Svendelønnen er for et Aar een Skp. Rug, 2 Skpr. Byg og 8 Skpr. Havre, 6 Al. Hørlærred, 6 Al. Blaarlærred og 8 Al. Vadmel.

Godt Mandskab paa et Gods, der har jordtjent og sammensparet noget, er det samme for en Husbond (Herremand) som rede Penge for en Købmand; thi naar Bonden fradør eller af Vanrøgt nødes til at forlade sin Gaard, øde og ruineret, er dette altid det første Spørgsmaal: Hvor tager man nu en god Karl til en saa slet en Gaard? Møernes Løn er omtrent 6—7 Slettedaler og et Fjerdingkar Høfrø.

Bondestanden her i Bjerger Herred er i Almindelighed af god Natur og Opførsel og ikke mere hengiven til grove Laster, Dumhed, Hor, Mord, Tyveri, Drukkenskab, Slagsmaal, som i fordums Dage var saa gængse. I min Ungdom var det almindeligt, at Bonden hver Torvedag laa og sølede i Købstaden indtil ud paa Natten; nu (1750) derimod ser man de fleste fare af Byen Kl. 12, 1 og 2, saasart de har solgt deres Varer og igen købt det fornødne.

Føden bestaar af Rugbrød, undertiden, naar Rugen gaar i Pris (stiger), blandet med Ærter, Vikker eller Bygmel, som drøjer det meget og smager ikke ilde; dernæst i Grød, Vælling, Kaal, Ærter, Mælk, Smør, Ost, Kød og Flæsk af deres eget Tillæg, samt nogen faa Havevækster og tyndt Øl. (Kartofler nævnes ikke, da de først kom i

Brug senere.) Jeg har ladet mig fortælle, at den for nogen Aar siden afdøde, gamle og brave Hans Nysted, som var en Nordmand og Præst i Løsning og Korning, aldrig spiste Rugbrød, men alene Havrekager, og befandt sig vel derved.“

Der fortælles om Nysted, at han var fuld af Historier. Han havde saaledes en Historie paa rede Haand til enhver Tid, een naar han sad paa Vognen, een naar han traadte ind i Kirken, og een naar han gik ud. Samme Hans Nysted, der kaldtes den højlærde, var ogsaa i andre Retninger en mærkelig Mand paa sin Tid. Han havde et lydhørt Øre for det jyske Maals Velklang og Fynd, saaledes som det lyder i Bondens Mund her paa vor Hjemegn. En Del af dette Maals ejendommelig knappe, men malende Udtryk og Vendinger har han optegnet i et lille Værk, som han kalder:

Læg-Mands Talekunst og Bondens Veltalenhed, forfattet af en, som elsker vort Fædrene Sprogs Held og Nethed og hedder Hans Oluffsøn Neopolitan (d. e. Nystad) København 1727.

Trængselstider.

I de ulykkelige Svenskekriges Tid blev Jylland flere Gange (1644 — 1658—59) oversvømmet af fjendtlige Hære, der rasede grumt i de Egne, de drog igennem. Bjerger og Hatting Herred maatte ogsaa holde for. Saaledes fortæller Præsten i Hedensted Hr. Anders Weile, at Svenskerne kom til Hedensted 13. Jan. 1644. Dagen efter, Søndagen efter d. 13. Januar 1644, holdtes ingen Gudstjeneste paa Grund af Fjendens Plyndring. Derpaa var der Ro i nogen Tid; men d. 27. Juli kom der flere Fjender samme Vej, og 8 Dage før Jul kom de wrangelske (saaledes kaldt efter Føreren Wrangel) ind i Landet ad de nørre Veje, og de drog igen samme Vej ud. Den 12. Jan. 1645 kom de igen forbi Hedensted, og da var Præstefamilien borte i seks Dage, og ingen Gudstjeneste blev holdt.

Tilstanden i Bjerger Herred efter Krigen 1645 skildres i en Indberetning af to kongelige Synsmænd, Mogens Bille paa Tirsbæk og Peter Reedtz til Thygestrup (der senere købte Palsgaard).

For at vi kan faa en Forestilling om, hvor kræng en Adelsmand eller hans Skriver var i Retskrivningen paa den Tid, hidsættes Skrivelsen med den Tids Retskrivning:

Bierre Herritt: Ingen i det heelle Herrit haffuer
Saaet och i Nerverende Aar Ao. 1645 Indaufflet sin
fulde Sæd, och er saa wed Magtt at de till Hansz

Maistz (d. e. Majestæt) och Cronnen derisy Sædwanlige Landgilde kunde Udgifue, Vden en gaard vdj Assensz (As Sogn) ellers haffuer de i det høyeste Saaet og Auflet Dend halffue dell som ehre de i Raarup, Nøtterup, Gramb, Hernøe, Huornumbkier och Stourup byer Boendis, en Mand i Brunde och alle de andre haffuer ey Saaet eller Aufflet uden den tredie Dell af huisz (hvad) de ellers i fridtyiid kunde gjøre. Derisz Fæmon (Kreaturer) haffuer dj Offuer Alt wed Magtt, Undtagendis, ett boel som af fienden ehr bleffuen Affbrennt och en gaard i Rauffnholt Slet Nederbrudt och Ødde, Helle og Halffue gaarde, som vdj fiendens tid ehr bleffuen forarmed findisz Otte.

I Sommeren 1646 døde meget Kvæg af Lungesyge, saaledes mistede den Hedensted Præst alene 14 Høveder. I 1648, Kristian d. Fjerdes Dødsaar, var der Misvækst paa Grund af den idelige Regn fra 14 Dage efter Pinse til Mikelsdag (29. Septbr.). Rug kostede 3 Mark Skæppen, Byg 2 Mark og Havre 14 Skilling (1 Mark = 16 Skilling).

Præsten i Urlev, Søren Prip, blev to Gange hjemsøgt af fjendtlige Tropper, første Gang 1644—45 af Svenskerne, siden 1657—59. Fjenden opførte sig dog langt bedre end de Hjælpetropper, der skulde drive Fjenderne ud i 1659. De udgjorde en broget Blanding af Polakker, Brandenborgere, Kosakker, Tyrkere og Tartarer og hjemsøgte Egnen paa det frygteligste. Det var ved den Lejlighed, Glud Præstegaard blev skudt i Brand. Et enkelt Minde om Polakkernes Opræden i Urlev har vi i følgende Sagn: Hr. Søren havde, da Polakkerne var her i Landet, skjult sit Sølvtoj i Kirkens Alter. Da Fjenden var borte, sendte Præsten sin Pige op i Kirken for at hente det. Idet hun vilde gaa ud af Døren, stod der pludselig en Polak for hende. Hun tabte dog ikke Fatningen, men slog ham saa voldsomt i Hovedet med et Stykke Sølvtoj, at han styrtede død til Jorden.

Men Hr. Søren havde maattet gennemgaa langt sværrere Prøvelser end dem, Krigen førte med sig. I Aaret 1654

kom der et Skib til København med Pesten om Bord. Den rasede stærkt i Hovedstaden og paa Øerne; men til Jylland kom den kun paa to Steder, nemlig i Højen og Urlev Præstegaard. Hr. Søren havde faaet nogen Klæder fra en Slægtning, der var død paa det pestsmittede Skib paa Københavns Red. Først døde Præstens Tyende, tilsidst hans Hustru og Børn. Han havde truffet Aftale med en Snedker i Ørum om at levere ham Kister, naar det gjordes nødvendigt. Paa en Bakke mellem Ørum og Urlev, kaldet Sommersbjerg, rejste Præsten en Stang, og paa den hejsede han et Mærke hver Gang en var død i hans Hus; saa afhentede han selv Kisten paa en Trillebør.

Menigheden vilde dog ikke være Guds Ord foruden i denne sørgelige Tid, og derfor prækede Præsten for Folk ude paa Kirkegaarden. I 1839 viste man endnu Stedet.

Under Krigen 1658 var Boller og Rosenvold Godser fritaget for Indkvartering; det havde Korfitz Ulfeldt, der var Kirstine Munks Svigersøn, udvirket hos Karl Gustav. De omboende Folk skyndte sig derfor med at flytte deres bedste Sager over paa de fredlyste Enemærker; men denne Indrømmelse kunde ikke opretholdes, da Polakkerne var rykket herind; de gjorde ingen Undtagelse. Det kunde da hænde, at Bønderne tog sig selv til Rette. I den saakaldte Øksendal i Staksrode Skov findes en dyb Grav, der kaldes Polakhullet; her skal en Del Polakker være bleven dræbt og jordede.

De Trængsler, Fjenderne paaførte Egnen, var slemme nok, men de fik da Ende; de Plager, Regeringen hjemsøgte Bønderne med, var næsten værre. Jylland var jo flere Gange bleven hærget af Fjenden med Hærtog og Plyndring. Derfor faldt Statsstyret paa den Tanke at lægge et Hærværn (Militsen, som det kaldtes) rundt omkring i Riget til at værne Landet i Krigstider. Fra 1670—1730 blev saaledes Hestfolket (Rytterne) lagt ud omkring i de Egne, der tilhørte Kronen (Staten), Krongodset, hvor de skulde have deres Kost og Ophold hos Bønderne. Disse Ryttersoldater blev mange Steder en sand Svøbe for Land-

folket, der fik det endnu værre end de Bønder, der stod under Adelsmændene. Regimentskriveren, der skulde udøve Hvervet som Godsforvalter, siger i 1686, at i Horsens-Eggen lader Folk deres Gaarde forfalde af Dovenskab, de sælger deres Bæster (Heste) og Kvæg og det Sædekorn, der er udleveret dem og bruger Pengene til Unytte. Det blev da paabudt, at de Bønder, der gjorde sig skyldige i slige Forseelser, skulde „sluttes“, d. v. s. spændes krum i en Bøjle med Hovedet mellem Benene. At sidde i en saadan Stilling i flere Timer var en frygtelig barbarisk Straf. Krumslutningen skulde foregaa i en Stok (en Blok), og derfor skulde der findes et Stokkerhus ved hvert Regiment. 1695 skærpedes Straffen; de dovne Bønder, der havde det Valgsprog: „Hellere sove sig arm end slide sig arm“, skulde føres til den nærmeste Fæstning, hvor de skulde arbejde i Jern, d. v. s. arbejde med Lænker om Hænder og Fødder og leve paa Vand og Brød. Trods de haarde Straffe blev Tilstanden værre og værre. Der var Gaarde i Bjerger Herred, der i 23 Aar havde haft 15 Fæstere. Hertil kom Misvækst og Kvægsyge; skønt man ofte brækkede Taget af Husene og fodrede med det, døde meget Kvæg af Sult. Den 16. Oktbr. 1689 udstedte Præsten Peder Hærup i Skjolde Attest om en Bondekones meget armelige Tilstand paa Grund af Misvækst og Kreaturerne Forfald. Præsten siger, hun havde bedt ham om at læske sig af hans Mæskekar.

I 1690 mishandlede Korporal Jens Skov sammen med flere Ryttere Lægdsmanden i Raarup Mølle, Anders Jensen. Rytterne havde paalagt Mølleren at skaffe to Vogne til at køre Rejsegods paa; men da de kun fik een, teede de sig som rasende. De slæbte Manden ud af Sengen, kastede ham paa Gulvet og traadte paa ham; derefter kastede de ham ud i Sneen. Hans Børn og Hustru slog de saa længe, de syntes, de ikke kunde taale mere. For denne Opførsel fik Korporalen en Bøde paa 10 Rigsdaler.

En Bonde i Bisholt havde samme Aar afgivet 21 Skp. Havre og 2 Læs Hø fra Indbindingstiden til Juleaften til den Rytter, han skulde underholde; men desuagtet gjorde

Rytteren sig til gode i Bondens Lade efter eget Tykke, idet han sagde, „han havde hverken Brug for Maal eller Vægt“.

Da Manden vilde hindre ham heri, blev han ynkelig gennempryget.

Gammel Gaard i Glud.

Hvorledes vore Fædre boede.

Der staar endnu hist og her en Del gamle Stuehuse, men dels er de omlavede efter Nutidens Krav, og dels bruges de som Udhuse. Mange bliver ogsaa tilsidst revne ned. Vi maa derfor være glade ved, at der i Glud findes et smukt gammelt Stuehus fra 1662, der blev reddet fra Undergang og opstillet paany 1912. Det træder os nu stilfuldt i Møde i sin oprindelige ærværdige Stand: Det svære Egetømmer, de smaa blyndfattede Ruder og det hyggelige Straatag, i det hele en Perle af gammeldansk Bonde-Byggekunst. Over Indgangen er der hugget følgende Indskrift i Egebjælken:

UDEN · HERREN · BYGER · HUSET · DA · AR-
 BEYDE · DE · FORGEVES · SOM · BYGE · DERPAA ·
 PSALM · CXXII · ANNO · 1667 · RTS · GØR · DØREN ·
 HØYE · OG · PORTEN · VIDE · AT · ÆRRENS · KON-
 NIENG · KAN · DERIN · RIDDE · AJD ·

Den Bonde, der byggede dette Hus af ny, hed rime-

ligvis Rasmus Thomesøn og boede i den gamle Selvejergaard ved Kirken. Navnetrækket RTS svarer godt hertil. I Glud Sogns Kirkebog læses: Aar 1700, 12. November, blev den gode, gamle Dannemand Rasmus Thomesøn i Glud begravet i sin Alders 86 Aar og nogle Maaneder.

R. Thomesøns Selvejergaard sank efter hans Død ned til at blive Fæstegaard under Boller; thi i 1736 fik Peder Gram hans Faders fradøde Selvejergaard i Fæste. Fæstebrevet har vi endnu, og det lyder saaledes:

Paa det højgrevelige Herskabs højbaarne Christine Sophie, Grevinde af Reventlow, Gros-Cancellerinde von Holsten til Grevskabet Holstenborg, Frue til Boller og Møgelkær, hendes Vegne og naadigst Behag, haver jeg underskrevne sted og fæst til P. P. Gram hans Faders fradøde Selvejergaard i Glud. Af bemeldte Gaards Herligheder betaler han til Husbondshold og Stedsmaal (Indfæstning) Penge ti Slettedaler ved højgrevelig Herskab deres Landgilde som er een halv Tønde Smør, tvende Grotter (1 Grot var en gl. tysk el. hollandsk Mønt) med trej Skilling dansk, 2 Tdr. 5 Skpr. Havre, en Mark Garn ($\frac{1}{2}$ Pund) med to Skilling, 2 Høns, et Brændsvin (et Svin, der før det blev jaget til Skovs, fik indbrændt et Mærke), seks Tdr. Uld, to Mark slet eller danske, trej Tønder Byg eller Malt, og Arbejdspenger fire Rdlr. Tillige den Hovning (Hoveri) hid til Boller i Sæde- og Høstetid, alt aarligen og i rette Tider om Aaret, Gaardhus, Bygning at bygge og forbedre, og Stedet ved Magt og lige holder, dette til Bekræftelse under min Haand. Udi det højgrevelige Herskabs Absence (Fravær) som Fuldmægtig.

Datum Boller den 12. Novbr. Ao. 1736.

P. Møller.

P. P. Gram havde baade sin Moder og Svigermoder boende hos sig i Gaarden. Efter ham fik Christen Andersen Husbondsholdsbrev paa Gaarden 30. Septbr. 1759, og efter

ham igen Jørgen Ølsted Jørgensen, der fik den i Fæste 1780, men allerede 5 Aar efter blev den bortfæstet til Anders Knudsen, der afstod den 1838 til sin Søn Jørgen Andersen. Han betalte 350 Rdlr. Sedler i Indfæstning. Jørgen Andersens Datter, Ane Jørgensdatter, ægtede Niels Dam Nielsen fra Hosby i As Sogn, og han købte Gaarden fra Boller 1867 for 7500 Rdlr. Da han døde 1879, ægtede hans Enke Jens Christensen fra Bret, der var født i Glud.

I 1905 blev Gaarden solgt til Hans Jesper Hansen fra Braa, der 1911 solgte den til dens nuværende Ejer, Karl Hjarne Hansen. Gaardens Jordtilliggende var skyldsatsat til 5 Tdr., 6 Skp. Hartkorn. Der gaar det Sagn, at der i gamle Dage har boet en Herredsfoged i Gaarden.

Under K. Hjarne Hansen blev det gamle Stuehus nedbrudt. Malermester Knudsen købte det og opstillede det, saa godt det lod sig gøre, i dets gamle Skikkelse. Nationalmusæets Medhjælper, Chr. Axel Jensen, førte Tilsyn med Opstillingen. I Førstningen forstod Folk ikke rigtig, hvad Meningen var med at gøre saa meget Væsen ud af det gamle Skrammel; men det gik efterhaanden op for flere, hvor meget der ligger i et saadant Minde fra Fortiden. Der indkom Pengegaver, og en Musæumsforening stiftedes.

Lad os tage Huset i Øjesyn. Vi træder først ind i Bryggerset med den store Bagerovn og de forskellige Redskaber, der brugtes ved Brygning og Bagning. Herfra kommer vi ind i den saakaldte Yderstue, hvor vi lægger Mærke til det smukke Panel, de højtsiddende Vinduer, den aabne Skorsten med Kedelkrogen og Gryden paa Trefoden; paa det svære Egetræsbord staar Ølstoben. Fra Yderstuen fører en Dør med en vældig gammeldags Laas ind i Opholdsstuen. Her staar en Omhængsseng, en Jernkakkellovn og en Bornholmer. Stuen gør et overmaade hyggeligt Indtryk, en fuldstændig Modsætning til vore kolde og kedelige Nutidsstuer. Vi har hidtil ikke traadt i vore Fædres Spor ved Indretningen af vore Huse og Stuer.

I Husets vestre Ende er Overstuen, der er indrettet til Gemmested for forskellige Stenaldersager og andre Ting. Paa Loftet er opstillet en af vore ældste kendte Rejsevogne

med Bagkurv og store Sidefløje, Haandværkerredskaber m. m. I Huset gemmes ogsaa en Del gamle Skøder, til Dels skrevne paa Kalveskind (Pergament) fra 1597, 1627 og 1636, der omhandler Salget af Gaarden Brandstub i Raarup Sogn.

I en Selvejergaard i Bisholt fandtes ifølge et Skiftebrev fra 1718 bl. a. følgende Sager: I dend store Stue 1 gl. fyrre Bord 2 Mark, 1 gl. fyrre Bænk 4 Sk., 1 gl. Ege Kiste 1 Rdlr., 1 halvt fyrre Sengested 4 Mark, 1 gl. blaastribet Bolsterdyne 4 Mk., 1 Par Blaargarns Lagener 1 Mk. 14 Sk., 1 Hovedpude 8 Sk., 1 gl. træ Kringstoel 4 Sk. — I dend lille Stue: 1 gl. Egebord, som bestaar af tvende Fjæle paa to Pæle, 8 Sk., 1 gl. Spinderok 4 Sk., 1 Kjærne 4 Sk., 1 gl. Træskammel 2 Sk., 1 gl. ubrugelig Øltønde 4 Sk. — alt i alt meget smaat og fattigt selv hos en Selvejrbonde.

Bøndernes Kaar ved 1800.

Det halve Hundrede Aar fra Stavnsbaandets Indførelse, til det blev ophævet (1733—1788), var vel den danske Bondes haardeste Tid. Men Stavnsbaandets Ophævelse formaaede ikke at ændre Forholdene med eet Slag; Bonden førte endnu ved Aarhundredskiftet en temmelig kummerlig Tilværelse.

Fra Barrit Sogn har vi Oplysninger om, at de fleste Bønder omkring 1800 var Hovbønder. En Del stod sig godt, men de fleste var fattige; kun ved haardt Slid kunde de med Nød og næppe faa Udkommet. Folk havde til jævns kun grumme daarlige Avlsredskaber, der var meget lidt egnede til at gennemarbejde de stærkt lerede Jorder til Gavns. Plove og Harver var af Træ. Da Træharvetænderne idelig knækkede, maatte Karlen stadig hvert Øjeblik holde for at sætte en ny Tand i. Det kneb stærkt for de gamle Hjul-Træplove at komme frem. Naar Hjulene gik knirkende rundt, lød det for Plovkarlen, som om de sagde: „A ka it mier, a ka it mier“.

Husene i Landsbyen var alle opførte af Bindingsværk med vædrede og lerklinede Vægge. Bønderne havde ingen Lyst til at koste noget paa Bygningerne, for saa kom de til at yde mere i Indfæstning. I Stuehusene var de fleste Gulve endnu lagt med Ler. Fæsterne fik undertiden Tømmer leveret af Herskabet, men Arbejdet maatte de selv udføre. Paa de større Gaarde, de saakaldte Helgaarde,

holdtes der 6—8 Køer og noget Ungkvæg, 6 Heste og nogen Faar. Ja, der var Gaarde, hvor der holdtes flere Heste end Køer. Vi skal nu høre lidt om, hvorledes det gik til, naar Bønderne skulde slaa Barritskovs Enge.

Folk skulde møde ved Solopgang, og derfor maatte de, der havde en halv Mils Vej at gaa, staa tidlig op. Hen paa Formiddagen kørte to Høstvogne omkring i Byerne og samlede Madkurve, der gerne indeholdt Sødgrød, Pandekager, Brød, Smør og lidt røget Kød og Flæsk. Til Middag skulde man være færdig, og efterat man havde taget sig en lille Middagshvil, blev Brændevinsflasken baaren frem. Herskabet havde været saa naadigt at skænke to Tønder Øl, der blev baaret om i Spande, hvor der svømmede to Træbægre.

Naar Maaltidet var endt, og Øltønderne næsten tømte, bankede Ladefogden med sin Stok paa Tønden og sagde: „Værer gode til Lyd (d. e. vær stille) og tag jeres Huer af. Lad os da takke Gud for god Dag. Gaar hen eller hjem, taler godt til hinanden, efter en god Tiltale følger et godt Gensvar. Hvad I ikke bryder (forser jer med) i Aften, behøver I ikke at bedre i Morgen, naar vi samles igen. Vort høje Herskab har i Dag skænket to Tdr. Øl; jeg takker dem godt, baade dem, der har givet det, og dem, der har lavet det til.“ Alle svarede højt: „Ja, vi andre gør ogsaa!“ Ladefogden istemte nu Salmen: „Alle samtlig os bevare“, og hele Forsamlingen stemte i med. Han endte sin Tale saaledes: „Tak for god Lyd“ (d. e. Rolighed), og de andre svarede: „Tak for jeres Tale.“ — Derefter dansedes der i det grønne lige til Midnat.

Der var dog ogsaa i de Tider Bønder, der var Drift og Fremsyn i. Saaledes hører vi om en Fæstebonde i Barritskovsby, der plantede Hegn om sin Mark og Frugttræer i sin Have. Til Paaskønnelse fik han af sit Herskab, Barritskovs Ejer Niels Rosenkrantz, overrakt et Sølvbæger med følgende Indskrift: Givet 1806 af N. Rosenkrantz, Herre til Stamhuset Rosenkrantz, til Fæstebonden Jens Kok i Barritskovs By under Stamhuset til Belønning for levende Hegns Plantning og Indgrøftning om hans Lod.

Med Sølvbægeret fulgte en egenhændig Skrivelse fra Stamhusejeren, saalydende:

Da jeg ved egen Erfaring er bleven vidende om, at du i dit hele Landbrug ved Plantning af Træer i din Hauge og levende Hegn om dine Markjorder er den flittige Mand, som med Rette fortjener Navn af en god Bonde, saa modtag da dette Sølvbæger, der stedse bliver i din Familie, som en Opmuntring for dig og dine, og lad mig minde dig om, at du ved at modtage det af mig har givet mig det hellige Løfte at blive din Pligt tro som en Mand af Ord.

Ryegaard, d. 26. Septbr. 1806.

N. Rosenkrantz.

Tiderne skifter, og vi skifter med den. For hundrede Aar siden opmuntrede Herremanden Bonden til at plante Hegn. Nu rydder Bønderne de samme Hegn, der ikke alene ofte er til Nytte, men ogsaa gør sit til at forskønne Landskabet.

Bryllupsskikke ved Aar 1800.

Før Brylluppet var der travlt i Bøndergaardene med Brygning og Bagning; der skulde brygges fedt og sødt Godtøl og brændes Brændevin, skønt Brændevinsbrænding var ulovlig. 8 Dage før Brylluppet gik Bedemanden rundt og indbød Folk ved en staaende Remse. Et Par Dage før Brylluppet sendte de indbudne forskellige Fødevarer — Sendels — saasom Smør, Mælk, Æg, Flæsk og Høns. Brylluppet holdtes gerne paa en Lørdag og varede Søndagen over og noget af Mandagen med. Gæsterne mødte Kl. 10 om Formiddagen i Brudens Hjem, hvor Degnekonen var i Færd med at smykke Bruden. Ved Middagstid kørtes til Kirke. Først kørte Bruden med sine 2 Brudepiger, derefter Brudgommen med 2 Brudemænd. Fra Kirken kørtes der gerne alt, hvad Remmer og Tøj kunde holde, og nu kørte Brudgommen først, for at han kunde tage mod Bruden i Bryllupsgaarden, hvor der stod et Par Musikanter og modtog Gæsterne med Musik. Saa gik man til Bords. Degnen læste over Borde og sagde højt og tydeligt Velkommen, og saa tog man fat paa Spisningen. Først en Bid Brød og en Dram, dernæst blev der baaret Hønssekød-suppe ind i store Tinfade. Gæsterne bragte gerne selv Skeer, Kniv og Gaffel med, ellers blev der omdelt Træskeer. Derefter bares Bergfisk frem, der flød i Smør, og derpaa Bygsuppe eller Vinsuppe, som det kaldtes. Saa fulgte Steg, sædvanlig Kalvesteg eller Lammesteg, ja Gaasesteg, alt

efter Aarstiden, og endelig Kage, gerne Svedsketærte. Under Maaltidet spillede Musikanterne. Tilsidst opfordrede Degnen højt til at takke Gud for Mad, han sang et Vers af en Salme og holdt ogsaa en lille Tale, hvor han ønskede det unge Par til Lykke og takkede Gæsterne for den Ære og Glæde, de havde vist de nygifte ved at tage Del i Festen, og man lovede at gøre Gengæld, „helst i glædelig Tilfælde“. Derefter gjordes Værelserne ryddelige til Dansen, der aabnedes af Skafferen med Bruden og overgav hende til Brudgommen. Dansen varede til langt ud paa Natten, mens Folk af og til satte sig hen til et dækket Bord med Brød og Smør og kold Steg og tog sig af og til en Styrke- taar. Om Søndagen fulgte Gæsterne Brudeparret til Kirke, og derefter tog Gildet fat igen med samme Slags Retter som første Dag, kun at man i Stedet for Vinsuppe fik Ægge- ost med Øl paa. Der dansedes til langt ud paa Natten. Den tredje Dag mødte man til Frokost, men kun de ældre, og nu nøjedes man med Plukfisk, Smør og Brød. Gildet endte lidt over Middag.

Ved Aar 1800 gik gamle Folk endnu med trekantede Hatte; men Ungdommen lagde sig efter runde Filthatte. Gule Knæbenklæder, undertiden med Sølvknapper og Sølvspænder i, var meget gængse og holdt sig op til Tyverne, da de saa trængtes ud af lange Bukser. Sølvknapper i Kofte og Vest var heller ikke saa sjældne at se hos de mere velhavende. Kvinderne gik med store Fløjelskyser, der ikke klædte dem videre godt. Mangen en Bonde havde aldrig Støvler paa, uden naar han gik til Alters, eller han skulde til Bryllupsgilde. Mange ejede ikke en Gang et Par Støvler, men hjalp sig med at faa et Par til Laans, naar man, som det sjældent skete, endelig skulde bruge Støvler.

Fremmede Krigsfolk.

Fra 1807 til 1814 laa vi i Krig med Engelskmændene. Fjenden kaprede vore Handelsskibe, Pengene sank i Værdi, og Priserne steg svimlende. 1 Pund Sukker kostede 36 Rdlr., et Pund Kaffe 40 Rdlr., en Skp. Salt 100 Rdlr., en Skp. Rug 30 Rdlr. og en mager Ko 1200 Rdlr. Al Sølv-mønt forsvandt, og de Horsens Købmænd enedes om at udstede smaa Pengesedler paa 1 Mark 8 Skilling (50 Øre). Disse Tilstande vækker ikke mere vor Forundring, efter at vi har oplevet Verdenskrigen.

Alle vaabendygtige Folk fra Landet maatte stille som Landeværnsmænd. Hvis Faderen havde fyldt 60 Aar, kunde den ældste Søn slippe fri som „Gammelmandssøn“. Disse Krigskarle havde ingen Mundering, men gik i deres eget Tøj. Nogen mødte i Knæbenklæder, andre i lange Bukser; nogen bar Hatte, andre Huer osv.

Foruden Landeværnet var der indrettet et Kystværn, der var væbnet med Høleer og Forke. De øvede sig 2 Timer hver Søndag, og 3 Mand maatte hver Dag paa Strandvagt efter Omgang. Der findes endnu Levninger af Skanser fra den Tid, saaledes Store Skanse paa Hundshage ved Hjarnøsund og en mindre paa Barritskovs Mark. Ved Signalhuset paa Bjørnsknude stod der Vagt baade Dag og Nat. Her var der opstillet en Tjæretønde paa en høj Stang; det kaldtes en Bavn. Hvis nu et fjendtligt Krigsskib nærmede sig — det skete kun een Gang i de 7 Aar, Krigen

varede — skulde der stikkes Ild i Tjæretønden, en Mand skulde skynde sig paa en Hest til den nærmeste Landsby og slaa Alarm. En halv Mil længere inde i Landet var der rejst en anden Bavn, og saaledes bragtes Budskabet fra Bavn til Bavn, og Kystværnet samledes med deres Bøsser og Lanser for at gaa løs paa Fjenden, hvis han prøvede paa at gaa i Land.

Hen paa Foraaret 1808 sendte Napoleon os nogen franske, belgiske og spanske Soldater, der skulde hjælpe os mod Engelskmændene. Disse Tropper fik vi ingen syn-derlig Nytte af, ja ofte var de os til Plage. Folk maatte gøre lange „Kongerejser“ (Ægtekørsler) baade for vore egne Tropper og for de fremmede. Saaledes maatte Folk i de østlige Sogne i Herredet møde i Hedensted, $2\frac{1}{2}$ Mil borte, med Heste og Vogn for at køre til Horsens eller Vejle med Soldater og Gods.

Det 58de franske Linjeregiment blev lagt ind paa Barrit-skov Gods, hvor det laa en 3 Ugers Tid. Til jævns var de fremmede Soldater godmodige og medgørlige Folk, ide-lig oplagte til Løjer og Skæmt. En Dag klædte en fransk Soldat sig ud som dansk Bondepige og spaserede saaledes gennem Byen med en anden fransk Soldat under Armen. Spanierne var derimod iltre og opfarende, men sande Børne-venner. De gik altid omkring med en lille Lommebog med hvide Blade i, som de brugte til at rulle Tobak ind i. En saadan Indretning kaldte de en Cigar (vi vilde vel kalde den en Cigaret). Af dem lærte Danskerne at ryge Cigar. Hestfolket var udstyret med smaa Hingste; et Regi-ment havde lutter sorte, et andet lutter brune; det saa flot ud. Disse Spanioler, som de kaldtes, har efterladt sig et sørgerligt Minde i vort Land. De brændte nemlig vor sidste jyske Kongeborg, Koldinghus, af ved at fyre for stærkt i Kakkellovnene. Iøvrigt var de meget afholdte; men spise Rugbrød fik de aldrig lært; de vragede det til Menneske-føde. Somme Steder drev de det endog saa vidt, at de slog Trille med Rugbrødsskiverne op og ned ad Hustagene.

Det var jo disse Spaniere inderlig imod, at de skulde tjene i de forhadte Franskmænds Sold, der havde røvet og

undertrykt deres eget Land. Mange Steder saa de deres Snit til at flygte bort for at komme hjem til deres Fædreland og kæmpe mod Napoleon. Men de maatte jo gaa var-
somt til Værks, for at Franskmændene ikke skulde komme under Vejr med deres Planer.

I Nørre Aldum, Stenderup Sogn, laa en Afdeling af et Rytterregiment, som en Ritmester ved Navn Cien Fuegos stod i Spidsen for. Fra en anden Afdeling, der laa i Horsens, blev der en Dag sendt en Underofficer ud til Nørre Aldum med Melding om at rykke ind i Horsens snarest muligt. Ritmesteren, der endnu ikke var staaet op, da Underofficeren kom, nægtede imidlertid at lystre Ordre. Underofficeren lugtede Forræderi, trak sin Pistol op og trykkede løs. Men Skuddet klikkede, og Ritmesteren sprang op og gennemborede Underofficeren med sin Kaarde. Da han kom ned i Gaarden, holdt alle Folkene allerede opsadlede. Cien Fuegos førte derpaa Regimentet til Horsens og meldte, hvad der var sket. Øvrigheden paabød, at Underofficerens Lig skulde jordes paa Marken i Overværelse af en Præst. Efter Sagnet blev det jordet paa et trebundet Markskel, d. e. det Sted, hvor tre Bymarker støder sammen; ellers vilde han gaa igen. Hvorledes det gik Ritmesteren vides ikke.

De fleste Steder er de fremmede Kriegeres Ophold nu gaaet af Minde; kun eet Sted har Sagnet om dem endnu holdt sig, nemlig i Tyrsted. Der hændte en Tildragelse, Folk har husket lige til den Dag i Dag, og den gav sig saa forunderlig Udslag, idet den blev Aarsag til, at H. C. Andersen digtede Visen: Med dæmpede Hvirvler Trommerne gaa.

Skærtorsdag den 14. April 1808 blev en Del af Husarregimentet „Belgien“ indkvarteret i Tyrsted. Disse Franskmænd var ilde lidte for deres overmodige og brøsigge Optræden. En af Husarerne forlangte nu Gaardmandens Heste, der hvor han laa i Gaarde, fjærnet fra Stalden for at faa Plads til sine egne. Manden, der hed Bech, føjede ham heri; men Franskmanden fandt, det gik for langsomt, og han gav derfor Sønnen, der trak Hestene ud, et Slag over

Ryggen med sin Sabel. Faderen blev vred og sagde: „Slaa hellere mig, jeg kan bedre taale det“. Bech fik nu ogsaa et Nakke drag af Sabelen; men her var Franskmanden kommen til den urette; thi Bech var en bomstærk Mand. Han tabte nu Taalmodigheden og raabte: „Aldrig har nogen slaaet mig, og det skal du, Kronedød, heller ikke faa Lov til een Gang til, din Pjalt“. Han rev Sabelen fra Husaren, greb ham om Livet og kastede ham ud i en stor Møddingpøl, der var i Gaarden. Franskmanden saa ikke godt ud, da han kom op, men han mælede ikke et Ord, sprang straks paa sin Hest og red af Gaarde, og kom der aldrig mere.

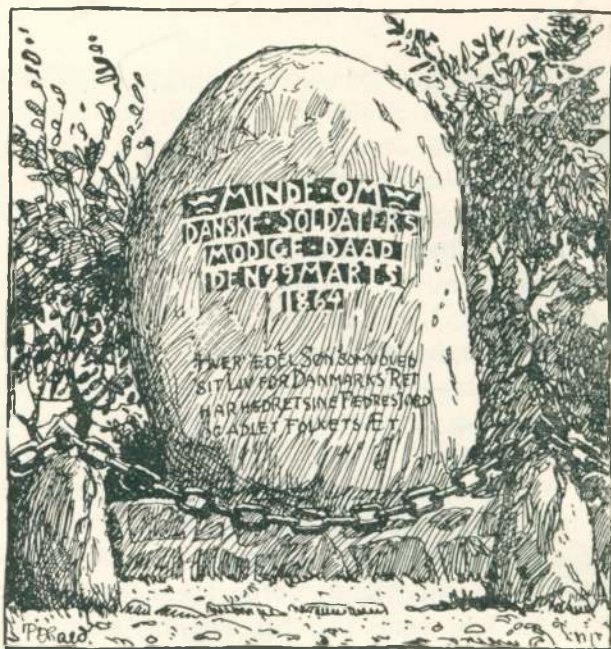
Nogen Dage efter kom en anden fransk Husar, der hidtil havde ligget i Gaarde i Sejet, til Bechs Gaard. Han var ualmindelig stærk, og det var vel nok Meningen, at han var kommen for at faa den Mand tugtet, der havde vendt op og ned paa hans Landsmand. Han var ikke helt ædru, da han kom, og skønt Folkene var gaaet i Seng, forlangte han straks noget at drikke. De rakte ham en Træstob (Drikkekande) med Øl; men det blev han saa vred over, at han slog i Bordet med Sabelen og holdt vældigt Hus. Bech hørte Støjen inde fra sin Seng. „Skal jeg op, saa skal jeg, Kronedød, snart vende dig,“ sagde han. Saa faldt Franskmanden til Ro; men næste Dag ytrede han, saa godt han kunde gøre sig forstaaelig, Lyst til at prøve Kræfter med Manden. Det havde Bech ikke noget imod, og de tog da et ordentligt Livtag inde i Stuen, der endte med, at Bech satte sin Modstander ned paa en Kiste med en saadan Kraft, at Laaget gik i Smadder. Da han kom op igen, klappede han ridderlig Bech paa Kinden og erklærede ham for sin Overmand.

Den 8. Maj kom der et spansk Fodfolkregiment til Horsens-Egnen, og en Styrke paa 70 Mand blev lagt ind i Tyrsted, hvor der allerede i Forvejen laa belgiske Husarer i hver Gaard. Der opstod snart Uenighed mellem de to uligeartede og uligesindede Soldater. Da det spanske Mandskab kom til en af Gaardene, var de franske ude. Men aldrig saa snart var Franskmændene kommen hjem, før de

raabte, de kunde lugte spansk Blod og gav sig til at stikke i Sengene med deres Sabler. De iltre Spaniere kom snart paa Benene, og en af dem, en ældre Mand, jog sin Bajonet i Livet paa en af Franskmændene. Da denne endnu havde Kraft nok til at flygte ud i Gaarden, strakte en Kugle fra Spanierens Bøsse ham død til Jorden.

Der opstod nu et voldsomt Røre. Franskmænd og Spaniere delte sig i to Lejre og mødtes ude paa Torsted Mark for at afgøre deres Mellemværende. Men før det kom til Slag, enedes man om at straffe den skyldige i Fællesskab. Samme Dag brød Regimentet op og drog til Odense, hvor det ankom den 11. Maj. Drabsmanden, der var bleven dømt til Døden, blev ført udenfor Byen. De bandt ham for Øjnene, og tre Skud gjorde det af med ham. Som Tilskuere var ogsaa H. C. Andersen som 3 Aars Barn. Paa hans modtagelige Sind gjorde Hændelsen saa stærkt et Indtryk, at han som 24-aarig Yngling skrev Sangen: Med dæmpede Hvirvler Trommerne gaa. Visen blev oversat paa Tysk af Chamisso og findes nu i de fleste tyske Sangbøger; men kun faa ved, at det, der gav Stødet til denne Vises Opkomst, var Slagsmaalet i Tyrsted mellem franske og spanske Soldater 1808.

Stenen ved Assendrup.

Prøjserne i Bjerger og Hatting Herred 1864.

Da Prøjserne var her i 1864, øvede en lille Flok af vore Krigere her paa Egnen en Daad, som endog Fjenden roste os for og gav os det Lov, at den var godt udført.

I Marts Maaned havde den prøjsiske Hærfører Grev Münster faaet det Hverv at dække Vejle mod mulige Overfald fra Danskerne Side. To Batterier laa i Vejle, og Kyrasserregimentet Nr. 6 stod i Solskov, Bredal, Engom og Daugaard. Grev Münster tænkte sig aabenbart, de danske især kunde komme nord- og vestfra, og han gjorde derfor ingen Forsøg paa at dække Kysten ved Vejle Fjord; thi her havde Danskerne aldrig prøvet paa at gaa i Land. Men d. 28. Marts kom det Rygte ud, at Danskerne havde for- søgt Landgang. Denne Underretning havde Tyskerne faaet

fra en indvandret Mecklenborger, Henrichsen, der boede ved Daugaard Strand. Nu blev Kyrassererne afløst af en Del af et Gardehusarregiment, der blev lagt ind i Tirsbæk, Assendrup, Engom og Bredal. Da Husarerne kom til Assendrup, var Kyrassererne draget bort for 2 Timer siden, og de kendte ikke noget til, hvad Henrichsen havde fortalt om de Danskes Landgang. Men vore Førere i Fredericia havde faaet at vide, hvor spredt de tyske Styrker laa der paa Egnen. Derfor blev Oberstløjtnant Harboe og Kaptajn Stockfleth enige om at vove et Forsøg paa et Overfald paa Prøjserne. Der meldte sig straks 200 frivillige, og om Aftenen den 28. Marts førte Stockfleth dem til Sandbjerg Vig ud for Klakring Strand.

Straks efter deres Komme hertil red Kaptajn Stockfleth til Nørre Bjerge for at faa Underretning om Prøjsernes Stilling, og tidlig paa Morgenen var han igen tilbage og førte sine Folk til Klakring. Folk her gjorde store Øjne ved Synet af de med eet opdukkende danske Soldater, og de blev straks sat til Bords og styrkede ved Mad og Drikke. Den tyske Regimentschef havde sagt til sine Folk: „Der staar i Bladene, at der er udsat en Pris paa 200 Dalere for hver fangen prøjsisk Husar. Jeg venter, ingen Husar vil lade sig fange for en saadan Spotpris“. Tyskerne havde Spejdere ude alle Vegne, men havde ikke mærket det mindste urovækkende.

Omtrent paa samme Tid som Husarerne kom til Assendrup, lod Førerne vore Folk træde sammen i Klakring. Derefter spændte Gaardmændene for og kørte dem til Hornum. Her fik de atter alt, hvad de kunde spise og drikke og en Svingom ovenpaa. Førerne fik nøjere Underretning om, hvorledes de tyske Styrker var opstillede. Der blev fortalt, at der laa 20 Mand i hver af de store Gaarde i Assendrup; dem mente vore Folk nok, de kunde magte, og saa blev det afgjort, at der skulde gaas mod Assendrup.

Sent paa Eftermiddagen rykkede Skaren frem mod Ørum, og skønt der færdedes tyske Patruljer der i Byen, opdagede de dog ikke de Danske. Kl. 11 om Aftenen sam-

ledes Mandskabet med Førerne i Spidsen paa Vejen til Assendrup. Lidt over Midnat fik man Øje paa de hvide Gaarde i Byen. Alt var stille, ikke et Hundeglam hørtes. „Nu stille fremad, Folk!“ lød Befalingen, der gik videre fra Mand til Mand.

Ved en Vogenspærring paa Vejen stod Husar Hirte, og da han mærkede Trin, raabte han: „Wer da?“ (Hvem der) og fyrede sin Bøsse af i Mørket. „Hold Mund, det er Fjenden“, raabte Harboe og befalede i det samme: „Fremad!“ Soldaterne styrtede løs paa Vogenspærringen, Hirte blev saaret; men han kunde dog løbe gennem Byen og raabe, at Fjenden var i Nærheden. Men nu var den der ogsaa, omringede de tre Gaarde og skød gennem Staldene, saa det knaldede efter. De søvndrukne Husarer kom i en Fart paa Benene og greb til deres Vaaben, men indsaa snart, at Modstand var unyttig; kun eet Sted satte de sig til Modværge, flere blev saarede, og nogen Heste dræbte, inden Tyskerne overgav sig. Ialt blev der taget 2 Underofficerer, 20 Husarer og 25 Heste. Det hele stod kun paa i nogen Minutter, saa skyndte vore Folk sig af Sted i Mørket med deres Fanger og naaede Ørum uden at blive forfulgt. Herfra kørte de til Stranden ved Rosenvold, hvor alle blev indskibede i nogen Kanonbaade og Førselskibe, og Turen gik til Fredericia. Overfaldet var udført saa lynsnart, og de danske sluppen bort i en saadan Hast, at Tyskerne slet ikke faldt paa at sætte efter dem. De lod deres Hævn gaa ud over en af Gaardmændene i Assendrup ved at stikke Ild paa Gaarden, da de mente, han var Skyld i Overfaldet. Lidt før Dag gry blev der sendt Patruljer til Landingsstedet ved Klakring Strand for at faa noget at vide om vore Folks Færd, men til ingen Nytte. Den 30. rykkede en større Afdeling Tyskere mod Ørumgaard, omringede Gaarden og paagreb Ejeren, Løjtnant Eckardt, der blev ført til Vejle og sat i Forvaring som mistænkt for at have haft med Overfaldet at gøre. Den 18. April faldt Dybbøl, og dermed endte Fjendtlighederne i Bjerger Herred. Paa 50-Aarsdagen for det skete blev der rejst en mægtig Mindesten i Assendrup med følgende Indskrift:

MINDE
om danske Soldaters modige Daad
d. 29. Marts 1864.

Hver ædel Søn, som voved'
sit Liv for Danmarks Ret,
har hædret vore Fædres Jord
og adlet Folkets Æt.

Raarup Kirke.

De „stærke“ Jyder.

I Bjerge og Hatting Herred, saavel som flere andre Steder, var der omkring 1800 et stærkt kristeligt Røre blandt Landfolket. Præsterne var paa den Tid de fleste Steder fornuftekristne (Rationalister), der hellere prækede om nyttige og praktiske Ting, saasom Kløverdyrkning og Staldfodring, end udlagde Guds Ord. Derved kom de vakte og Præsterne ikke altid godt ud af det med hinanden. Ja det gik endog saa vidt, at de kom i aabenbar Strid indbyrdes, som vi vil faa det at se af Peder Laursens og de „stærke“s Historie.

Et særligt Stridens Æble var, hvilken Salmebog der skulde bruges i Kirkerne. De fornuftekristne Præster syntes, Kingos Salmebog var for gammeldags og vilde derfor gerne have en ny indført, den saakaldte evangelisk-kristelige. Men de vakte var saa stærkt imod den, at de sagde, den var hverken evangelisk eller kristelig, og Folk satte sig flere Steder imod dens Indførsel til Brug i Kirkerne. Naar Degnen stemte i efter den ny Salmebog, klemte Folk paa efter gamle Kingo. Det gik saa vidt, at Herredsfogden tilkaldtes for at holde Orden, saaledes i Barrit, Vrig-

sted, Raarup og Nebsager. I Vrigsted fik Præsten Müller ingen Held med den ny Salmebog; Folk vilde paa ingen Maade af med deres kære Kingo; men i Barrit Kirke gik den igennem. Den Søndag, da den ny Salmebog skulde „synges ind“, var Herredsfogden til Stede for at paase, at alt gik sømmeligt til. Men der var mødt en gammel Kone fra Vrigsted, som de kaldte „Hellig-Lisbeth“; hun sang frejdig løs efter Kingo, efter at Menigheden havde overgivet sig og sang efter den ny. Da Præsten gik paa Prædikestolen, var Lisbeth endnu ikke færdig, men sang haardnakket videre. Da gik Herredsfogden hen til hende, lagde Haanden paa hendes Skulder og sagde: „I Kongens og Lovens Navn jeg byder dig hold Mund, gamle Mor!“

I Nebsager prøvede Kapellan Rottbøll-Friis at faa den evangelisk-kristelige til at glide ind, men det mislykkedes. De opvakte mødte baade mands- og kvindestærke op med Kingo og sang af den, mens Degnen sang efter den ny. Man prøvede saa at sende Bud efter en Del Degne fra Nabosognene til Forstærkning, og i 8 paa hinanden følgende Søndage skal der have været „3 Læs Degne“ i Nebsager Kirke. Men de tabte alligevel Slaget, de vakte tog „Troen“ fra alle Degnene, og Forsøget maatte foreløbig opgives.

De gudeliges Hovedmænd i Bjerger og Hatting Herred var den oplyste og sindige Bonde Peder Laursen i Raarup og den snæversynede og nidkære Smed Hans Nielsen i Korning.

Peder Laursen var født i Klejs 1763. Han fik ingen videre Undervisning; thi den Lærer, han gik til, var saa tynd i Lærdommen, at han ikke engang kunde sætte et Brev sammen. I sin Ungdom var P. Laursen en rask Karl og en dygtig Danser; men paa een Gang gik det op for ham, at Morskab og Lystighed var af det onde. Han giftede sig med en Pige fra Nøttrup, der var ligesindet med ham i hans ny Syn paa Livet. De satte Bo i en Gaard paa Nøttrup Mark, som de kaldte Fredensbjerg, fordi den laa saa fredeligt, syntes de, og Gaarden hedder saaledes den Dag i Dag.

P. Laursen og hans Hustru var dygtige og stræbsomme

Folk i deres Gerning, og de kom efterhaanden godt frem. De Kundskaber, P. Laursen ikke havde nemmet i Skolen, søgte han nu selv at tilegne sig, og saa læste han da i sin Fritid Verdenshistorie og Geografi samt naturligvis religiøse Skrifter som Luthers, Arndts og Franckes Værker og Bunyans Pilegrimmens Rejser, meget usædvanligt af en Bonde paa hans Tid. Han holdt ogsaa Taler ved Gilder og Sammenkomster og skrev Salmer, der blev sunget ved de vaktens Møder. Til sine Venner og Meningsfæller skrev han mange Breve, som han tog Afskrifter af i en lille Brevbog, der nu gemmes paa det kongelige Bibliotek.

P. Laursens stærke Tro og kristelige Nidkærlighed gav sig følgende kraftige Udslag: Den 20. Novbr. i Aaret 1800 indsender han en „Skrolle“ paa fire Ark til sin Sognepræst, Provst Brøchner i Raarup, hvor han skylder ham for forskellige slemme Ting. Han hævder, at Provsten opholdt sig selv og Menigheden i ubodfærdigt Liv og Levned og styrkede den i dens Vejs Vildfarelse ved urigtige Lærdomme. Han paastod, at Provsten saa gennem Fingre med Misbrug af Helligdagen og tillod Legestuer og Julestuer, Sværgegen og Banden osv.

Provst Brøchner gjorde imidlertid ikke noget ved Skrivelsen; han gemte den i sit Skrivebord, hvor den laa urørt i halvandet Aar. Men saa skete der noget, der gav Provsten Lejlighed til at fremkomme med den. En Rokkedrejer i Nebsager, Jens Andersen, havde af kristelig Nidkærlighed ladet sig henrive til at bruge haarde Ord mod Kapellan R. Friis. „Kapellanen havde ej Guds Aand“, havde han sagt, „men holder med Synden, Kortspil og Dans, og en saadan Lære er et brugeligt Redskab i den ondes Haand“.

For disse Udtalelser blev Rokkedrejeren sagsøgt og dømt til at udrede en Bøde paa 31 Rdlr.*)

Denne Sag gav Stødet til, at Biskop Janson i Aarhus afkrævede Provsten Oplysning om „Sværmeriet, som i Raa-

*) J. Andersen var blandt dem, der holdt paa Kingos Salmebog. Da man lod ham vide, det kunde jo være ham det samme, hvad Salmebog man brugte, for han kunde jo ikke synge, svarede han: „Ka a it søng, saa ka a da huj“.

rup har sine fleste Tilhængere, og hvor Formanden, Peder Laursen, bor“. Den 12. April 1802 indgav Provsten sin Indberetning og sendte samtidig den lange Klage fra P. Laursen med. Biskoppen paalægger nu Provsten at anlægge Sag mod P. Laursen for de ærerørige Paasagn i samme Klage. Vidneudsagnene gik ud paa, at Provsten prækede Pligter og Dyder, men ej Genfødelse og Omvendelse. En Pige i Præstegaarden havde en Helligdag syet paa nogen Klæder og Røgteren gjort Klovbaand i Stand. For fire Aar siden havde Provstens Folk en Søndag Eftermiddag kørt Korn hjem, da der dette Aar var et vanskeligt Høstvejr, og han havde derfor tilladt sine Folk at fornøje sig en Aften med Spil og Dans. Vel var der blandt Provstens Folk nogen, der bandte, men aldrig havde nogen hørt, han selv bandte.

Dommen, der fældtes 20. Juni 1803 af Herredsfoged Borch, gik P. Laursen imod. Han skulde bøde 20 Rdlr. til Bjerger Herreds Fattigkasse, 20 Rdlr. til Raarup Sogns Fattigkasse, 5 Rdlr. til Retskassen og 80 Rdlr. til Sagføreren, Godsforvalter Willeesen paa Bygholm. Det var mange Penge, og det kneb haardt for P. Laursen at faa dem udredet.

Der gaar nu otte Aar. Den 7. Oktbr. 1811 indsender Provst Brøchner og Sognepræst Kjær i Løsning en Klage til Vejle Amt over Sværmerne. De vilde ikke lade deres Børn gaa i Skole, fordi de der skulde undervises efter Balles Lærebog, som de paastod førte falsk Lære.

Med denne Lærebog forholder det sig paa en lignende Maade som med den ev.-kristelige Salmebog. De vakte vilde, som vi ovenfor har set, paa ingen Maade af med Kingos Salmebog; lige saa lidt vilde de slippe den hidtil brugte Lærebog, Pontoppidans Forklaring, som de havde øst deres Børnelærdom af. Pontoppidan lærte sand Guds frygt til Frelse, men den ny Lærebog, Balles, paastod de, førte falsk og vildledende Lære. Det er jo de selvsamme Anker, P. Laursen fremførte over for Provst Brøchner, og Pontoppidans Forklaring er egentlig den Tap, hele den vældige Strid drejer sig om, som vi nu faar at høre.

Amtmand Selmer paalægger nu Herredsfoged Brorson*) at undersøge Sagen, og d. 21. Novbr. optager Herredsfogden Forhør. At skildre denne Scene, skriver han, vilde være vanskeligt, og det vilde lyde utroligt for dem, der ej har hørt disse ulykkeliges forvirrede Begreber. En af de indstævnte, Johanne Jensdatter fra Raarup, rystede og og bævede, hævede sit Bryst og græd, og mangfoldige Ordspil om Naade, Aarvaagenhed, Genfødselse, Kristi røde Blod med utallige Talemaader og Opramsninger i Pontopidan og Bibelsprog flød fra hendes Læber som en rivende Strøm i fulde 3 Kvarter, uden at nogen kan finde mindste Samling deri. Kvinden tyktes mig, som var hun fra Forstanden, og dog skal hun ellers være en flittig Kone.

Korning Kirke.

Endvidere oplyser Herredsfogden: I Korning er der en Smed, en ligesaa hæderlig Mand som duelig Arbejder, der passer flittig sin Dont. I Vinter kom der en Kvinde, Karen Hansdatter, ind til ham i Smedjen og sagde, at hun havde lovet at være hans Broder (i Kristus); men han smedede, saa de røde Aander (Gnisterne) fløj omkring ham. Med eet smed han Hammeren og sagde, at det skulde koste

*) Fr. Quist Brorson, Justitsraad, Gaardejer, Herredsfoged i Hornsyld 1807—1826.

Blod, før han igen smedede. Denne agtværdige Mand har nu helt opgivet at smede.

Hans Nielsen og Karen Hansdatter var begge mødte til Forhøret hos Herredsfogden. Smeden forklarede roligt og besindigt, at han ikke kunde lade sine Børn læse Balles Lærebog, da den ikke helt igennem førte den rette Lære. Han følte, det var tungt for ham, han skulde sætte sig mod Øvrigheden; men i Trossager burde man adlyde Gud mere end Menneskene.

Karen Hansdatter var ivrigere. Hun havde 3 Børn, sagde hun, men ingen af dem skulde lære Balles Lærebog; thi den havde ikke den rette guddommelige Oplysning. I Skole skulde de heller ikke; for der lærte de ikke andet end fange Muldvarpe og kende Fugle; ja, der var endog Bøger, der var Banden i.

Herredsfogden, der var en rettænkende Mand, skriver om dette Forhør, at der næppe kan tænkes nogen værre Sag for en Retsbetjent at have med at gøre end disse Mennesker; thi endog deres Tale beundres og smitter ved Retten, hvor flere er til Stede.

Sagen gik nu til den ny Biskop, Birch. Han fraaadede at bruge Tvang, men foreslaar Regeringen at ned-sætte et Nævn, der skal forhandle med Sværmerne. Det gaar Regeringen ind paa, og Pastor Kjær vælges ind i Nævnet, skønt Biskoppen havde fraaadet det, da Præsten var for meget Part i Sagen.

At Bispen havde set rigtigt viste sig snart. Præsten holdt det med Karen Hansdatter om at gaa i sig selv og læse Balles Lærebog igennem, det kunde hun have godt af; men hun svarede: „Det skal Gud forbyde, at enten jeg eller nogen af mine Børn skal læse den Bog; thi den indeholder ikke andet end Djævelens Lærdom“.

Præsten svarede med skarpt igen og nægtede at tage Karen til Alters. Det fik han Medhold i hos Bispen, hvis ikke Hr. Kjær ved „sagtmodig og kærlig Overtalelse kan faa hende til at afstaa fra sine Meninger“.

Men denne Opgave var Pastor Kjær mindst af alt Mand for. Nævnet holdt Møde i Horsens den 11. Maj

sammen med 5 Mænd og Kvinder fra Raarup og Korning. Men man kunde ingen Vegne komme med de genstridige. Saa foreslaar Bispen, der skal idømmes dem Bøder, hvis deres Børn forsømmer Skolen.

Hvad var der nu for de vakte at gøre? P. Laursen var enig med Hans Nielsen i Sagen, men ikke i Maaden at gaa frem paa; han vilde helst have den ordnet i Mindelighed. Sammen med 5 andre Underskrivere indgav han den 29. Septbr. 1813 et Bønskrift til Kongen, om de vakte ikke kunde faa Lov til selv at holde Skole under Sognepræstens Tilsyn. Men skønt Bispen allerede paa en Tilsynsrejse havde lært P. Laursen at kende — han kalder ham en Mand af megen Retskaffenhed og godt hjemme i de hellige Skrifter — kan han dog ikke hjælpe ham til at faa Bønskriftet frem for Landsfaderens Trone; thi „der vilde komme alt for megen Uorden og Forstyrrelse ind i Kirke og Skole ved en saadan Undtagelse“. Bispen lagde derfor Skrivelsen hen.

Hans Nielsen gik anderledes til Værks. Han havde en Søn, der nu var i Konfirmationsalderen; men han nægtede at lade ham gaa til Præsten, hvis han skulde undervises efter Balles Lærebog. Amtmanden søgte at overtale Faderen til at vise Føjelighed, men til ingen Nytte. Saa gav Regeringen mærkelig nok Tilladelse til, at Drengen maatte blive undervist efter Faderens Ønske (30. Novbr. 1813).

Men denne Tilladelse kom rigtignok Bisp og Præst slemt paa tværs. Hvis Hans Nielsen gik af med Sejren, saa var der ikke mere at stille op overfor Sværmerne. Bispen sendte nu P. Laursens Bønskrift til Regeringen for at paavise, hvilken Forstyrrelse en saadan Tilladelse vilde afstedkomme andre Steder. Han foreslaar at gaa en Middelvej, idet der tillades, at Hans Nielsens Søn konfirmeres efter Luthers Katekisme *alene* med Udeladelse af de to Stridsemner Balle og Pontoppidan. Dette fornuftige Forslag gik Regeringen ogsaa ind paa i en Skrivelse af 29. Decbr., men omstødte jo saa rigtignok sin tidligere Afgørelse af 30. Novbr.

Det saa nu ud til, at Striden kunde blive jævnet, men

Præsten vilde jo saa lide et slemt Nederlag, og det var mere, end han kunde taale at tænke paa. Det var Pastor Kjær, der gød Olje paa Ilden, saa den blussede op i hele sin Styrke.

En Søndag sagde han i en Skriftetale, at Hans Smed og Meningsfæller stred mod den Helligaand og Guds Frelserværk. Det blev Hans Nielsen for meget. Efter endt Guds-tjeneste gik han hen til Præsten paa Kirkegaarden og forlangte at faa at vide, hvorledes det var ment, at han stred mod Guds Evangelium. Præsten var aabenbart i Forlegenhed, han svarede ikke og vilde gaa sin Vej. Da greb H. Nielsen ham i Armen og udbrød: „Bi og sig det!“ Præsten kaldte nu de tilstedeværende til Vidner paa, at Hans Nielsen vilde slaa ham. H. N. spyttede og sagde: „Fy for en Præst, han er Djævelens Præst“.

Nu lagde Præsten Sag an mod Smeden, der sammen med fem af hans Tilhængere blev dømt til Tugthus. Sagen indankedes for Højesteret og stod paa i 3 Aar. Men den 29. Juli 1814 vedtoges Skoleloven, der forværrede Tilstanden, idet den paabød Bøder for Skoleforsømmelser. Sværmernes Bøder for deres Børns Udeblivelse fra Skolerne løb op, saa det forslog noget. 1816 er der 154 Rdlr. 5 Mk. 7 Skilling, der skal inddrives; men det bliver ikke til noget. Præsten spørger hos Sognefogden, om man endnu ikke har faaet udpantet for Bøderne; men Sognefogden svarer, at det ikke kan lade sig gøre, da ingen vil følge med paa Udpantning. I Oktbr. 1818 bliver man dog nødt til at foretage Udpantning af Ejernes fattige Ejendele et Par Steder; men da man saa skulde have Panterne solgte, var der ingen, der vilde byde paa dem.

1817 faldt Højesteretsdommen. H. N. blev dømt til eet Aars Tugthus, 5 af hans Meningsfæller til Vand og Brød. Men at lide for sin Tros Skyld, ved vi af Historien, kuer ikke de forfulgtes Mod, snarere styrker den; saaledes ogsaa her. Dog var et Tilbagetog nu umuligt for nogen af Parterne, og der sættes haardt mod haardt. Bispen og Provsten skrev til Regeringen, at man endelig ikke maatte give efter, og den samtykkede; Sværmerne maatte nu paa ingen Maade faa deres Børn konfirmerede efter Pontoppidan.

Det gik Amtmand Selmer nær til Hjerte, at han skulde plage disse stakkels Mennesker uden at udrette noget; de vilde blive Fattiglemmer, hvis man fremdeles vilde blive ved med at forfølge dem. Men Herredsfogden skrev til Amtet: Folk beundrer deres Samvittighed, og Sværmeriet smitter, der er ikke andet for, end at tage Børnene fra Forældrene, hvis der ikke skal opstaa en hel „Republik af Sværmere“.

For om mulig at afværge den Ulykke, tog Hans Nielsen og en af hans Tilhængere det Raad at drage til Hovedstaden og forelægge Sagen paa allerhøjeste Sted. Det var en brydsom Færd; en stor Del af Vejen blev tilbagelagt til Fods. Men Kongen fik de ikke i Tale. Hofpræsten talte længe med dem, og han gav dem det Lov, at de var „enfoldige, ærlige og gudfrygtige Mennesker, der ikke var ulydige af ond Vilje, men savnede Evne til at indse det urigtige i deres Grundsætninger.“

Den enevældige Frederik den Sjette kunde ikke gaa mod sine Embedsmænd. Manden med det gode Hjerte maatte paabyde, at Børnene blev taget fra Forældrene og sat i Pleje efter Loven.

Man havde nu taget disse elendiges Indbo, nu vilde man ogsaa tage deres Børn; saa maatte de da falde til Føje. Nævnet gjorde endnu et sidste Forsøg paa at afværge det uhyggelige, der forestod.

Der blev afholdt Møde i Horsens den 30. Novbr. Men hvad svarede de tilkaldte? „Det var dem en stor Sorg, de skulde af med deres Børn; men naar det var Kongens Vilje, maatte de jo adlyde. Det var et tungt Offer at bringe, men hellere det end at handle mod deres Samvittighed.“

Nu fik Biskop Birch endelig Øjnene op. Han skrev til Regeringen og foreslog at afskedige Præsten. Dette skete virkelig ogsaa. Pastor Kjær blev afsat fra sit Embede, dog først efter at Striden med de stærke var endt. Han boede nogen Tid i Skjolde, men fik saa paany et Præstekald i Silkeborg-Egnen, som han sad i i flere Aar. Han døde i Vejle 1849.

Nu skulde man saa til at se sig om efter Pladser til 8 Børn. Efter lang Leden og Søgen fandt man endelig for gode Ord og Betaling Udvej for de 5. Men 1819 faldt Kornpriserne til det halve, og Amtet maatte vedstaa, at det ikke havde Midler til at udrede Børnenes Underhold.

Børnene blev i deres Hjem; man var nu kørt uhjælpelig fast. Til alt Held døde Provst Brøchner i Raarup, og hans Eftermand, Bechmann, blev den Mand, der hjalp Vognen op af Uføret for de styrende. Han tilbød nemlig at konfirmere de 8 Børn, der saa skulde tage Tjeneste i Raarup Sogn. Det gik Forældrene mærkværdig nok ind paa. Bechmann gik virkelig frem efter den forhadte Balle, men brugte Pontoppidan ved Siden af.

Bispen og Provsten gav ganske vist Bechmann knubede Ord for hans Optræden; men Regeringens Mænd holdt med ham. De gned sig i Hænderne over, at denne pinagtige og fortrædelige Sag nu endelig kunde komme ud af Verden.

Striden var endt. Den havde til fulde slaet fast, at Grundtvig har Ret, naar han skriver: Tvang til Tro er Snak i Taaget. Sværmerne havde i Virkeligheden sejret. De blev døbt med Hædersnavnet „de stærke“, et Navn deres Efterkommere bærer med Stolthed. I Løsning, Korning og især Ø. Snede Sogne bor der endnu stærke Jyder, der danner en Stat i Staten, idet de fremdeles den Dag i Dag bruger Kingos Salmebog og Pontoppidans Forklaring, som deres Fædre led og stred for. De har tillige deres egne Skoler, hvor deres Børn faar Religionsundervisning efter disse Bøger. Der raader et stærkt Sammenhold imellem dem, en Arv fra Fortiden, og de er oplyste og dygtige Folk.

Aahusene ved Rosenvold.

Et og andet.

I Skjolde Sogn er Sagnet om „Spindekællingen“ endnu levende. Her er et Sted, fortælles der, hvor fire Bymarker løber sammen, nemlig Bisholt, Brunde, Skjolde og Stourup, og paa dette Sted sidder hver Aften en Kælling og spinder. Man maa vel vogte sig for at se paa hende, for vistnok gør hun ikke noget ondt, men den, der ser paa hende, spinder hun „Spindelvæv“ for Øjnene af, saa han farer vild og kommer galt af Sted; men hvorfor hun sidder her, ved man ikke.

I Skovene ved Lystrup i Stenderup Sogn holdt Røvere og Ugerningsmænd til omkring ved 1800 og voldte Beboerne megen Ulempe. Der klagedes til Herredsfogden, og han lod ogsaa gøre Jagt paa dem; men de to Hovedmænd lykkedes det ikke at faa fat paa. Til sidst gav Herredsfogden Folk Lov til at tage sig selv til Rette og raadede dem til at skille sig af med Røverne. Det hjalp. De to Røvere blev endelig ryddede af Vejen og hemmelig jordede. Da man i 80erne byggede Juelsminde Jernbane, fandt

man i Oenstrup Skov to Mandsskeletter, som man formodede var de to Lystrup-Røvere. Der fortælles ogsaa, de spændte Reb over Landevejen, og naar vejfarende ved Nattetid saa stødte mod Rebet, ringede en Klokke i Røverkulen. Saa ilede Stimændene til og udplyndrede Folkene; (et meget gængs Træk i Røversagnene.)

Der fortælles ogsaa, at disse Røvere kørte rundt for at stjæle i stor Stil og førte saa Tyvekosterne bort i Læssevis. En Nat brød disse Tyve ind hos en Skrædder, tog Sengeklæderne af Sengen og bar dem ud paa Vognen uden at opdage, Skrædderen selv laa i dem. Skrædderen vaagnede, da han saa sig liggende paa Vognen, men var ikke helt tabt bag af en Vogn; thi medens Tyvene var inde i Huset for at søge efter mere, greb han i en Hast Tømmerne, piskede paa Hestene og kom af Sted i en Fart. Paa den Maade blev de snydt for en Gangs Skyld.

Om Præsten Jens Høstmark Binderup i Assens og Klakring 1796—1824 fortælles, at han kunde mane. Engang da han var ude at køre, blev Vognen med eet saa tung, at Hestene ikke kunde faa den af Sted. Præsten mærkede nok, hvad der var i Vejen. Det var nemlig den onde selv, der havde lagt sig i Vognen og gjorde den tung. Hr. Jens bød nu Kusken tage det højre Baghjul af og lægge det op i Vognen. Da dette var gjort, kunde de køre igen, for nu maatte Gammel-Erik gaa med den fjerde Vognaksel paa Skulderen. Da de nu kom hjem, fik Kusken Paalæg om at køre Vognen ud i Stranden (Præstegaarden ligger lige ved Asvig). Her kom Vandet straks i et voldsomt Kog, et godt Tegn paa, hvem det var, der gik under Vognakslen.

Naar Pastor Müller, der var Præst i Barrit i Tyverne i forrige Aarhundrede, kørte til Sogne i Vrigsted, plejede han at tage ind hos Sognefogden. En Dag, da han skulde til Vrigsted, havde han en ny Pels paa, som han var meget stolt af. Han viste den frem for Sognefogden og sagde, den var lavet af 19 Rævebælge. „Ja,“ sagde Sogne-

fogden, „jeg har jo nok hørt, der skal nitten Rævebælge til at skjule een Ræv!“

Engang i 1820erne kom der en Bonde fra Bjerge Herred ind til Købmand Mørkeberg i Horsens og vilde sælge ham nogen Spiseskeer. Da Bonden havde faaet sine Penge for Skeerne, forlangte han Kaffe for dem. Købmanden skammede ham ud og nægtede at sælge ham noget; men Manden forsikrede, det kunde ikke nytte; kunde han ikke faa Kaffen der, maatte han gaa et andet Sted hen; thi Kaffen maatte han have, det havde han lovet sin Kone.

I 1824 rasede en frygtelig Storm over Bjerge Herred. Den opstod 4 Dage før Jul Kl. 10 om Aftenen (sml. den stærke Julestorm 1902). Husene rystede, og Tagstenene fløj af Kirkerne. Paa Vrigsted Kirke blev Taget, der var af Bly, revet op og krummet „som Halen paa en Andrik“. Folk blæste om paa Gaden, og de, der ikke var ude, sad og gruede over det forfærdelige Vejr. 1826 var et meget tørt Aar. Paa den Tid var en Karls Løn 10 Daler, 6 Al. Vadmel til Klæder og 12 Al. Linned til Skjorter og 1 Pund Uld til Strømper. Og saa var der endda Tjenestefolk, der lagde Penge op af deres Løn.

I 1837 gæstede Kong Frederik den Sjette Horsens. Rasmus Andersen fra Vrigsted, der var Kirkeværge, har fortalt, at der var stor Stads alle Vegne i den Anledning. Langs Vejen, hvor Kongen skulde køre forbi, stod der smaa Kanoner, der slog Kolbøtter, naar de blev affyrede til Ære for Kongen. I Horsens stod Hs. Majestæt paa Trappen til Jørgensens Hotel og modtog Folkets Hyldest. R. Andersen sagde: „Det var en mager og spinkel Mand med Stjerne paa Brystet og Soldaterkasket paa Hovedet.“

1847 kostede 1 Td. Rug 16 Rdl. Det blev solgt til Hamborg. To Skippere kom sejlene regelvis to Gange om Ugen til Aahusene ved Rosenvold, hvor Bønderne kørte Kornet til; men Aaret efter sank Prisen paa Grund af

Krigen til 2 Rdlr. Engang i Fyrreerne var R. Andersen og en anden Mand budet til at møde i Vejle og køre for Kronprinsen (senere Frederik d. Syvende) til Konstantia Kro mellem Horsens og Vejle. De skulde møde med 4 Heste, og Prinsen lagde saa selv Vogn til. De stillede ogsaa med velstriglede Heste og blankpudset Seletøj. Prinsens Vogn holdt paa Torvet, og da alt var i Orden, kom han med sin Ledsager og steg til Vogns. Da de skulde køre, sagde Prinsen: „Opad maa I køre saa galt, I vil, men nedad skal det gaa langsomt“.

Den første Soldat, der faldt i Treaarskrigen d. 6. Jan. 1848, var fra Ølsted og hed Sejr Steffensen. Han ligger jordet paa Ringenæs Kirkegaard i Sundeved. Ved Ringenæs Kro er der rejst et Mindesmærke over ham med følgende rørende hjemmelavede Indskrift:

Første Skud fra Krigerskare
voldte Byen Skræk og Fare;
men med Tak og Pris og Hæder
broderlig vi mindes Eder,
som for os i første Møde
Sejr vandt, hvor Sejr døde.

Naar Mændene fra Barrit kørte til Horsens, glemte de tit at smøre Vognen; den knirkede da slemt og sagde: „A komme aalle der—u—ud, a komme aalle der—u—ud!“ Men Manden trøstede den og sagde: „Ti kun stille, naar vi kommer til Horsens, skal du faa.“ Manden glemte ikke at faa sig nogen store Dramme, og derfor huskede han ikke paa Vognen. Da han nu kørte rask hjemad, sagde den: „Do fek, a fek it, do fek, a fek it!“

Han er fra Dagnæs, hvor de ligger paa tværs i Sengen, siges om en, der er noget anderledes at være paa end de fleste.

I Hyrup, Stouby Sogn, ligger to Gaarde, Pilgaard mod Øst og Poldgaard mod Vest. I de kolde Vinterdage siger

man: „Aa ja, nu er e Daw kort, e Suel staar op i Pilgaard og gaar ned i Poldgaard.“

I Havene omkring Bjerge Herred har store Hvaler flere Gange forvildet sig ind og sat Livet til. Saaledes fortælles der om en Hval, der i Decbr. Maaned 1770 kom ind i Horsens Fjord. Herom fortæller „Aarhus Stiftstidende“ udførligt:

Paa Hjarnø Land, som af Søen er omgivet, 2 Mile fra Horsens Købstad i Stjernholms Amt, er først i Decbr. med haardt Vejr og høje Vande kommen fra Havet ansættes en stor „Fisk“, og idet han vilde sætte sin Fart igennem det nordre Løb fra Landet, blev staaende paa 7 Fod Vand. Dagen derefter, da Vandet var faldet ungefær 1 Fod, begave Indbyggerne sig i Baade til Fisken, som laa nogle Fod med den ene Side over Vandet, og af sit Pusterør eller Aandehullet pustede Vandet meget højt i Vejret. Folkene havde Økser paa lange Stager og hug i ham; men da han agtede det ikke, gik nogle af de dristigste paa Fisken og hug nogle Læs Spæk af hannem; derefter forføjede de sig i Baaden og hug moxen (næsten) Rygbenet i to, samt Hul paa Siden, hvor de med Magt stødte et stort 12 Alens Træ i Livet; da dette skete, følte han først Smerten og slog meget haardt med sin Hale, som var 7 Alen bred, i Vandet og pustede da meget Blod og Vand af sig, som overstænkte alle Folk i Baaden, der maatte flygte fra ham; han drejede sig ofte om paa Halen, men kunde ej udgaa, af Mangel paa dybt Vand; endelig fik de et stort Hul hugget udi hans Hoved og derved dræbte ham. Samme Fisk var 26 Al. lang og 8 Al. dyb, derefter fik Beboerne ham ved Gang-Spil halet til Landet, hvor mange omliggende Herskaber rejste over at bese den, som var forunderlig af Skabning. Hovedet var ungefær 9 Al. lang og tvært over Hovedet mellem begge Øjnene 4 a 5 Alen, den nederste Mund var besat med Tænder paa en god Fingers Længde og saa tykke som et Haandled; i den øverste Mund var der ingen Tænder; den var meget fed og havde 3 Quarter ren Spæk paa Siderne, saa Beboerne

fik af ham henimod 100 Tdr. Tran, foruden en Del Fedt, som flød af ham i Søen; tre Dage efter han var dræbt, var han endnu varm, og Spækket røgede, endskønt det var paa saa kold en Aarsens Tid; ingen her ved Navn paa Fisken*).

Den 30. Decbr. 1888 indstrandede en Rørhval (Sildehval) af Bardehvalernes Slægt ved Barrit Strand. Den var kommen ind i det snævre Farvand, der ikke passede for dens Natur, idet den nærmest maa have følt sig som i et Slags Net, hvor der ikke var Plads til at tumle sig. Der blev gjort Jagt paa den, og Fiskerne sendte den flere Skud, indtil den endelig maatte lade Livet. Det vældige Dyr maalte 35 Al., en Længde som et jævnt stort Stuehus. Mange Mennesker strømmede til for at se Vidunderet. At se ind i dens Gab, fortæller en Tilskuer, var som at se ind i en vældig Kælder, hvor Vandet idelig skulpede ud og ind. Den blev tilsidst bugseret til København, hvor Indvoldene blev taget ud og Huden udspilet med 100 Cementtønder. Nu staar dens Skelet i et Musæum i Wien.

I April Maaned 1905 løb en Rørhval paa Grund ved Klakring Strand. Den var noget mindre end den foregaaende, men dog ret anselig med sine 22 Alens Længde. Det viste sig at være temmelig vanskeligt at faa den bugseret bort, efter at den var fangen og dræbt; den døde Hval, der var fastgjort til en Trosse, slog i Farten de vældigste Krumspring, næsten lige saa godt som nogen levende. Det var Meningen, den skulde været forevist i Berlin; men her vilde man ikke vide af den at sige, da den udsendte en ulidelig Stank.

I gamle Dage gik der en meget stærkt udnyttet Færdselsaare fra Fyn over gennem Bjerge Herred. Der var nemlig til Stadighed Færgesfart i Gang for Folk, Kvæg, Vogne og Gods fra Bogense til Klakring Strand (Juelsminde Færgesgaard). Nordmanden Arent Berntsen, der skrev sin store Bog „Danmarckis og Norgis frugtbare Herlighed“ 1654, oplyser heri, at der fra Bogense i Fyn er

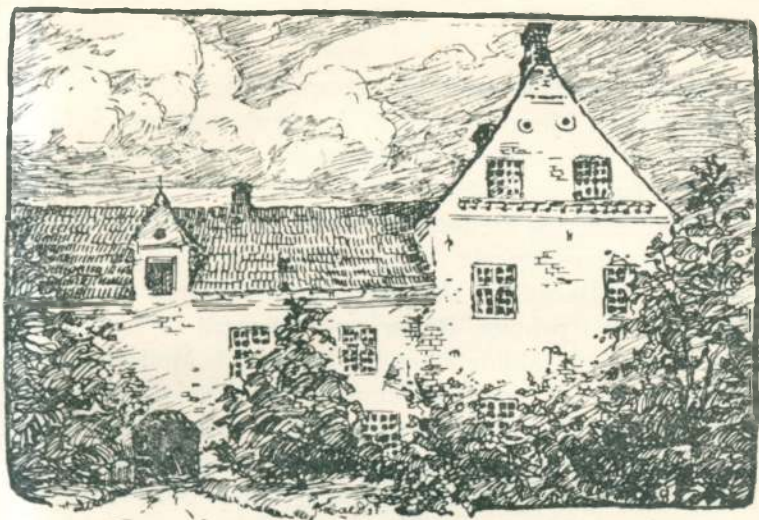
*) Dyret var en Kaskelot, en Art Tandhval.

Overfart til Klackerup (!) i Jylland. Overfarten skete ved Smakke eller Færge, og Beboerne i Klakring var pligtige til at møde med Vogne og Heste, naar Færgeren kom, for at føre de rejsende videre.

Af Reglement for Bogense og Klakring Færgesteder af 14. Juni 1836 fremgaar følgende: Ved dette Færgested haves der paa Bogensesiden en stor Færge, som kan indtage en Vogn og 4 Heste eller 12 Qvæghoveder samt en Sejlbaad. Paa Klakringsiden haves kun en Sejlbaad til Personers Overførsel. Naar man vil afhentes fra Klakring med nogen af de store Fartøjer, maa de derfor i Forvejen bestilles, og sker saadant ved, at oversende den paa Klakringsiden værende Færgebaad, betales der derved kun det halve af, hvad det ellers koster. Den store Færge afgaar een Gang ugentlig, nemlig hver Torsdag Morgen Kl. 5 præcis som Børt (d. e. fast Tur) fra Bogense til Klakring, hvorfra den vender tilbage, ligeledes som Børt, hver Fredag Kl. 3 Eftmd.

Taksten for en Person med Rejsegods indtil en Vægt af 30 Pund foruden Rejseklæder er 64 Skilling. Dog betaler en Bonde, Matros, Haandværkssvend eller lignende rejsende for sig og lige saa meget Rejsegods som ovenanført kun 40 Skilling. En Karet 3 Rdlr., 1 Wienervogn 2 Rdlr., en Bonde- eller Arbejdsvogn 1 Rdlr. 48 Sk., 1 Hest 72 Sk., 1 Qvæghoved 48 Sk. Det er forbudt Færgefolkene under Bøde at forlange Drikkepenge.

Det gamle Barritskov.

Herregaardene.

Som en Rad Perler rundt om ved Kysterne ligger de gamle Herresæder i Bjerge og Hatting Herred. Her har Vikinger, Sørovere, haft til Huse; thi herfra kunde de let stikke i Søen og vinde Hæder og Bytte. I Middelalderen, da Sæderne mildnedes, blev Adelgaardene Arnesteder for Datidens Kultur. Vore dejlige Folkeviser, den skønneste Poesi, vort Land ejer, har sin Rod paa Ridderborgene. En adelig Dame reddede dem fra Undergang ved at skrive dem ned paa en Tid, da de var ved at forsvinde af Folkemunde. I gamle Dage havde Herremanden ikke det bedste Lov paa sig i sin Færd over for Fæstebønderne, men den nyere Historiegranskning har godtgjort, at Skildringerne af de „onde“ Herremænd er blevet stærkt overdrevet i mange Tilfælde. Herremanden stod sig nemlig bedst ved at fare skaansomt mod de Bønder, der var ham undergivne; thi dersom Bønderne ikke kunde klare sig, gik det ofte ud over Herremanden selv.

Adelsmændene var i stort Tal Riddere, der sad i Kongens Raad og var med til at styre Land og Rige. Af de

adelige Ætter: Holckerne, Reedtzerne, Rosenkrantzene og Rantzauerne i Bjerge Herred er der fremgaaet flere Riddersmænd, der ved deres Liv og Daad har vundet et godt Navn i Danmarks Historie.

I kunstnerisk Henseende hører vor Egns Ridderborge ikke til de fremragende. Tirsbæk, Rosenvold og det ældre nu nedrevne Barritskov skriver sig fra Slutningen af 1500rne. Gaarde som Byholm, Boller og Palsgaard er i nyere Tid ombyggede fra Middelalderens Borge. I Modsætning til mange andre af vore Herreborge, der har taget ved ny fintklingende, men mindre vellydende Navne, har de fleste af Bjerge Herreds Borge hævdet deres gamle Navne: Byholm, Boller, Møgelkær, d. e. det store Kær, Palsgaard, Barritskov, Tirsbæk (Tirs, opr. Himmelgudens Bæk, som Gaarden ligger ved). Den eneste Gaard, der har givet Slip paa sit gamle Navn, er Rosenvold; den gamle Gaard, der laa oppe i Staksrøde Skov, hed saaledes Staksevold. Rosenvold er vel nævnet op efter Rosenkrantzene, der først tog Sæde paa den nuværende Gaard.

Byholm.

Byholms ældste Saga gaar tilbage til Aaret 1313, da Kong Erik Menved holdt Herredag i Horsens og paalagde de oprørske Bønder i Hatting Herred at opføre en Borg ved Horsens. Bønderne maatte desuden gaa ind paa „til evig Tid“ at svare en Skæppe Rug af hver Mark Gulds Jord (det saakaldte Guldkorn). Til evig Tid varede lige i — 6 Aar, da Afgiften igen ophævedes ved Kristoffer d. Førstes Haandfæstning. Flere Godser blev inddragne, fordi Herremændene skyldtes for, de havde ophidset Bønderne til Opstand. Der menes, at en af disse Adelsmænds Borge har ligget i Byholm Skov, hvor man endnu kan

se Spor af et Voldsted. 1333 nævnes Fogeden Johs. Bjørnson paa Bygholm.

Erik Menveds Borg laa paa Slangebjerget, 34 Fod høj, et af de mægtigste Voldsteder i Landet. Højen er omgivet af brede Grave, der nutildags kun er en Sump. Borgen brændte i 1616. Grunden er for nylig udgravet, og Beligheden af Bygningerne paavist.

Bygholm var altsaa et kongeligt Slot og Sæde for Lensmanden i 300 Aar. Lenet omfattede Bjerget og Hatting samt Nim Herred, Horsens Købstad og Øen Endelave. Lensmanden havde Tilsyn med, at Byfoged og Raad skikkede sig tilbørligt mod Borgerne og omvendt, paa det at „Endrægtighed maa raade og alle vederfares Lov, Ret og Skel“.

Som Lensmand optræder 1406 Dronning Margrethes betroede Mand, Hr. Mogens Munk til Boller. Da han var falden ved Eggebæk i Slesvig 1410, pantsatte Dronningen Lenet til Biskop Bo Magnussen Porse i Aarhus. 1451 kom det til Henrik Gyldenstjerne paa Boller, en Slægt, der sad inde med Lenet til 1551. En af de Gyldenstjerner, Otto, havde ved 1536 en mærkelig Retssag med Peder Ebbesen (Galt) til Tyrrestrup og Palsgaard, Hovedsmand paa Aakær, som han havde stævnet, fordi Peder Ebbesen havde ladet en Troldkvinde, Maja Harskaars, gribe i Bygholms Len og føre til Aakær. Der skulde han have pint og tvunget hende til at skyldte Lensmanden paa Bygholm for at have haft „Raad og Handel“ med hende om at forgøre Kongen med Trolddom. Sagen blev afgjort ved, at Peder Ebbesen efter Kongens og Rigsraadets Dom rensede sig for det slemme Paasagn ved Ed.

En meget uheldig Lensmand var den kendte Erik Lange til Engelsholm. Han skulde have Lenet kvit og frit imod at tjene Kongen med 4 Stridsheste inden for Riget paa egen Bekostning og udenlands paa Kongens. Desuden skulde han underholde Kongeparret en Nat, naar det kom der forbi og give Kongens Heste Hø, Halm og Strøelse. Lenets Bønder skulde skaffe Kongen og hans Følge Heste og Vogne. Erik Lange, der var gift med Tyge Brahes

navnkundige Søster Sophie, ødte sin store Formue paa Guldmageriet, der var paa Mode i de Dage, og derved forsømte han Styrelsen af Lenet. Saaledes maatte engang Kristian d. Fjerde og hans Moder paa deres Rejse søge Herberg i Horsens, da der ingen var til at tage imod dem paa Bygholm. Da Stillingen blev Lensmanden for uholdbar, flygtede han ud af Landet. Hans Kreditorer (de han var i Gæld til) oppebar nu Indtægterne af Lenet, skønt han havde forpligtet sig til ikke at gøre Fremlaan. En meget kostbar Ædelsten, han havde pantsat i Lybæk for at skaffe sig Penge, tilkendtes andre Ret til at indløse. I Septbr. 1596 fældedes Dom over ham af Kongen og Rigsraadet (hvoriblandt var hans egen Svoger Steen Brahe, Barritskøvs Bygherre), Manderup Parsberg, der afhuggede Tyge Brahes Næse, og Historieskriveren Arild Hvitfeldt. Paaklageren brugte haarde Ord imod ham: „Det er alle Mand vitterligt, at Erik Lange er saa godt som en Rømningsmand her af Riget og haver sat Adelen i en mærkelig stor Besværing, hvorfor han haver været stævnet paa hans Ære og for Brev og Segl, han ikke har holdt.“ Erik Lange skal være død i Prag og ligge jordet i den samme Kirke, hvor vor navnkundige Landsmand Tyge Brahe, hans Svoger, hviler.

1616 brændte Bygholm, Lensmanden flyttede til Stjernholm, og Lenet fik herefter Navn efter denne Gaard, som Otto Rosenkrands til Boller havde tilskødet Kongen; Bygholm blev Ladegaard. I Svenskekrigen led Gaarden megen Overlast. Saaledes huggede Fjenden 1285 Egetræer i Skoven. Da den sidste Lensmand v. Pogvisch var død 1661, solgtes Bygholm til Peter v. Ufelen fra Hamborg. Stjernholm omdannedes til Amt med Erik Rosenkrands til Rosenholm som Amtmand. v. Ufelen solgte snart efter Bygholm til Werner v. Bülow, der nedbrød det forfaldne Stjernholm og opførte det tredje Bygholm af Emnerne. Det var en hel ny Bygning, der har ligget i Haven forved den nuværende Hovedbygning, hvor man har fundet Spor af Murværk. Fra 1705 tilhørte Gaarden Familien Levetzau; 1765 blev den solgt til Lars Thygesen, der blev adlet under

Navn af de Thygeson. Han opførte den nuværende Hovedbygning 1775. Ved hans Død 1812 arvede hans Brodersøn Nikolaj de Thygeson, Stiftamtmand i Norge, Bygholm. Han var en daarlig Styret og Husholder. 1820 pantsatte han en Del af Bøndergodset; 1829 maatte han give op, og Staten overtog Gaarden. 1835 solgtes den til Jægermester Schütte for 308 000 Rdlr. 1918 købte Horsens Kommune endelig Bygholm af Grev Schimmelfmann for 3 160 000 Kr. Til Gaarden hørte da Sønder- og Nørremarken med Skove, Mølle og Teglværk, ialt 1591 Tdr. Land, Østerhov 266 Td. L., Rugballegaard 190, Aarupgaard 190, Mosegaard 152 og andet Gods 34, ialt 2423 Tdr. Land.

Lige uden for Bygholm ligger en smuk Kæmpehøj, og i den skal selveste Holger Danske ligge jordet. Engang fandt man et vældigt Slagsværd i Højen, der var saa tungt, at der skulde 12 Heste til for at trække det op paa Gaarden. Men nu blev der her om Natten saadan en Tummel og Støj, at Væggene rystede. For at faa Ro maatte man køre Sværdet tilbage paa dets Plads igen; men nu var det bleven saa let, at to Heste magelig kunde trække det.

I Svend Grundtvigs Vise om Niels Ebbesen fortælles, at han red til Bygholm for at søge Hjælp mod Grev Gert hos sin Broder Knud. Knud Ebbesen ser paa sin Broders Forehavende som Galmandsværk: „Red du dig hellere ud af Landet, Niels; men jeg vil sidde paa Bygholm og tage mit Gods i Vare; thi gal Mands Raad og gal Mands Daad dem følger baade Last og Skam.“ Niels svarer sin Broder med hans egne Ord: „Rød Mands Raad og rød Mands Daad dem følger baade Last og Skam.“

Boller.

Herregaarden Boller ligger i det nordvestlige Hjørne af Ut Sogn tæt ved Horsens Fjord. Gaarden er opført af Grundmur i 4 Fløje, sammenbyggede i en Firkant. Den nordre Fløj har tidligere haft 3 Stokværk og et Taarn for hver Ende. Gaarden er omgivet af Grave paa alle Sider, der fyldes med Vand fra den forbiløbende Klokkedals Bæk. Den nuværende Hovedbygning er til Dels opført af Fru Karen Gyldenstjerne, til Dels er den meget ældre. I Kælderen staar en Granitpille, der siges at hidrøre fra Dronning Margrethes Tid. I Aaret 1759 lod Grev Christian Frijs Gaarden omdanne og istandsætte. I Haven findes et mærkeligt gammelt Lindetræ med en Krone af saa stort et Omfang, at Kong Kristian d. Ottende, der 1844 under Lejrøvelserne opholdt sig her, lod dække Taffel for henved 100 Personer under Træet; men Toppen er siden blæst ned.

Saa vidt vides er Boller først oprettet i Grev Geerts Tid, og dens første Ejer skal have været Ridder Otto Limbek med Tilnavn Rameskop (d. e. Vædderhoved), der kom her til Landet under Grev Geert. Senere nævnes som Ejer Ridder og Rigsraad Mogens Munk, Lensmand paa Bygholm. Ifølge Sagnet var han trolovet med Kirsten Pedersdatter Tott fra Næs i Skaane; men det paatænkte Gifte fandt ikke Naade for Dronning Margrethe; derfor udvirkede hun, at Jomfru Kirsten ægtede Jep Muus, Ridder og Hovedsmand paa Varbjerg, som Dronningen satte særlig Pris paa. Den unge Kone medhandlede sin Mand med Stolthed, da hun ikke mente, hans Æt var saa gammel som hendes. I sit Overmod skænkede hun ham en Guldring, hvori der var indsat en Kobbernagle med Omskrift: Art dig, Kobbernagle, du ligger i Guld. — Hendes tidligere trolovede, Mogens Munk, yppede Kiv med sin Medbejler, dræbte ham og tog hende til Ægte. Af den Grund faldt han en Tid i Unaade hos Dronningen. (Se Chr. Winther: Ringens Indskrift.)

Efter Mogens Munks Død tilfaldt Boller hans Datter Anna, gift med Lensmanden paa Bygholm, Rigsraad Hen-

rik Gyldenstjerne, hvis Datter Sophie 1462 ægtede Erik Ottesen Rosenkrantz til Bjørnholm (paa Djursland), Ridder, Rigsraad og Rigshovmester. Saaledes kom Boller i den navnstore Æts Eje, der sad inde med den i 150 Aar. Det vældige Gods omfattede 800 Bøndergaarde med omtr. 6000 Tdr. Hk. Et meget langt Skiftebrev, udstedt 1499 af Erik Ottesen, oplyser, at Landgildet udgjorde henved 800 Ørtug Korn (1 Ørtug Rug var paa Vald. Sejrs Tid 12 Skæpper), 38 Tdr. Smør, 20 Faar, 42 Lam, 64 Gæs, 128 Høns, flere Tdr. Honning, Salt, Mel og Fisk, 432 Skilling Grot og flere Ting. Men alt dette Jordegods laa meget spredt, ikke alene i Bjerge og Hatting Herreder, men ogsaa meget længere borte, saaledes omkr. Vejle, ved Aarhus og Randers osv. Senere blev det samlet ved Mageskifte, og da blev det nødvendigt at opføre store Avlsbygninger ved Gaarden.

Erik Ottesens Søn, Holger Eriksen, der døde 1496, syv Aar før Faderen, var gift 2. Gang med Anna Meinstrup, „Fru Anna Holgers“, som hun kaldtes, en kraftig og myndig Kvinde, Hofmesterinde for 3 danske Dronninger. I Grevefejdens Tid, da „det ikke var godt at hedde adelig“, gik det ogsaa ud over hende. Paa Ringsted Landsting 1535 blev hun dræbt af Folkeskaren, der ogsaa handlede ilde med hendes Lig, fordi hun aabenlyst udtalte sin Harm over Oprørerne. Hendes Ligsten findes i Rosenkrantzernes Familiegravsted i Hornslet Kirke. Der blev ogsaa forsøgt Stormløb paa Boller, men det blev afslaaet. „De Skudfalkonetter“ (Krigsfolk, der skød med smaa Kanoner), hedder det, „drog af Boller og skød paa de Holker (Skibe), som der var indløbne, at de ikke kom til at gøre nogen Landgang.“

Holger Eriksen og Fru Annas Søn, Holger Holgersen, Rigets Marsk, faldt 1534 i Slaget ved Svenstrup mod Skipper Klemens Bondehær, som der staar paa hans Ligsten i Hornslet Kirke: Slagen ved Aalborg, jordet i Woidt (Ut) Kirke, Boller Sognekirke.

Holger Eriksens Sønnesøn er den navnkundige Holger Ottesen, der overtog Boller 1537 og fra 1548 tog varigt Ophold paa Gaarden. Han var en fremragende Mand

blandt sin Tids Statsmænd, jævnbyrdig med to af sine samtidige: Peder Oxe og Tyge Brahe. Han var en uhyre virksom og foretagsom Mand i sine høje Stillinger. Han var bl. a. Hofmarskal, Lensmand. Snart var han paa Udlandsfærd, snart i Hjemmet; han skulde være baade her og der. Han optraadte som Fredsmægler under Ditmarsker- og Syvaarskrigen; dernæst Statholder i Nørrejylland og Rigets Marsk. Desuden skulde han se sit store Gods til Gode. Han afrundede Boller ved Magelæg, en Sag, der optog ham hele hans Levetid. Saaledes fik han talrige Gaarde og Huse i Eje i Bjerge og Hatting Herreder. Han lod købe og indlægge gavnlige Bøger i Ut, Tyrsted og Hatting Kirker og fik Horsens Hospital genoprettet. Under Syvaarskrigen tilsgavde han Bønderne i Bjerge Herred til at opkaste en Skanse ved det søndre Indløb til Horsens Fjord (ved Snap-tun), der kunde forsvare baade Horsens By og hans egen Gaard.

1565 skænkede Frederik d. Anden Emborg, et kongeligt Slot, der var omdannet af det tidligere Øm Klosters Bygninger, til Holger Rosenkrantz, der nedbrød det for at bruge Emnerne til Udbedring af Skanderborg Slot. 1574 fik han kgl. Tilladelse til at nedbryde Kirken i Sejet, hvis Rester blev brugt til Opførelse af Ut Kirke. Døbefonten fra Sejet Kirke staar endnu i Haven ved Boller.

En utrættelig, rastløs og virksom Mand siges det, Holger Rosenkrantz var. En Mand med et godt Hoved og praktisk Sans, dertil sindig, rolig og af støt jysk Ligevægt, oprigtig gudfrygtig, glad med de glade, selskabelig og vennesæl.

I den ny Ut Kirke, hans Enke lod opføre, blev hans trætte Ben lagt til Hvile 1575, og hans Enke Karen Gyldestjerne tog Styret efter ham. Hun var ikke alene en fast og kraftig, men ogsaa stejl og selvsikker Kvinde, ofte stridbar og trættekær. Hun byggede den gamle Stenkirke i Ut op af Munkesten, delvis som den staar endnu. Kvægholdet paa Boller maa have været med Tiden; thi da Frederik d. Anden havde opført en ny Ladegaard ved Skanderborg Slot, henvendte han sig bl. a. til Fru Karen og

bad hende om at overlade ham to gode unge Køer til Ophjælpsning af Slottets Besætning. Hun opførte Rosenvold 1585 og den østre Fløj af Borgegaarden paa Boller, som det kan ses endnu af en indmuret Sten.

I Aarene 1596—98 havde hun en meget alvorlig Rets-sag med Johan Rud paa Møgelkær. Ruds Frue, Anna Hardenberg, led nemlig af en legemlig Svaghed, som hun mente var fremkaldt ved Troldkvinder, og i den Tanke skyldte hun, dog med Urette, Fru Karen for, at hun havde underkøbt nævnte Troldkvinder til at forgive hende.

Da hendes Søn Otto havde overtaget Boller, flyttede „Fru Karen Holgers“ til Stjernholm ved Horsens. Byen fik snart hendes haarde Haand at føle, og den har sikkert ikke sørget alvorligt, da hun døde 1613.

Men Sønnerne traadte ikke i Forældrenes Fodspor. Efter en Føder kommer der tit en Øder, siger Ordsproget; saaledes gik det ogsaa her. Otto Kristoffer blev en hel Modsætning til Faderen; han ødslede Penge bort i Massevis og gik i Borgen (Kaution) for Folk for et godt Ord; derved tabte han saa store Summer, at han tilsidst kom i bundløs Gæld. Hans yngre Broder Frederik, der arvede Rosenvold, rantes af en ligefrem Vanskæbne, som vi faar at høre om under denne Gaard. Deres Arvinger saa sig nødt til at afhænde baade Boller og Rosenvold, der købtes af Kristian d. Fjerdes „Svigermoder“ Ellen Marsvin. I 1624 fik hun et saakaldt Laasebrev paa Godset; men dette Brev holdt ikke Boller laaset ret længe. Allerede 1630 maatte hun afstaa Gaarden til Fordel for sin Datter, Kongens vragede „Gemalinde“ Kirsten Munk, Leonora Kristine Ulfeldts Moder. Fru Ellen var naturligvis meget uvillig til at afstaa sin Gaard; men Kristian d. Fjerde vilde have sin Vilje. Hun blev flere Gange mindet om at fortrække; dog først efter at hun havde bortført alt Løsøre, og hvad der ellers kunde brækkes af indtil den sidste Stump, forlod hun endelig Boller.

Fru Ellen var en træsk og myndig Frue, meget gerrig paa Penge og Gods; hun laa i evindelige Retstrætter med sin Broder og Svoger. Hendes Mand, Ludvig Munk til

Nørlund, der er fortalt om under Palsgaard, maatte rette sig efter hende i et og alt.

Nu blev Boller altsaa Sæde for den engang saa fejrede Kirsten Munk. Hun var født paa Nørlund 1598, blev smuk i sin Opvækst og fik en god Opdragelse; men hun var heftig og ustadig og havde et ondt Sind. Da hun var kommen til Hove i en Alder af 17 Aar, blev Kongen stærkt indtagen i hende, og efter Dronningens Død 1616 tog han hende til „ægte Staldbroder“, som han udtrykker sig. Det er usikkert, om Kongen er bleven virkelig viet til hende. I hvert Fald holdt Adelen hende ikke for hans lovlige Hustru. Samlivet gik ret godt i nogen Aar, men da Kongen havde faaet Mistanke om, at hun ikke var ham tro, faldt hun i Unaade, og 1630 blev hun henvist til at bo paa Boller. Det ser ud til, hun ikke havde noget imod at rejse sin Vej; thi Kongen skal have sagt: „Vil hun endelig bort, saa lad hende drage tusinde Djævle i Vold“.

Slet saa galt, som Kongen havde ønsket det, var det vel ikke, da Fru Kirsten kom til Boller d. 13. April; men det saa langt fra godt ud her; thi Fru Ellen, hendes Moder, havde som sagt gjort rent Bord. K. Munk skrev til Bispen i Aarhus, Morten Madsen, der havde været Lærer for hendes Børn: „I Aftes kom jeg hid i Jesu Navn, Gud hjælpe mig, her ser møget slet ud“. Hun bad ham om at komme snart og tage Puder og Lagener med; „thi her er lidet at æde og intet at ligge paa“. Hun har dog vidst at faa det indrettet hyggeligt, for Kongen skriver senere om hende, „at hun sidder paa Boller og Rosenvold som en Prinsessinde“.

Leonora Kristines Moder levede paa Boller til sin Død i 1658 i et Slags Fangenskab, for hun maatte ikke forlade Gaarden. Her slog hun sig paa Guds frygt og Godgørenhed, saaledes stiftede hun et Hospital i Ut og skænkede sin Foged, Clemens Sørensen, Gaarden Wussing (Ussinggaard) i Korning Sogn for 25 Aars tro Tjeneste. Men hun gav paa ingen Maade Afkald paa Verdslighed og Ære. Hun førte en pragtfuld Husholdning, og hun holdt stærkt paa Værdigheden.

I 1658 blev hun ramt af et Slagtilfælde. Hun sendte straks Bud til sin Datter, som hun satte saa stor Pris paa. Leonora Kristine kom ogsaa til Boller, men hun fik ikke talt med sin Moder, da Fru Kirsten døde kort efter.

Kirsten Munk blev jordet i St. Knuds Kirke i Odense med stor Pragt. Hendes Datter Elisabeth ægtede Hans Lindenov; men efter hans Død blev Boller for anden Gang solgt for Gæld, denne Gang til Mogens Frijs til Faurskov, 1664. Siden har Boller hørt under Frijsenborg. Da Mogens Frijs overtog Gaarden, var en stor Del af Godset øde. Af dets 253 Gaarde i Bjerge og Hatting Herreder opføres 17 pCt. som „spulierit“ eller „ruinierit“, og „Folkene døde eller frafløt“. De Gaarde, der endnu er Fæstere paa, er meget udplyndret og „ganske ilde medhandlet og ringe Sæd i Jorden saæt“.

Mogens Frijses Søn, Niels Frijs, var gift med en Datter af Grev C. Reventlow fra Clausholm ved Randers, Christine Sophie (Søster til den kendte Anna Sophie, som Frederik d. Fjerde bortførte og ophøjede til Dronning). Hans Søn, Christian Frijs, sidste Frijs paa Mandsiden, fastsatte som sin sidste Vilje, at Boller med Møgelkær skulde tjene som Enkesæde for Mand og Kvinde af Ætten. Efter Niels Frijses Død ægtede hans Enke Storkansler Grev Ulrik Holstein. Fru Christine var en stolt og hovmodig Dame, stærkt hengiven til Spil. Herskabet opholdt sig næsten altid ved Hoffet, hvor hun førte det store Ord. Hun stod saaledes for Bortgivelsen af mange Embeder og Hædersposter. (Se S. 51.)

Her paa Frijsernes Alderdomssæde henlevede den kendte Statsminister Grev Emil Frijs sine sidste Dage. Som Statsmand var han ikke frisindet, han holdt paa, at den jævne Mand ikke maatte faa for meget at sige ved Statens Styrelse. Efter at han var bleven valgt til Rigsdagsmand i Bjerge Kredsen 1866, fik han den gennemsete Grundlov af 1866 sat igennem; men han var en sand Adelsmand overfor sine Fæstere. Da Bøndergaardene blev bortsolgte, skulde han nok paase, at Salget blev til Fordel for Bønderne. Han døde paa Boller 1896. Fire hvide Heste

trak hans Ligvogn til Graven. Efter at de havde vist deres Herre denne sidste Tjeneste, blev de skudt, for at de kunde følge ham i Døden.

Palsgaard.

Den gamle Herregaard Palsgaard ligger paa den sydlige Skraaning af Halvøen Asnæs, opført paa en opfyldt Plads i et Morads, der stødte op til det faste Land mod Nord og blev skaaret fra dette ved en bred og dyb Grav. Gaardsstedet er dannet af lutter Sten og Murstensbrokker i en Dybde af 15 Alen. Gaarden er muligvis bleven ødelagt i Valdemar Atterdags eller Dronning Margrethes Tid; thi da den blev ombygget i 1806, fandtes der en Indskrift, der fortalte, at Bygningen var opført 1412 af Hr. Axel Kalf. I det Indre fandt man ogsaa en Mængde forbrændte Bjælkehoveder, der tyder paa, at Borgen er ødelagt ved Ild.

Endnu tidligere skal der have ligget en Røverborg i Nærheden. Ude ved Nørrestrand ses endnu et velholdt Voldsted, omgivet af Grave. I Voldbanken er der funden Munkesten samt Spor af Ild og Klumper af sammensmeltet Jern.

Palsgaards nuværende Hovedbygning, der bestaar af 3 grundmurede Fløje, er der ikke noget særlig mærkeligt ved. Den midterste, Hovedfløjen, er den ældste med sine 5 Fod tykke Munkestensmure og lave hvælvede Kældere. Den har forhen været paa 3 Stokværk med Taarn; men det øverste med Kamme og Skydeskaar samt Taarnet er forlængst nedbrudt. Bygningen er senere istandsat af Prins Carolath og Baron Wedel Jarlsberg.

Skulde vi nu fortælle Palsgaards Saga i sin Helhed, vilde det blive en meget vidtløftig Sag, fordi den er saa uhyre indviklet. Naar Ejeren af en saadan Gaard havde flere Børn, saa var der ikke altid Penge til hver af dem, saa de kunde gaa hen og købe sig en Gaard; de fik da gerne Lod eller Del i Gaarden. Selv om en Søn eller Datter

blev gift og drog bort til en anden Gaard, vedblev de dog stadig at være Lodtagere, Medejere af Gaarden, og kunde skrive sig som saadan til Fædregaarden. Saaledes kunde det gaa til, at flere af de Herremænd, der har skrevet sig til Palsgaard, aldrig har boet der.

Først fortæller Sagnet, at der i gamle Dage boede en Enkefrue paa Palsgaard, der havde to Sønner, Rolf og Palle. En Aften, da de red hjem fra Horsens, kom de op at trættes i Skoven ved Boller, og Striden endte med, at Palle dræbte sin Broder. Skoven kaldes endnu Rolf (Rold) Skov efter ham, og det siges, han undertiden rider der om Natten. Da Palle nu kom hjem, kunde Moderen jo nok mærke, der var noget galt paa Færde. Hun trængte saa stærkt ind paa ham, at han tilstod, han havde dræbt Broderen. Da slog hun ham i Tindingen med sit Nøgleknippe, saa han faldt død om. Efter ham fik Gaarden Navnet Palsgaard, og han skal ligge jordet i en Høj ved Gaarden, der endnu kaldes Palles Grav. Endvidere fortæller Sagnet, at der paa Palsgaard skal gemmes et Klenodie, et kostbart Smykke i Form af et Kors, udstyret paa det prægtigste med Perler og Ædelstene. Saa længe det gemmes og holdes i Hørsum, kan ingen Uredelighed faa Indgang paa Gaarden.

Uheldigvis kender Historien ingen Ejer af Palsgaard, der bærer Navnet Palle, skønt Navnet f. Eks. findes i Rosenkrantzernes Æt. En af de Adelsmænd, der havde Lod og Del i Palsgaard, men aabenbart aldrig har boet der, var den kendte Rigsraad Peder Ebbesen (Galt), i Folkemunde kaldet Per Ibs, der ejede Tyrrestrup og Birkelse. Hans Fader, Ebbe Mogensen, var blandt de Riddere, der maatte lade Livet paa Ditmarskertøget i Aaret 1500. Peder Ebbesen tjente Kong Hanses Enke, der boede paa Næsbyhoved Slot ved Odense, i 10 Aar. Da den jyske Adel gjorde Oprør mod Kristian den Anden, blev han næsten truet til at deltage i Opstanden. I det Opsigelsesbrev, han skrev til Kongen, fortæller han, at han havde hørt af Kongens Skriver, at Kongen havde givet Jacob Hardenberg Paalæg om at fare til Odense og tage Gaarden fra ham og „ham selv ved Halsen“. Det havde han ikke fortjent;

han havde altid tjent Kongen huld og tro, men Sigbrit havde truet alle danske Adelsmænd paa Livet. — Saaledes skrev han. Da han i 1525 skal drage i Marken mod Kristian den Anden, sættes han til 8 Glavind (d. e. 8 Karle til Hest med Harnisk og Spyd; kun enkelte Herremænd sættes højere). Da Skipper Klemen truede med at tage Randers, fik Peder Ebbesen Bud fra den ny Konge, Frederik d. Første, om at forsvare Byen sammen med Ove Lunge til Tirsbæk. Det lykkedes dem at standse Bondehæren, og de frelste derved Danmark fra at falde i Lybækkernes Vold.

Efter at Bondeoprøret endelig var slaaet ned, blev det overdraget Peder Ebbesen at drage gennem de 49 oprørske nørrejsdske Herreder og tinge med Bønderne om deres „Halsløsning“, (de havde jo forbrudt deres Halse, men blev taget til Naade mod at udrede store Bøder). I sin hjemlige Færd var Peder Ebbesen en meget jordgerrig Mand, der efterhaanden samlede sig en Mængde Godser. Efter Kirkerensningen blev en Del overflødige Smaakirker revne ned. Som Stiftslensmand paa Aakær skyldtes han for, han brugte Emnerne af 18 nedrevne Kirker til eget Brug. Han var en driftig og virksom Styrer af sine Gaarde, men ogsaa en streng Husbond over for sine Bønder. Den smukke Ligsten, der ligger over hans Grav i Søvind Kirke, fortæller, at han døde paa Palsgaard 1548.

Om Peder Galts Jordgerrighed har vi følgende Sagn: Det siges, at han udvidede Tyrrestrup Marker med Urette; thi engang, medens Præsten prækede i Søvind Kirke, red Per Ibs omkring Markerne, og lige saa rask som han red, lige saa stærkt red Fanden bagefter og inddigede alt, hvad han havde omredet. Dersom ikke Mændene i Toftum havde sendt Bud til Præsten, at han endelig maatte holde op, saa var hele Tolstrup Mark sikkert bleven lagt ind under Tyrrestrup.

Endelig tog Fanden Per Ibs og fløj med ham ud over Horsens Fjord. Naar den onde blev træt, maatte han hvile sig paa Knappen af en Skibsmast. Skipperen saa op og spurgte, hvor han skulde hen. Fanden svarede syn-

gende: „Til Hølls, til Hølls, til Hækkenfeldt med Per Yws, med Per Yws, den grove Synder, den grovselig Herre.“

En anden Lodtager i Palsgaard var Ludvig Munk, Leonora Kristines Bedstefader. Han giftede sig sin Lod i Palsgaard til, deltog i Syvaarskrigen og var siden Lensmand i Trondhjem. Ludvig Munk var en af de værste Voldsmænd og Bondeplagere, der har styret i Norge. Her skal der fortælles en Historie om ham: En Skipper skulde sejle noget Salt fra Trondhjem ned til Bergen, men Lensmandens Skriver vilde have Skipperen til at skaffe Saltet fra Skibet ind i Boden. Det kunde Skipperen dog ikke faa Baadsmændene til, da de ingen Skænk fik for det. Da Skrивeren sagde, de kunde dog gerne gøre det for den gode Mand Ludvig Munks Skyld, svarede Skipperen, at „den gode Mand havde gjort grumme lidt for hans Skyld“. Da disse Ord kom Lensmanden for Øre, lod han Skipperen kalde for sig, og saa slog han ham først med en langskaftet Økse, han gik med*); dernæst lod han ham lægge i Haandjern og hænge op ved Hænderne, saa Benene ikke kunde naa Jorden. Der maatte den stakkels Skipper saaledes hænge fra Kl. 5 om Eftermiddagen til Kl. 8 næste Morgen, og desuden blev der hældt Vand og Saltlage ned over ham. Skipperen udtalte siden, at denne Omgang havde ødelagt hans Helbred; men saa længe Voldsmænd sad i Embedet, turde den mishandlede Skipper ikke træde op imod ham. Endelig blev der klaget over ham, og 1596 mistede han sit Len og blev idømt store Bøder for sine mange Misgerninger. Denne Medfart skal han have taget sin Død over 1602.

I Aaret 1589 havde Ludvig Munk giftet sig for anden Gang med den 17aarige Ellen Marsvin, Datter af Jørgen Marsvin til Dybæk i Skaane. Der fortælles, at da den 50aarige Ludvig Munk bejlede til den unge Pige, vilde hun ikke saa gerne give ham sin Tro; thi han saa skummel og fæl ud. Hun strøg derfor en Ring af sin Finger og kastede den ud i et Morads ved Nørlund og sagde, at hun kun vilde have den til Mand, der kunde bygge et Herresæde

*) Sammenlign Side 33.

paa dette Sted. Ludvig Munk lovede og holdt det. Men Sagnet tager fejl; thi Ludvig Munk gik allerede i Lag med at bygge Nørlund 1581, da Ellen Marsvin kun var 9 Aar.

Ludvig Munks og Ellen Marsvins eneste Datter var den velkendte Kirsten Munk, Kristian d. Fjerdes „Gemalinde“ og Leonora Kristine Ulfeldts Moder, som vi har hørt om under Boller.

Ogsaa Gyldenstjerne var Lodtagere i Palsgaard. Niels Ludvigsen Gyldenstjerne tiltalte Oluf Sørensen i Klakring paa Kongens Retterting i Aaret 1561, fordi han, mens Niels Gyldenstjerne var til Søs med Kongens Orlogsskib, var gaaet ind paa Palsgaard og havde tilføjet en af hans Svende Saar og Skade. Det var gaaet saaledes til: Oluf Sørensen var en Dag gaaet til Palsgaard for at tale med Gjord Pedersen Galt, rimeligvis en af Peder Ebbesens Sønner. Med Niels Ludvigsens Svend, Christen Andersen, kom han i et Drikkelag, der endte med, at O. Sørensen blev saa drukken, at han ikke kunde gaa af Stedet eller forsvare sig. Tilsidst ragede de to Drikkebrødre uklar, og Christen Andersen fik Saar af den andens Hellebarde. O. Sørensen blev dømt til at give en Bøde; men to Aar efter blev Dommen kuldkastet, og Niels Gyldenstjernes Arvinger maatte tilbagebetale Bøden til Oluf Sørensen og saa endda oven i Købet „Gæld, Kost og Tæring“.

Efter at Galterne, Gyldenstjerne og Rosenkrantz-erne i lang Tid havde kivedes og trættedes om deres Lodder, blev Palsgaard endelig samlet til et Hele af Ernst Normand til Selsø, Lensmand paa Stjernholm. Han døde 1643, og hans Datter Kirstine blev gift med Joakim Pentz, der blev saa forarmet i Svenskekrigene, at han maatte gaa fra Gaarden. Palsgaard købtes billig af Kongens Kansler Peder Redtz til Tygestrup*), hvis Slægt i lige Mandslinje sad inde med Gaarden i 200 Aar, lige til 1877.

Peder Reedtz, Broder til Tønne Reedtz paa Barritskov, var en klog Mand, der ikke alene forstod sig paa at købe Gods billig efter den ødelæggende Svenskekrig; men han

*) Gaard ved Holbæk (nu Kongsdal); har været Sæde for to saa velkendte Statsmænd som Marsk Stig og — Estrup.

tabte heller ikke Hovedet over Statsomvæltningen 1660. Han var en af de ivrigste i at tilbyde Kong Frederik d. Tredje Arveretten og kom til at holde Talen ved Arvehyldningen paa Københavns Slotsplads. Hans Iver lønnedes, han optoges i Kongens ny Raad; men han var for fornem til at modtage Grevetitlen af Griffenfeldt.

Hans Søn Holger Reedtz, der arvede Palsgaard, gik i sin Faders Fodspor. Han købte 100 Tdr. Hartkorn Bøndergods i Bjerger Herred, deriblandt „Bispens Enemærke ved Lottrup i Klakring Nørskov“ (Roskilde-Bispen Peder Lodehat havde 1408 købt 3 Hovedgaarde i Herredet). Han døde 1707, kun 43 Aar gl. (Reedtzerne paa Palsgaard døde forholdsvis unge). Hans Søn Niels Juel Reedtz, gift med Mette Arnfeldt, der overtog Gaarden efter Moderens Død 1732, døde allerede 1742, 42 Aar gl. Sønnen Holger Reedtz var da kun 4 Aar, og Moderen ægtede senere Henrik Bille til Holbækgaard (ved Randers). Efter hendes Død overtog Holger Palsgaard. Han var Landbruger og Kvægavlbruger i stor Stil; „der holdtes Stald-Øxen og Foder-Stude, og der fandtes Hollænderi (Mejeri) og et godt Stutteri.“ Han fyldte Gravene omkring Hovedbygningen og afstod i levende Live Gaarden til sin Søn Niels Juel 1795 for 83000 Rdlr., „skønt den maa siges at være 120000 Rdlr. værd“. Landgildet var 949 Rdlr. 1 Mark 11 Skilling, 70 Lam, 71 Gæs, 71 Høns, 70 Snese Æg, 4 Tdr. $\frac{1}{4}$ Fdg. Aal.

Major og Kammerherre Niels Juel Reedtz var en driftig og foretagsom Mand. Han ombyggede Gaardens Hovedbygning fra middelalderlig Borg til den Skikkelse, vi nu kender den i, og byggede 1804—05 de to ensals Sidefløje til; han opførte 1813 Færgegaarden Juels-Minde ved Klakring Strand. Han døde 1830, og hans Enke Cathrine Benzon og senere Sønnen Holger Christian overtog Gaarden. Holger Christian, Slægtens lærdeste Mand, udgav en Samling Traktater paa Fransk fra Knud den Stores Tid til Aar 1800. 1850 blev han Udenrigsminister og var virksom ved Fredsunderhandlingerne efter Treaarskrigen. Han var ogsaa Stjernedyrker. I Palsgaards Have indrettede han en Stjernekuure, rigt udstyret med udmærkede Instrumenter.

Her kunde han sidde i Fred og granske i Himlens Stjerner, der var mere medgørlige end Menneskene paa Jorden. Han var ogsaa vækst- og blomsterkyndig, og Haven bærer endnu Vidne om de mange sjældne Træer, han indførte. Efter hans Død i 1857 ægtede hans Enke Asta, født Grevinde Frijs, N. F. S. Grundtvig og flyttede med ham til hans Hjem Tuborg ved København. Fru Asta var en godhjerteret og forstandig Kvinde, der blev sin berømte Mand en god Hustru; hun aabnede gæstfrit Hjemmet for Grundtvigs mange Venner, baade gamle og ny. En Sønneson af Holger Christian, Otto Reedtz i det svenske Forstvæsens Tjeneste, er den eneste nulevende Ætling af Slægten Reedtz paa Palsgaard.

Reedtzes Arvinger solgte Palsgaard 1877 til Baron v. Oppen Schilden til Haseldorf i Holsten. Han havde været prøjsisk Officer, men var gaaet med i Trearskrigen som frivillig paa dansk Side. Han følte sig saa dansk af Sindelag, at han helst opholdt sig her i Landet og satte alt ind paa at faa sin Søstersøn og Arving, den tyske Prins Schönauich-Carolath, lige saa dansksindet. I det Øjemed skænkede han Prinsen Palsgaard, for at han skulde bo der.*) Hvor dansk i Sind Prins Carolath blev, er ikke godt at vide, men han var en fin og rettænkende Mand, beskeden og meget godgørende. Han har skrevet en Del Fortællinger og Digte. Da Onkelen døde 1898, solgte han Palsgaard til Nordmanden Baron Wedel Jarlsberg, der er kendt som Mellemmand mellem den danske og den norske Regering ved Valget af den danske Prins Carl til Norges Konge 1905. Han omdannede den gamle Have til en storslaet Park i engelsk Stil.**)

1910 solgte han Gaarden til dens nuværende Ejer Direktør E. Schou for 1 375 000 Kr.

*) Med megen Bekostning lod Oppen Schilden den store lavvandede Havarm æ How udtørre. Til Minde herom er der rejst en Sten derude med Indskrift: Denne Havvig er inddæmnet og forvandlet til frugtbart Land af Kammerherre v. Oppen Schilden 1883.

**) I den lille Humlegaard Skov, der støder op til Parken, rejste Baron Wedel Jarlsberg i Aaret 1900 en Mindestøtte med Indskrift: Til Minde om Familien Reedtz, der levede og virkede paa Palsgaard i 200 Aar.

Barritskov.

Barritskov er en meget gammel Herregaard, hvis Saga taber sig i Sagnets Mørke. Den gamle Renæssancegaard, der blev nedbrudt 1914, var opført paa en Plads, hvor to smaa Bække løber sammen og danner en lille Sø. Ved Hjælp af disse Tilløb var Gaarden forhen omgivet af Grave. Man vil sige, at der i ældre Tid har ligget en Røverborg længere nede ved Stranden; men man finder nu ingen Spor af en saadan Borg. Helt nede ved Stranden i Kanten af den høje Skrænt fandtes indtil for faa Aar siden Murrester, som nogen sagde skulde være af en Borg, andre, at de var Levninger af et Udkigstaarn. Den gamle Gaard, der maatte nedbrydes paa Grund af Brøstfældighed, var, som en Sten over Hoveddøren meldte, opført af Sten Brahe og Kirsten Holck 1598. Den bestod oprindelig af 3 eller 4 sammenbyggede Fløje. Hovedfløjen i Øst var opført af røde Munkesten i to Stokværk med fremspringende Lister (Profillister) i Gavlene og Spor af de oprindelige fladbuede Vinduer. Ældst var Sydfløjen med hvælvede Kældere i to Stokværk af Munkesten og en tøndehvælvet Port. Herfra, siger Sagnet, skulde der gaa en Løngang under Jorden til Palsgaard, 1½ Mil borte (!). Nordfløjen var den mærkeligste, opført af svært Egebindingsværk med høje Stolper og krydslagt Fyldetømmer. Levningerne af den gamle Gaard danner nu et meget malerisk Parti af Parken. I den vestre Fløj af den nyopførte Hovedbygning paa Barritskov er det gamle Bindingsværk opstaaet i forynget Skikkelse.

Gamle Sagn fortæller, at der boede Sørøvere paa Barritskov. Fra en lavvandet Vig, der i fordums Tid skar sig ind i Landet, havde de deres Skibe liggende. Ovre paa Fyn boede der ligeledes Sørøvere, der var i Ledtog med dem. Naar Skibe nærmede sig, gav de hinanden Tegn ved at hejse Mærker, og Sørøverne stak til Søs, tog Skibene og delte Byttet.

De ældste historiske Vidnesbyrd, vi har om Barritskov, skriver sig fra Aar 1261, da Borgen ejedes af Ridder

Niels (Nikolaus). Han stiftede Graabrødreklostret i Horsens, som han satte saa stor Pris paa, at han paa sine gamle Dage lod sig optage i Klosteret, hvor han døde og blev jordet. Derefter hører vi om en Ridder Magnus (Mogens) Jensen (1314—1323) og hans Søn Niels Mogensen eller Manderup, 1356. Vi ved om en Niels Manderup, der 1346 maatte gøre Bod, fordi han havde dræbt sin Broder Knud Nielsen. Det er maaske denne Tildragelse, der har givet følgende Sagn Næring: Paa Barritskov findes der et Værelse med Blodpletter paa Gulvet, som det ikke er muligt at vaske af. Det siges, at to Brødre bejlede engang til en og samme Adelsdame. Heraf kom de i Strid, der endte med, at de fældede hinanden. Endnu fortsætter de jævnlig Kampen der paa Slottet, og ingen tør derfor sove i Nærheden.

Men det er i det hele usikkert, hvor Knud Nielsens Drab skete. Hr. Manderup blev Stamfader til en hel Æt af Manderupper, Søn efter Fader, ialt tre, alle af Navnet Niels. Vi ved ikke stort om dem; men de har været virksomme i at fæstne deres Ejendomme og øge deres Gods. Da den sidste Manderup døde uden Børn 1474, tilfaldt Barritskov en Søster, Anne Manderup, gift med Christen Holck. Deres Søn Manderup Holck, gift med Anne Lykke til Stadsgaard (Konstantinsborg), har vi et morsomt Sagn om. Engang, fortælles der, var Hr. Holck falden i tyrkisk Fangenskab; for at faa ham udfriet skaffede hans Frue ham ved List en Fjederham ind i Fængslet. Ved Hjælp af den undslap han lykkelig over Fængselsmuren og fløj ad Hjemmet til. Paa den Tid, da han kunde ventes, lod Fruen alle Barrit Sogns Sengeklæder bringe op paa Gaarden, hvor de saa blev bredt ud til en blød Landingsplads for Hr. Holck.

Manderup Holcks Søn Hans Holck, Frederik d. Andens betroede Mand, deltog i Syvaarskrigen med Sverrig, men lod sit Liv under Forsvaret af Varberg 1565. Om hans Søn Manderup Holck den Yngre fortælles, at han fik Brev fra Ove Lunge til Tirsbæk, Ove Bilde og Predbjørn Podebusk, skreven i Horsens St. Jacob Apostel Dag, 26.

Juli 1534. Heri opfordres han til at give Møde i Horsens med Svende, Heste og Harnisk for at drage Christian d. Tredie, „alle vores tilkommende naadige Herre i Møde, der nu er kommen her til Landet til Kolding med et mærkeligt Følge af Folk til Hest og til Fods“.

Manderup Holck, der var gift med Lene Juel, var virksom i at forhverve Ejendomsretten over Barritskov. Thi dengang var det ingenlunde givet, at den ældste Søn skulde arve Godset. Han maatte først købe de øvrige Arvinger ud eller give dem Lod og Del i Gaarden (se under Palsgaard). Paa den Maade kunde et Gods blive delt mellem mange Ejere. M. Holck samlede sit Gods ved Mageskifte. Han stod højt i Yndest hos Kong Frederik d. Anden; thi da han skulde holde Bryllup paa Horsens Raadhus, paa lagde Kongen Lensmanden paa Skanderborg at sende 3 Stykker Stovildt og 6 Raadyr til Festen.

Da Manderup Holck døde 1588 uden Arvinger, samme Aar som Kongen, gik Barritskov over til hans Søster Kirsten, der var gift med Steen Brahe, en Broder til den navnkundige Tyge Brahe. De to Brødre var i mangt og meget Modsætninger. Tyge var tung og barsk, streng mod sine Bønder; Steen var elskværdig og livlig, gudfrygtig, rettænkende og storslaaet godgørende. Ligesom sin Broder var han en stor Ynder af Lærdom, i det hele en Pryd for den danske Adeldom.

Sten Brahe byggede Hovedfløjen paa det nu nedbrudte Barritskov, som en Sten over Døren udviste. (Stenen er nu indmuret i Gavlen paa den ny Vestfløj og bærer følgende Indskrift: Anno 1598 lod Steen Brahe til Knudstrup med sin kiere Hostru, Fru Kirstine Holck, bygge dette Hvs. Gud vnde denomb (dem) och dieris Børn det Lyke och Gafn.) Der oprinder nu andre Tider for Barritskov. Den ny Ejer og hans Efterfølgere gennem flere Hundrede Aar blev nu Statens Embedsmænd, der som Følge deraf ikke kunde tage fast Ophold paa Gaarden. Da Kirsten Holck døde 1599, giftede Steen Brahe sig igen, og Godset gik nu over til hans Datter Birgitte, der ægtede Frederik

Reedtz til Thygestrup. Først 1609 gjorde den ny Ejer gyldigt Retskrav paa Gaarden.

Nogen Aar før sin Død, 1639, afstod Frederik Reedtz Barritskov til sin Søn Anton (sædvanlig kaldet Tønne), der gjorde Tjeneste ved Livgarden. Tønne Reedtz var altsaa Broder til Peder Reedtz, der købte Palsgaard. Under ham hjemsøgte Egnen af Fjender i Krigsaarene 1627—29, 1644—45 og 1657—59. I den sidste af disse Krige gik det især ud over Barritskov, da Svenskerne sad inde med den ny Fæstning i Fredericia, hvorfra der ikke var langt over til Barritskov. Tønne Reedtz døde som Øverste (Oberst) i Hæren 1669. Vi kender hans Træk af et fortrinligt udført Maleri i Knæstykke, der hænger blandt Familieportræterne paa Rygaard. Det er et meget indtagende Billede; det godlidende Ansigt lyser af Aabenhed og Velvilje.

Det kneb haardt for hans Enke Elisabeth Sehested at klare sig i de daarlige Tider, der fulgte efter den ødelæggende Svenskekrig. I lang Tid maatte hun hvert Aar gøre det ene Laan efter det andet paa Summer fra 100—600 Rdlr., og det baade hos adelige og borgerlige. Saaledes laante hun hos Raadmand Thonboe i Horsens, ja endogsaa hos „min Tjener Knud Raffn i Stouby Kjærsgaard“, som hun udtrykker sig. Tilsidst maatte hun give op; der blev gjort Udlæg i Køer og Okser for 800 Rdlr., og Gaarden blev pantsat for 6000 Rdlr.

1670 faar vi et Indblik i Gaardens Besætning. Der var i dette Aar 86 Okser (Fedestude), og 186 blev købt til hos Bønderne, der ikke havde Lov til at holde Fedestude. Af andet Fæ nævnes 7 Studenød, 6 Køer og Kvienød, 19 Kalve, 6 Studekalve og 10 smaa Kalve.

Aar 1700, 6 Aar før sin Død, havde Fru Elisabeth overladt Gaarden til sin Søn Valdemar Reedtz, der 1711 blev Generalmajor. En anden Søn, Fr. Reedtz, omkom ved Amalienborgs Brand 1689 i en Alder af 29 Aar. V. Reedtz kunde derfor sjældent opholde sig paa sin Gaard i længere Tid, og det blev ikke til Gavn for „det lidet Stykke Gods, jeg haver i Jylland“, som han skriver. Alligevel var han en bjergsom Mand, der samlede sig en artig Formue

og øgede Barritskovs Tilliggende. Hans Hustru Dorthea Trolle tog ogsaa virksom Del i Gaardens Styre. Under sit Fravær skrev hun engang hjem til Fuldmægtigen, at „brøker pigen skulle gjøre saa Meget Malt af det gamle Byg, som hun kand ofver come at gjøre“, og hun giver Paalæg om at sørge for „den lille canareful med Valmue frøe og roe frøe og somtider et grøn kaal blad om end kunde holde livet ope intil ieg self komer“.

Valdemar Reedtz døde 1724, og hans Søn Tønne Reedtz (den Yngre) overtog Godset. Under hans Styre sælges der hvert Aar af Fedestude mellem 132 og 180 Stykker. Prisen svinger fra 27 til 34 Rdlr. Parret. Køberne var Øxen-Købmænd fra Hamborg og Holland. Tønne Reedtz foretog den Istandsætning af Hovedbygningens Østfløj 1728, der har holdt sig til Nedbrydningen i vor Tid. I 1742 blev han Kammerherre, men døde Aaret efter.

Hans Enke Emerentze Levetzau sad nu paa Barritskov i 31 Aar. Hun oprettede Gravkapellet ved Barrit Kirke, hvor de fleste af Ætten ligger jordede. Hendes Fuldmægtig, Chr. Mohr, oppebærer i aarlig Løn 64 Rdlr., Kokkepigen 5 Rdlr. 2 Mark. „Hans Skrædder kom af og til og arbejdede paa Gaarden. 1769 syede han til Kammerherreinden tvende Cantusser (en Slags Overstykke), til Mikkell Kusk en Rejsekjoel, en vest og et par Boxster.“

Ved Fru Reedtzes Død gik Barritskov over til Slægten Rosenkrantz, idet Datteren Dorthea havde ægtet Chr. Fr. Rosenkrantz, Rosenholm, der senere blev Statsminister. Paa Barritskov, der blev bortforpagtet 1791, er der nu 140 Malkekøer og 4 Tyre, Køerne sættes til 12 Rdlr. for hver, og 10 Rdlr. for en Tyr.

Frederik Christian sad altid daarligt i det; i 1771 maatte han endog opgive sit Bo; siden kom han dog igen noget paa Fode.

Han var en stejl og haardnakket Natur, som vi ser af følgende Historie: Da han som ungt Menneske opholdt sig paa Egholm, havde han engang forset sig, og derfor gav hans Fader ham en forsvarlig Dragt Prygl. Det blev den unge Adelsmand saa forbitret over, at han svor paa, han

vilde rive de Mure ned, der havde været Vidne til hans Skam og Ydmygelse. Denne Tanke havde Magt over ham i 20 Aar, indtil han blev Ejer af Gaarden. Da paabød han, at Hovedbygningen skulde rives ned. Det viste sig umuligt at faa Hul paa de svære Mure, og det blev derfor ikke andet for end at faa et Par Kanoner skaffede til Veje, der endelig gjorde det af med Bygningen; thi ned skulde den, og ned kom den.

En anden Historie, der ogsaa er meget kendetegnende for Rosenkrantz, lyder saaledes: Da Stavnbaandets Ophævelse drøftedes i Statsraadet, modsatte Rosenkrantz som Statsminister sig dette paa det kraftigste. Men Kronprinsen afgjorde Sagen egenmægtig med de Ord: „Jeg vil det saaledes.“ Ministeren glemte helt sig selv og udbrød: „Naar Deres kgl. Højhed vil det, maa jeg jo vige; men jeg maa ellers gøre Deres kgl. Højhed opmærksom paa, at længe før Greverne af Oldenborg tænkte paa at arve Danmarks Riges Krone, var mine Forfædre her i Landet rige og mægtige; jeg skulde altsaa mene, at hvor der er Tale om, hvad der er Skik og Brug i Danmark og gavnligt for Landet, der kan jeg have Stemme og vide Besked.“ Og dermed slog han i Bordet, saa Blækhuse dansede.

Rosenkrantz har ikke faaet det bedste Lov paa sig; han kaldes den kloge, men onde Rosenkrantz, en sort Sjæl, snedig og herskesyg. Hans Slægt havde ondt ved at tilgive ham, at flere af Godserne gik ud af dens Eje. Thi efter sin Hustrus og eneste Søns Død opsatte Rosenkrantz sin sidste Vilje, 1802, faa Dage før han døde. Hans Ætling Niels Rosenkrantz blev indsat som Helarving over hans Godser Rygaard, Trudsholm og Barritskov, hvoraf Stamhuset Rosenkrantz oprettedes. Om Niels Rosenkrantz (se Side 56) er der kun godt at sige. Han var ædel og retskaffen af Tænkemaade, jævn, fordringsløs og godhjertet i hele sin Færd. En dygtig Styrer var han dog ikke; han boede helst paa Rygaard, og da man i 1806 spurgte ham, hvorfor han vilde give Afkald paa et roligt Liv fremfor at give sig i Statens Tjeneste, svarede han: „Jo, jeg fortjener, de satte mig paa Bidstrup.“

1824 døde Niels Rosenkrantz ogsaa uden Arvinger, og Stamhuset gik da i Arv til den nærmeste Slægtning, Grev Hans Jørgen Scheel. I hans Tid ophævedes Hoverpligten, og Fæstegodset bortsolgttes. Ved hans Død arvedes Barritskov af hans Søn, Grev Frederik Christian Rosenkrantz Scheel. Han tog sig meget af sine Gaardes Drift, var Medlem af Sogneraad og Amtsraad, Folketingsmand fra 1879—95. Da han faldt, blev han udnævnt til kongevalgt Rigsdagsmand; men han tog sjælden Ordet i Tinget. Efter hans Død i 1912 fik hans Søn, Grev Hans J. Scheel (død 1917), Tilladelse af Regeringen til at afhænde Barritskov, og 1913 solgtes Gaarden til Ejeren af Giesegaard ved Ringsted, der overlod den til sin Søn, Grev Knud Brockenhuus-Schack. Det var første Gang i Historien, Barritskov overgik i nyt Eje ved Salg, og første Gang i umindelige Tider, at et Herskab tog fast Ophold paa den gamle Gaard.

Rosenvold.

Rosenvold ligger i det sydøstlige Hjørne af Stouby Sogn ved Vejle Fjord, omkranset af høje, skovklædte Banker og med en smuk Udsigt over Fjorden til Trelde næs og de hvide Sandskrænter i Gaarslev Sogn. Hovedbygningen er en skummel, enfløjet Bygning i to Stokværk med et rundt Taarn i hver Ende. Den er opført 1585, men har været ubeboet indtil 1817. Gaarden hed oprindeligt Staksevold og laa i Barrit Sogn. Spor af denne Borg findes endnu i Form af to Voldbanker, omgivne af Grave og lave Volde. Paa den største har man 1875 afdækket Grundstenene til en Bygning, indvendig 26 Fod og 19 Fod i Firkant med $4\frac{1}{2}$ Fod tykke Mure af Kamp og Mursten, der endnu staar i en Højde af 5 Fod. I Tomten er der optaget Smedeværktøj m. m.

Borgen tilhørte i gamle Dage den mægtige Familie Kalf eller Knob, der ogsaa ejede Palsgaard og havde været bosat her i Landet fra 1200rne. Sagnet vil vide, at en Ridder voldte Borgens Ødelæggelse. Overfor Bjergmanden i Stenhøj ytrede han nemlig stor Lyst til at se alle hans Rigdomme, der havde været saa megen Tale om. Bjergmanden gav Ridderen Lov til det, men advarede ham imod at tage noget af Skatten. Hr. Kalf mente, det havde ingen Nød, og Bjergmanden aabnede nu Forstuen til Højen, hvor der laa store Dynger af Guld og Sølv. Herremanden kunde ikke modstaa Fristelsen, men stak hemmelig en Guldsko til sig. Deraf fik han Navnet Kalf Guldsko; men Straffen udeblev ikke. Gaarden brændte, og Kalf byggede da det ny Stakseveld paa det Sted i Nærheden, hvor nu Rosen-vold ligger.*)

Borgens Indehavere var sande Røvere, der plyndrede og forulempede værgeløse Folk. Engang samlede Bønderne sig og stormede Borgen fra alle Sider, men de blev slaæde tilbage, og Fangerne kastede i Fangetaarnet og pint paa allehaande Maader. Senere blev Borgen kringsat af Kongens Folk. Da Borgherren saa, at den ikke kunde holde sig, lod han sine Skatte grave ned. Gaarden blev taget og Folkene nedhuggede; men Skatten fandt man ikke, skønt ingen tvivler paa, den ligger et eller andet Sted der i Nærheden.

Stakseveld blev nedbrudt og stod som Ruin i et Par Hundrede Aar, indtil den navnkundige Rigsraad og Marsk. Holger Rosenkrantz til Boller, faldt paa at bygge Gaarden op og give den sit Navn. Han døde dog forinden; men hans Enke, Karen Gyldenstjerne, fik det ny Rosen-vold bygget, som følgende Indskrift i en Sten over Døren udviser: Anno · 1582 · lod · jeg · Karen · Gyldenstjern · sallig · Holger · Rosenkrantzies · thil · Boller · dete · Hos · opbygge · i · mit · Encke · Seede · thil · mine · tho · Sønner · Otte · Chrestoff · Rosenkrans · och · Frederik ·

*) Et lignende Sagn fortælles om Gravengaard i Stouby Sogn, hvor Erland Limbek boede. Erland var et gængs Fornavn i Familien Kalf, men aldrig i Familien Limbek.

Rosenkrans · Beste · God · Almægtigste · bevare · os · at
· vi · maa · lefve · udi · Godtz · Frøgt · Amen ·

Efter Fru Karens Død arvede hendes yngste Søn, Frederik, Rosenvold og Stjernholm. Han blev Kammerjunker hos Kristian d. Fjerde, men havde det Uheld, at en Hofdame, Rigborg Brockenhuus, ved ham blev Moder til en Søn. Hendes Fader, Laurits Brockenhuus til Egeskov, vilde ikke tillade Ægteskab, da han formodede, Kongen var den skyldige. Rosenkrantz flygtede til Udlandet, men blev udleveret af Øvrigheden i Hamborg. 1599 dømtes han til at miste sine to Fingre og være æreløs. Frøkenen skulde indespærres for Livstid, hvad man dengang kaldte at indmures, d. e. opholde sig inden Mure. Fr. Rosenkrantz fik Lov til at gaa mod Tyrken for at sone sin Brøde. 1601 indstillede hans Oberst ham til Kongens Naade, da han havde opført sig vel og kæmpet tappert mod Kristenhedens Fjender; men han fik et haardt Svar af Kongen, der kalder ham en æreløs Skælm, som fortjente den strengeste Straf. Samme Aar døde han i Bøhmen af et Saar i Haanden.

Rosenvold tilfaldt nu Broderen, Otto Kristoffer til Bol-ler, ligeledes Kammerjunker hos Kristian d. Fjerde, gift med Gisele Podebusk. Men efter deres Død var Godset saa forgældet, at Sønnen Holger solgte det til Ellen Marsvin. Bygningerne kostede da 1500 Rdlr. Species; Avl, Enemærke, Skov 5500 Rdlr. Sp.; Guld, Sølv og Løsøre paa begge Gaardene gik til 20000 Rdlr.

Efter Kirsten Munks Død 1658 blev Rosenvold rime-
ligvis solgt til Gehejmeraad Henrik Rantzau til Schöneweide
m. fl. Gaarde, Rigsraad, Amtmand over Stjernholms Amt.*)
Ved hans Død 1674 tilfaldt Godserne hans Brodersøn,
Kammerherre Henrik Rantzau til Eskildstrup, der døde ugift
1687. Hans Broder, Otto Rantzau til Asdal, arvede ham.
Grev Otto er uden Tvivl den vældige Jæger, der efter Sag-

*) Han var en Sønnesøns Søn af den kendte Johan Rantzau, Kristian d. Tredjes Hærfører. Paa sit Gravkapel ved Raarup Kirke lod han indsætte en Sten med følgende Indskrift:

Lær vel at dø, før du dør,
saa dør du ikke, naar du dør.

net endnu færdes i Skovene omkring Gaarden og kyser Skattegravere og Skovtyve bort. Han døde 1719, 87 Aar gl. Sønnen, Grev Frederik Rantzau, Vicestatholder i Norge, var en ren Modsætning til Faderen. Han elskede Videnskaberne saa stærkt, at han endog førte Bøger med sig og studerede under Jagten. Han ejede en udmærket Bogsamling. I Aaret 1756 oprettede han det Rantzauske Forlods, som det kaldtes, der oprindeligt bestod af 3 Godser. En af hans Ætlinge var den første Ejer af Ætten, der fæstede Bo her i 1817; men det ser ikke ud til, der staar nogen heldig Stjerne over det skumle Rosenvold. Greven, Frederik Siegfred Rantzau, der var gift med en meget original Dame, Margrethe Norville, var Fjerdemand i det kendte L'hombreparti, vi har hørt om længere tilbage. Ægteparret holdt ikke godt Hus. Efter hans Død 1846 blev der solgt en Mængde kostbart Indbo ved offentlig Auktion. Hans Søn, Grev Aug. Frederik Rantzau, f. 1840, var gift med Henriette Poulsen, en Søster til den kendte Skuespiller Olaf Poulsen. Han maatte føre Søgmaal med sin Onkel, Carl F. Rantzau paa Frederikslund, om Arveretten til Gaarden; han var født, før Ægteskabet var indgaaet mellem Forældrene. Som ung levede Greven mest i København blandt Musikere og Skuespillere. Han var gode Venner med Musikdirektør Balduin Dahl, og han tog sin Opvarter med hjem til Rosenvold og gjorde ham til sin Kusk. Selv var han en elskværdig, jævn og kundskabsrig Mand. Deres eneste Søn, Kai Rantzau, døde i 1906, to Aar efter Faderen, i en Alder af 36 Aar.

Rosenvold gik i Arv til Greve J. Chr. Rantzau til Frederikslund.

I Modsæt til Menneskene, der ikke rigtig har kunnet fæste Rod paa Rosenvold, trives Sagnet des frodigere. Foruden det vi allerede har hørt, fortælles, at i et Værelse i det søndre Taarn saas ved 1817 endnu Blodpletter paa Gulv og Vægge. De skulde hidrøre fra et Drab, en Tjener havde øvet paa sin Herre for at værges sit Liv. En af de Rantzau Grever holdtes, da han var afsindig, indespærret i Værelset og vogtedes af en Tjener. En Dag glemte Tje-

neren at lukke Døren efter sig, den gale løb ud og fik fat paa en Bøsse, som han truede Tjeneren paa Livet med. Der opstod nu en Kamp, der endte med, at den afsindige blev dræbt paa Stedet. Værelset er nu omdannet og Sporene udslettede, men endnu spøger det der hver eneste Nat med Tummel og Puslen.

I Grunde Skov skal der ligge en Skat gemt nede i Nærheden af Fjorden; men naar man grov efter den, viste der sig en høj, slank Jæger i grønne Klæder (Grøns Jæger), ledsaget af en Skytte og en Mængde Hunde, der myldrede frem fra alle Sider. Det er den vilde Jæger (Vojens Jæger), Grev Ott, der daglig rider her omkring for at forlyste sig med Jagten. Han var en gudsforgaaen Krop samme Grev Ott. Engang, da han gik til Alters i Ørum Kirke, tog han det indviede Brød ud af Munden i Stedet for at synke det, satte det paa et „Ligtræ“ og skød til Maals efter det. Siden den Tid har han aldrig Ro, men maa jage aarle og silde. Da han laa paa Sygelejet, blev Præsten hentet for at berette ham; men den syge sagde, han havde kun eet Ønske: at jage i Skovene til evig Tid. Endnu den Dag i Dag jager han i Rosenvold og Ørumgaard's Skove, indtil han forsvinder ind over Hostrup Mark, efterfulgt af en Flok glammende Hunde.

Tirsbæk.

Herregaarden Tirsbæk, der aabenbart har Navn efter Bækken, som løber der forbi, ligger meget smukt i et Dalføre i Engom Sogn ved Vejle Fjord. Navnet hidrører vel nok fra Tyr eller Tir, Himmelduden; thi det var Skik i Hedenold at opkalde Vandløb, Høje og Landsbyer efter de gamle Guder. Hovedbygningen udgøres af 3 Fløje, hver paa to Stokværk, omgivet af vandfyldte Grave. Over Indgangen til Taarnet er indsat en blaa Sten med Iver Lun-

ges og hans Frues Navnetræk og Vaaben samt Indskriften: Erlig og velbyrdig Mand Iffver Lunges, Her Ove Lunges Søn til Tirsbeck, og havde Iffver Lunge hans tvind giftthermol: den første Fru Maren Biørns Dater Her Johan Biørns Dater til Nilstrup og Fru Karen Brise (Bryske) Geert Brises Dater til Dalum, Anno Dni 1577. — Den oprindelige Port i Nordfløjen var saa snæver, at da Frederik d. Sjette i Aaret 1836 gæstede Tirsbæk, maatte han stige af paa Broen, da Kusken frygtede for at sætte Køretøjet fast. I det vestlige Taarn findes et Fangehul, hvor der endnu ses en Jernring i Muren til at fastgøre den Lænke, Fangen blev smedet i. Over den store Sal fandtes Taarnuret; men under Fritz Benzons hændte det engang, da der var stort Selskab, at et af de tunge Lodder styrtede ned gennem Loftet og havnede midt paa Bordet.

Tirsbæk, der har en mærkelig, meget broget og omskiftende Historie, nævnes første Gang 1401, da den tilhørte Brødrene Jens og Niels Lavesen af den ældgamle Æt Dyre. Ved Giftermaal med en Lunge tog en mandlig Dyre senere dette Navn. Om den gæve Riddersmand Ove Lunge hører vi i Aaret 1511. I 1518 er han Fører af Krigsskibet „Maria“; med det kaprede han svenske Købmandsskibe og solgte Godset i den russiske By Reval, hvor han blev boende en Vinter. Sammen med de fleste andre jyske Herremænd var Ove Lunge med til at opsige Kristian d. Anden Huldskab og Troskab. Ved Frederik d. Førstes Kroning blev han slaaet til Ridder. I Krigstid sættes han til 10 Glavind (10 Karle med Hest, Harnisk og Spyd). Kun to verdslige Rigsraader sættes højere, nemlig Mogens Gjø og Predbjørn Podebusk, der hver sættes til 16. Ved Frederik d. Førstes Død 1533 optraadte han som Leder af det lutherske Parti, og han blev valgt til at drage til Holsten og tilbyde Hertug Kristian Danmarks Krone, efter at Valget var foregaaet i Ry Kirke. Udsigterne for Kristian d. Tredjes Tilhængere var ikke lyse. Skipper Klemen havde hele det nordlige Jylland inde, og alle Vegne udraabtes Kristian d. Anden til Konge. Ove Lunge ordnede Forsvaret af Randers sammen med Peder Ebbesen til Pals-

gaard. Han havde Held med sig, de stormende Bønder „blev slagne tilbage og finge store Hug“. Vi kan vel nok sige, at Ove Lunge var en af dem, der dengang reddede Danmark fra at blive tysk. Han var med paa Rigsdagen i København, da de katolske Bisper blev „tagne ved Vingebenet“.

Fire Aar efter døde han og blev jordet i sin Sognekirke Engom, hvor en Ligsten dækker hans Grav. Paa Stenen læses en nu temmelig slidt Munkeskrift: Arr 1540 Te sodag for Sate Mate I faste Døde Her Ove Loge Po Trsbeck Oc Blef Her Lander (lagt neder).

Det er ikke saa underligt, at der gaar mange Sagn om en Riddersmand, der greb saa stærkt ind i Tidens Liv. Som saa mange andre Herremænd paa den Tid, da det gik ud paa at udvide deres Godser, gik Ove Lunge for at være jordgerrig. Som sin Staldbroder og Virkefælle Peder Galt vidste han at skaffe sig Jord ved ufine Midler. Derfor hed det sig, han havde indgaaet Pagt med den onde, der saa var kommen ham til Hjælp. Han havde aftalt med Bønderne i Engom Sogne, at de skulde give ham saa meget Land, han kunde omride paa et spæd Føl, mens Præsten stod paa Prækestolen; thi dengang havde Tirsbæk endnu intet Bøndergods. Det mente Bønderne nok, de kunde gaa ind paa; men Herremanden fik Hjælp af Fanden, og da Hr. Ove red fra Stranden nordpaa saa hurtig som en Fugl, og Jorden fløj op efter Fødderne paa hans Føl, løb der to sorte Svin efter ham og rodede Jorden op som Mærke paa, hvor han havde redet. Undervejs mødte han en Bonde med en Økse paa Nakken, og da Bonden vendte Bladet imod ham, maatte han dreje af; derfor slaar Hegnet en Bugt paa det Sted. Bonden skyndte sig nu til Kirken og raabte til Præsten, at han straks maatte gaa ned af Prækestolen; men før Præsten kom ned, havde han omredet Bredal, Engom og Assendrup Marker. (Sammenlign Sagnet om Ebbe Galt under Palsgaard.)

Hr. Ove gaar naturligvis igen. Man hører hans Skud og hans Hundes Halsen som dumpe Lyde. Hans Vej gaar da op ad Skoven Bukselaar, langs Bækken mellem Tirsbæk

og Julianebjergs Marker og derefter langs Hegnet mod Bredballe Marker ned ad Hørager Bæk. Han gør ingen Fortræd, naar man lader ham i Fred, skønt man kan høre hans Hunde glamme ved Siden af sig.

Ove Lunges Søn og Arving var Ivar Lunge, Tirsbæks Bygherre. Han klager 1553 over, at „de Vejle Borgere lægger Vejen over hans bløde Gødningsjord hart op til hans Ladegaard og dermed udbreder og opdriver hans Korn og Enge saa vidt og bredt som dennem lyster“. Hans Klage blev taget til Følge, og Bymændene fik en Vej „udstenet“ til at køre paa.

Hans anden Hustru var, som der staar paa den indmurede Sten, Karen Bryske eller Brise til Dallund paa Fyn. En af deres Ætlinge var Lisbeth Bryske, der var gift med Henrik Bille til Billeskov, Skjerrildgaard og Ørumgaard, og døde 1655. Fru Lisbeth har gjort sig fortjent ved at skrive en Ætte- og Vaabenbog, der dog er vanskelig at finde Rede i. „Haver jeg selv malet og gjort de Vaaben, som hver kan kende, det er mit eget Arbejde,“ skrev hun 1654 i Vaabenbogen.

I Svenskekrigen hærgedes Egnen grumt af de fremmede Krigsfolk; en Mængde Gaarde laa øde, og Nybyggere fra Vendsyssel og Thy drog til Vejleegnen for at skaffe sig Ejendom. Af nogen øde Bøndergaarde i Daaugaard By oprettede Fru Lisbeth Bryskersborg, der senere omdøbtes til Williamsborg. Om Agerbruget paa Tirsbæk paa den Tid oplyses, at der aarlig avles 182 Læs Hø. En Del af Markerne var indrettet til fire Aars Brug; første Aar med Boghvede, andet med Rug, tredje med Byg og fjerde med Havre; en Del brugtes i tre Aar med Boghvede, Rug og Havre og hvilede saa i 6 — seks — Aar. Lisbeth Bryske døde i Vejle 1674, 89 Aar gl. En af hendes Sønner, Sten Bille, havde den Sorg, at hans eneste Søn Henrik blev henrettet i Paris paa Grund af en Duel. Datteren giftede sig med Anders Rosenkrantz til Glimminge i Skaane, Stamfader til de svenske Rosenkrantz. Da han døde 1742, ægtede Datteren Karen den borgerlige Niels Linde paa Bustrup i Salling. Niels Linde var Søn af Christen Linde,

der skal have været Bissekræmmer; men engang efter en Stranding siges der, han handlede sig en Døbefont af Guld til for Spotpris. Andre siger, han fandt en Kasse med Dukater. Ved Flid og Stræbsomhed øgede han sit Gods, som han delte mellem sine Børn, der lignede Faderen ved Flid og Virkelyst. Den forhenværende Bissekræmmer blev optagen i Adelstanden 1704, men døde 2 Aar efter, 80 Aar gl. Han og hans Sønner sad inde med 22 hele Godser. Til et af dem, Stubbergaard i Sevel Sogn, hed det sig, hørte 7 Herligheder, nemlig 7 Kirker med Kaldsret, 7 Møller, 7 Skove, 7 ferske Søer, 7 Moser til Tørveskær, 7 grønne Enge og 7 Snese drivende Plove. Niels Linde satte sine mange Godser i god Stand; han opførte nye Bygninger og Avlsgaarde, anlagde Haver, plantede Træer, udbedrede og forskønnede Kirker. Han vilde aldrig modtage nogen Rang eller Titel.

Hundrede Aar efter var hele denne Herlighed forsvunden. Der lever flere af hans Efterkommere endnu; men de ejer ingenting.

Niels Lindes Søn Christen var „towli“, som Jyderne siger. Han gik ofte ud i et Kær eller en Mødding til Armhulerne, uden han vidste af det, og Karlene maatte ud og trække ham i Land igen.

Nu optræder der en mærkelig Skikkelse paa Tirsbæk. Maren Loss, en Skomagerdatter fra Horsens, muligvis af norsk adelig Slægt, kom til at tjene paa Bryskersborg som Høsepige, senere blev hun Malkepige paa Tirsbæk. Hendes usædvanlige Skønhed og Ynde gjorde stærkt Indtryk paa alle; om det saa var den taabelige Christen Linde blev han forelsket i hende, og trods Indsigelse fra sine Slægtinges Side satte han Giftermaalet med hende igennem. Men Fru Maren var en livlig Sjæl, der satte megen Pris paa et muntert og lystigt Liv. Hendes mange Venner og Tilbedere plagede hendes sølle Mand paa det grusomste med Prygl og Mishandlinger, at han til sidst flygtede til Kærgaardsholm. Paa denne Gaard tjente en ung, rask Mand, Jørgen Hvass, der formodentlig nedstammede fra de gamle Hvasser. Ham kunde Fru Maren godt lide; men da den forpinte Christen

Linde mærkede det, blev han greben af en ren Besærker-gang mod sin Kone, han greb hende i Struben og forsøgte at kvæle hende. Jørgen Hvass ilede til og friede hende ud af Klørerne paa den gale Mand, der satte sig paa en Hest og red til Tirsbæk, hvor han døde et halvt Aar efter, 1756.

Maren Loss ægtede nu Jørgen Hvass, der ved dette Giftermaal kom til at raade over 7 fuldstændige Godser. Han blev ophøjet i Adelstanden under Navnet Lindenpalm med de gamle Hvassers Vaaben; men han førte et vildt og ryggesløst Liv og ødte lidt efter lidt det ene Gods efter det andet, sidst Tirsbæk og Bryskersborg 1775. Sine sidste Dage henlevede han paa en lille Bondegaard, Palmelund i Hedensted Sogn, som han havde bygget til sin Kusk, dels hos sin gamle Ven v. Müllen i Daugaard. Hans Kone døde 1778, og 3 Aar efter fulgte han hende i Grav.

En stadig Gæst hos dette mærkelige Ægtepar og Deltager i deres vilde Liv paa Tirsbæk var Sognepræsten i Engom, Fr. Deichmann. Naar han spillede Polskpas med Herskabet, var han gerne den tabende; men for at bøde lidt herpaa, plejede Lindenpalm med sine Gæster at staa Fadder, naar der var Barn i Kirke, og saa maatte der ikke ofres mindre end Guldmønter (Dukater). Præsten mødte tidlig og sildig paa Tirsbæk. Saa snart Gudstjenesten var forbi, kastede han Præstekjolen og red ad Herregaarden til, hvad Vejr der end var paa Sky. En Dag, han saaledes i et rygende Snefog indhyllet i sin Kappe red gennem Assendrup, raabte han til en forbigaaende: „Det er koldt!“ „Ja,“ svarede den tiltalte, „men havde jeg ikke andet at ride efter, blev jeg hellere hjemme.“

Ægteparrets eneste Barn, Christine Lindenpalm, f. 1758, blev gift med en rigtig Eventyrer, Brigader William Halling, der havde været Direktør for det østasiatiske Selskab og vundet sig store Rigdomme under Indiens Under-tvinger Oberst Clive. Han kaldte sig selv Engelskmand af god Familie; men Sandheden var nok den, at han var en Præstesøn fra Lolland. Han købte Tirsbæk og Bryskersborg af sin Svigerfader 1775; men allerede Aaret efter

solgte han Tirsbæk til Generalløjtnant Grev Moltke til Müggengelde i Holsten. Han ombyggede Bryskersborg og kaldte den Williamsborg, og her døde han 1797.

Efter 3 $\frac{1}{2}$ Aars Forløb blev Tirsbæk solgt til Christian Benzon, Stamherre til Christiansdal. Salgssummen var 85000 Rdlr. Af dette Gods og Tirsbæk oprettede han et Stamhus. Han og hans Søn, P. U. Benzon, solgte stærkt bort af Bøndergodset, hvoriblandt Julianebjerg. Under Kammerherre Benzon nægtede Bønderne i Hedensted at køre Tiendekornet til Tirsbæk, da Gaarden laa over en Mil fra Hedensted. Vejen blev opmaalt, og Sagen funden rigtig. Der blev nu lagt en ny Vej over Tornsbjerg og Julianebjerg Mark; men skønt Vejlængden derved kortedes en Del, endte Milen dog ved Kirkebro Dam, omtrent 1500 Alen fra Gaarden. Her kastede saa Tiendeyderne uden videre Kornet af lidt Syd for Broen, saa kunde Husbond gøre med det, hvad han vilde. Der blev ikke andet for end at bygge et Hus paa Stedet, hvor Kornet saa kunde modtages.

P. U. Benzons Broder, Jacob Benzon, solgte Tirsbæk 1806 til et Selskab, der bortsolgte det øvrige Bøndergods og tilsidst Gaarden 1811 til Hofagent Becker fra Altona for 185000 Rdlr. og 200 Dukater.

Den søndre Herredsvej over Tirsbæk Marker havde Bønderne altid ment var en aaben Vej, som alle maatte færdes ad, idet den traadte i Stedet for den gamle Købingsvej for de Vejle Borgere ind i Bjerge Herred. Men Kammerherre Jacob Benzon paastod, det var en lukket Vej, som han alene havde Ret til at bruge. Derfor vilde han ikke tillade, at Bønderne drev deres Stude til Vejle ad den, for Høvederne gik ind paa hans Marker og ødelagde Kornet. En skønne Dag var der sat Laas for Ledet. Bønderne klagede til Herredsfogden, der kort og godt svarede: „Har I da ingen Økser?“ Næste Gang Mændene drev af Sted med en Drift Stude, glemte de ikke deres Økser; de slog Ledet i Stykker og drev Studene igennem. Herremanden blev snart varskoet, og det varede ikke længe, før han kom farende til Hest med sine Karle. Der opstod et formeligt

Slag mellem de to Lejre, der endte med, at Studene blev ført til Tirsbæk, og Ejerne maatte gaa hjem med en banket Trøje. Det var at vente, at den Leg var kommen Bønderne dyrt at staa; men det gik helt anderledes. Domstolen kendte for Ret, at Vejen var en aaben Vej, enhver havde Lov til at færdes ad uhindret.

Becker lod Gaarden drive ved en Hamborger, Paulli, og solgte den 1812 til sin Søn, Generalkrigskommissær C. F. Becker, for 36 000 Speciedaler. Han havde den i 28 Aar, længere Tid end nogen anden siden Anders Rosenkrantz's Dage. Han solgte den 1840 til Birkedommer Christensen*) for 71 200 Rdlr. Sølv. Aaret efter afhændedes den igen til Baron Brockdorf for 89 000 Rdlr., der 1862 atter solgte den til Grosserer A. N. Hansen. Den blev nu istandsat og ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Fra 1880—1912 sad Lensgrevinde Schack-Schackenborg inde med Tirsbæk. Nu ejes den af Hofjægermester Frode Neergaard.

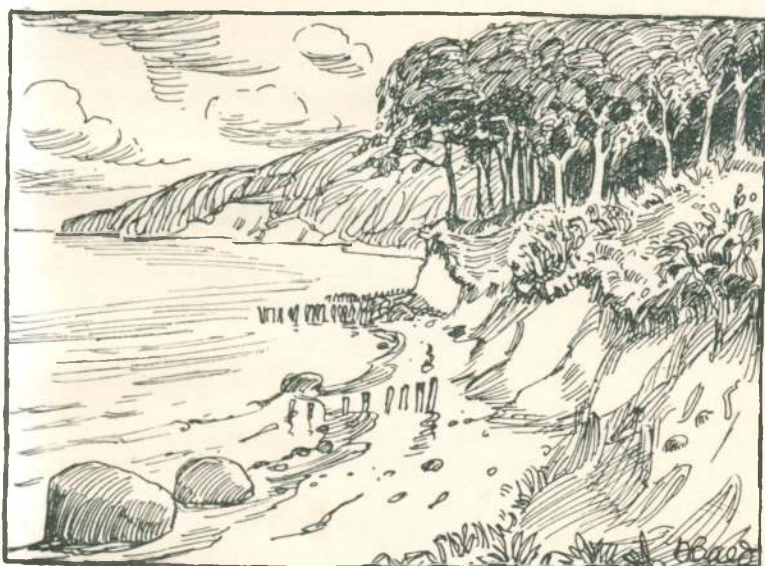
Denne mindere Gaard, der fra 1400 til 1600 kun havde haft 6 Ejere, skiftede i de næste 240 Aar med 17. I et lille Fiskerhus ved Tirsbæk Strand boede en fattig Kone, der blev næsten 100 Aar gl. (1738—1838). Hun kunde mindes ikke mindre end 11 Ejere paa Tirsbæk, der var kommen og gaet, mens hun levede her i sin fattige Hytte.

---

*) Se Side 29.

*Du Plet af Jord, hvor Livets Stemme
steg første Gang fra spæde Bryst,
hvor Himlen gav mig at fornemme
det første Glimt af Livets Lyst.
Der hvor jeg lærte „Moder“ stamme
og første Fjed ved hendes Haand,
der tændtes Gnisten til den Flamme,
der brænder for mit Fædreland.*

Th. Thaarup.

Barrit Strand.

Indhold.

	Side
Naturen	5
Fortidsminder	12
Sproget	18
Herredsstyret	24
Kirkerne	31
Bønderne og deres Liv i Fortiden	37
Trængselstider	45
Hvorledes vore Fædre boede	50
Bøndernes Kaar ved 1800	54
Bryllupsskikke ved Aar 1800	57
Fremmede Krigsfolk	59
Prøjerne i Bjerge og Hatting Herreder	64
De stærke Jyder	68
Et og andet	78
Herregaardene (Bygholm, Boller, Palsgaard, Barritskov, Rosenvold, Tirsbæk)	85
Et Kort.	

De vigtigste Kilder.

- Pontoppidan: Danske Atlas.
Danske Herregaarde (ældre Værk).
Danske Herregaarde ved 1920.
Trap: Danmark.
Löffler: Udsigt over danske Kirkebygninger.
Koch og Schrøder: Bidrag til dansk Kirkehistorie.
Tang Kristensen: Jyske Folkeminder.
Thiele: Danske Folkesagn.
Wiberg: Præstehistorie.
T. Becker: Orion 1—2.
Aarhus Stifts Aarbøger.
Vejle Amts Aarbøger.
P. Westergaard: Barritskov og dens Ejere.
Hofman: Foundationer.
Dansk Adels Aarbog.
Bennike og Marius Kristensen: Kort over jyske Folkemaal.
Steenstrup: Danske Stednavne.
Jyske Samlinger.
Mundtlige Meddelelser.
-

SlægtsBiblioteket

1 4 7 3 2 3